

३६६८

***
* सरल *
* व्युत्पत्तिपाठ. *
* द्विमत पांथ आना. *
***

૩૯૯૮

(ગાયકવાડ સરકારના કેઢવળી સ્વાત્તાને માટે મંજુર)

સરલ

વ્યુત્પત્તિપાઠ.

રચનાર

નવલરામ લક્ષ્મીરામ

(માજી પ્રિન્સિપાલ, કાઢીયાવાડ ટ્રેનિંગ કોલેજ)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

ધીમતરામ નવલરામ

EASY MANUAL

OF

GUJARATEE ETYMOLOGY

BY

NAVALRAM LUXMIRAM,

(Late Principal, Kathiawar Training College).

SECOND EDITION.

આવૃત્તિ બીજી.

સંવત ૧૯૪૫.

ઇ. સ. ૧૯૮૬.

કિંમત આના પાંચ.

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલી મધ્યે અમદાવાદ યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને
જનરલ એજન્સી કંપની “લિમિટેડ”ના પ્રેસમાં
રણુછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યો.
સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ આક્ટ પ્રમાણે સર્વે હક
પ્રસિદ્ધ કરનારે સ્વાધિન રાખ્યાછે.

પ્રસ્તાવના.

“વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનથી શબ્દનાં રૂપકેવાં આપણી નજરમાં ઠસે છે, તેનો મૂળ (અર્થ). તથા લાક્ષણિક અર્થ (Secondary meaning) કેવી ઓખી રીતે સમજાય છે, સમાનાર્થ શબ્દમાં (Synonyms) જે સૂક્ષ્મ ભેદ રહેલો છે તે જાણવાને આપણે કેટલા શક્તિમાન થઈએ છઈએ, શબ્દના ઇતિહાસની નોંડે જનસ્થિતિ અને જનસ્વભાવનો ઇતિહાસ કેવી રીતે આપોઆપ પ્રકાશ થતો જાય છે, અને ટુંકામાં કહીએ તો એ વિષયનો અભ્યાસ મનને ઊંચી કેળવણી આપવામાં તથા ભાષાની રસિક પંડિતાઈ મેળવવામાં કેટલો અવશ્યનો છે, એ આપણામાં થોડાજ લોકો સમજે છે. વાસ્તવિક જોઈએ, તો આપણામાં હજી ચૂંચરાતી વ્યુત્પત્તિ નિશાળોમાં શીખવાઈજ નથી.”

આ પ્રમાણે *વ્યુત્પત્તિ પાઠની પ્રથમ પ્રસ્તાવનામાં મારે લખ્યું પડ્યું હતું, અને એમ લખ્યાને પંદર વર્ષ થયાં આખ્યાં તોપણ હજી એ કાંઈક કાંઈ છેક દૂર થયું નથી. એનું વિશેષ કારણ એ છે કે વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનમાં શું જોઈએ તે વિષે ઘણે ઠેકાણે મોટી ગેરસમજાતી ચાલે છે. એમાં જરૂરની વાત પ્રથમ તો એ છે કે શબ્દોના અંગ

* આ પુસ્તક ખેં પ્રથમ ૧૮૭૩માં પ્રગટ કર્યું હતું. આજ સુધીમાં ૭ આવૃત્તિ થઈ ગઈ છે. એનો કોપીરાઈટ ખરીદી લેવા બાબત મારે ક્યુરેટર સાથે ન બનવાથી સરકારીકેળવણી ખાતાએ પોતાના ટાન્સલેટર પાસે “વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ” રચાવ્યો અને બુક કમીટીએ ઠરાવ્યું કે મારો ગ્રંથ વધારે શાસ્ત્રીય પણ કઠિણ હોવાથી તે ટૂંક ગ્રંથોમાં આપે નિશાળોમાં “વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ” ચલાવવો. આ ઉપરથી છઠ્ઠા ચાર વર્ષથી તે જાપાવવો ખે બંધ રાખ્યો હતો. પણ ગયે વર્ષે ગાય-કર્તાડ સરકારના વર્તીકચુલર કેળવણીખાતાના હીરેકટર રા. બા. હરગોવિંદદાસે “વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ” ને ઠેકાણે એ પાછો ચલાવવાની ઇચ્છા જણાવ્યાથી આ આવૃત્તિ તેમને માટે તૈયાર કરી છે.

(ધાતુ પ્રત્યયાદિ) પ્રથમ જૂદા પાડતાં આવડવા જોઈએ, કે તે ઉપરથી તેના મૂળાર્થ લક્ષ્યાર્થ વિગેરેનો વિચાર કરવાનું સાધન મળે. આ પહેલું પગથીજ છે અને ત્યારપછીજ ઉત્સર્ગ પ્રકરણ કાંઈપણ ફાયદા બરેલી રીતે શીખવી શકાય. પણ જિંઘો પ્રથા એવો ચાલ્યો છે કે શરૂઆતમાં તો આ શબ્દ કઈ ભાષાનો છે અથવા ધાતું તો એના મૂળ શબ્દ કયો છે એમ પૂછ્યું એટલે બસ. એમ કરવું સહેલું તો પડતું હશે, પણ એવા ગોખણથી ફાયદો શો ? બૂલવું ન જોઈએ કે વિદ્યાગિરિપર ચઢવાનો માર્ગ તેને ખોદી નાંખ્યા વિના રાજાને માટે પણ સપાટ કરી શકાતો નથી.

તે છતાં, બાણનારની મુસ્ફેલીગ્યા દૂર કરવા આ આ-વૃત્તિમાં ખાસ કાળજી રાખીએ, અને તે અર્થે મૂળ ગ્રંથ-માંથી કાંઈ પણ મુખ્ય બાબતો કાઢી ન નાંખતાં તે લગભગ નવેસરથીજ લખવો પડ્યો છે. ધાતુગ્યાના ઉદાહરણોની સંપૂર્ણ ટીપમાં દરેકના આદ્ય પ્રત્યયો પણ દર્શાવ્યા છે. એ વિગેરે બધો રચના ફેર છેવટે શુચિપત્ર આપ્યું છે તે ઉપરથી માલુમ પડશે.

શીખવવા બાબત કહેવાનું કે જે જે ઠેકાણે અંથમાં સૂચના આપીએ તે તે ઠેકાણે જો તે પ્રમાણે શીખવવામાં આવશે, અને ૧ હા ભાગ જે માત્ર ચૈદિક પૃષ્ઠનો છે તે જો ૫ મા ખોરણમાંથીજ તૈયાર કરાવ્યો હશે, તો પછી બાણનારને કાંઈ પણ મુસ્ફેલી લાગશે નહિ.

ત્રીક, લાટિન, તથા ઇંગ્રેજી ભાષાના મળતા ધાતુ કૌષમાં જણાવ્યા છે. એ તથા સંસ્કૃત પ્રાકૃતાદિ શબ્દો પણ દા-કતર બુલ્લેરે પસંદ કરેલા તેજ અહિંયા દાખલ કર્યા છે, અને તે પરિશ્રમને માટે હું તે સાહેબનો મૂળથી અત્યંત આ-ભારી છું.

મુ. ૧૧૭૦૮.
તા. ૧-૧૨-૧૮૮૭

}

નો લો

વ્યુત્પત્તિપાઠ.

ભાગ. ૧.

સમાસના શબ્દો જુદા પાડવા વિષે.

૧. એક શબ્દના ભાગ પાડતાં માંહેથી બીજા પણ શબ્દો હાથ લાગે, ત્યારે તે શબ્દોનો સમાસ થએલો છે એમ કહેવાય છે.

૨. સમાસના શબ્દ જુદા પાડી તેનો અર્થ કહી બતાવવો એને સમાસનો વિગ્રહ કરવો કહેછે;—જેમકે

દૂધ, દૂધ+ભાત, ભાત=દૂધ અને ભાત તે દૂધભાત.

દશ, દશ+બાર, બાર=દશ કે બાર તે, દશબાર.

ગંગા, ગંગા+જલ, પાણી=ગંગાનું પાણી તે, ગંગાજલ.

પરમ, મોટો+ઈશ્વર, ઈશ્વર=મોટો ઈશ્વર તે, પરમેશ્વર.

તપઃ, તપ+ધન, ધન=તપ જેનું ધનછે તે, તપોધન.

ક્રિયા, ક્રિયા+પદ, શબ્દ=ક્રિયા બતાવનારો શબ્દતે, ક્રિયાપદ

બંધમાં સંક્ષેપને સાર ગણિત ચિન્હો લખ્યાંછે, પણ બોલવામાં “વત્તા”ને ઠેકાણે ને તથા “બરાબર”ને ને ઠેકાણે એટલે એમજ બોલવું. કુધ વગેરે સાધારણ શબ્દના અર્થ કરતી વેળા તેનો તેજ શબ્દ બોલવામાં કાંઈ હરકત નથી પરમેશ્વર શબ્દમાં અને હ મળીને એ તથા તપોધનમાં વિસર્જના ઓ થયો છે. આ પ્રમાણે હવે પછી જ્યાં જ્યાં સંધિવિકાર થએલો માલમ પડે ત્યાં ત્યાં તે લગતા સંધિનિયમ શીખવવા.

૩. ઉપના ઉદાહરણો ઉપરથી માત્રમ પડશે કે સામટો અર્થ કરતી વેળા કોઈ વખત અને કે કે, કોઈ વખત વિભક્તિનો પ્રત્યય, કોઈ વખત કાંઈજ નહિ, કોઈ વખત “જેને છે તે” અને કોઈ વખત બીજા શબ્દો ઉમેરવા પડેછે આ પાંચ ભેદ બરાબર લક્ષમાં રાખવાથી સામટો અર્થ કરતાં આગળ મુશ્કેલી નહિ પડે.

બંને કે કે ઉમેરવા પડે ત્યારે તે સમાસ ક્રૃદ્, વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉ-

મેંચો પડે ત્યારે તેત્પુરુષ, કાંઈજ ન ઉમેરવું' પડે ત્યારે કર્મધારય "જે છે તે એ ઉમેરવું' પડે ત્યારે તે ગ્રંથુમીહિ અને બીજાશબ્દો ઉમેરાય ત્યારે તે મધ્યમપદ લોપી સમાસ કહેવાય છે એમ સામાન્યપણે સમજી રાખવું.

૪. આ નિયમમાં વિભક્તિના પ્રત્યય કહ્યા છે તે છઠ્ઠી-નાજ નહિ પણ ક્રાંદ્યપણ વિભક્તિના હોય, કેમકે બીજી વિભક્તિઓના પ્રત્યયોનો પણ કાંઈ વખત ગૂંજરાતીમાં લોપ થયેલો માલમ પડેછે:—જેમકે,

(દ્વિ.) મનઃ, મન+હર, હરનાર=મનને હરનાર તે, મનોહર.

(તૃ.) હસ્ત, હાથ+કૃત, કીચેલું=હાથવડે કરેલું તે, હસ્તકૃત.

(ચ.) વજ્ર, યજ્ઞ+સ્તંભ, થાંબલો=વજ્રનેસારુ જે થાંબલો તે, યજ્ઞસ્તંભ.

(પં.) ધર્મ, ધર્મ+મૃષ્ટ, પડેલો=ધર્મમાંથી પડેલો તે, ધર્મમૃષ્ટ.

(ષ.) રાજ રાજા+મય, બીકરારાજાની બીક તે, રાજમય.

(સ.) સ્વર્ગ, સ્વર્ગ+વાસ, વસવું=સ્વર્ગમાં વસવું તે, સ્વર્ગવાસ.

૫. અભ્યાસને સારૂ બહુનારે નીચે લખેલા શબ્દોનો વિગ્રહ પોતાની જગેજ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

માઈવહેન	પાણિવાણિ	દરિયાકાંઠો
મહાસાગર	મૂગોલ	મૂગોલવિદ્યા
ગાદીતકીઓ	દૃઢમાજક	ભરતખંડ
દોરીલોટો	મધમાર્ગી	અહમદનગર
જૂનાગઢ	વર્તમાનકાલ	વર્તમાનપત્ર
ગુણવિશેષણ	પૂર્ણાંક	દશાંશ
પંચરાશિ	રૂપીતાંત્ર	અત્રિમુવન

૧. બાણી છૂટો શબ્દ નથી. એત્રે એનો અર્થ "બાણી જેવું કાંઈ બીજું" એમ થાયછે. એ બખ્ખાની બલીહારી કહેવાય છે. અને તે જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં પાછલા શબ્દને લઈ "અથવા તેના જેવું કાંઈ બીજું" એમજ અર્થ કરવો.

૨. એ કર્મધારય સમાસ હોય, ત્યારે પીળું વસ્ત્ર એટલેજ અને બહુ શીડિ હોય, ત્યારે પીળું વસ્ત્ર જેને છે તે વિષય, એવા એનો અર્થ થાય છે.

૩. ત્રણ લોક. સ્વર્ગ મૃત્યુ, ને પાતાળ.

૬. નીચે લખેલા શબ્દો ગૂંજરાતીમાં ઘણીવાર બીજાની

પછીથી આવીને સમાસ નામ કરેછે. તે કઈ ભાષાના છે તે કૌષમાં જોડે સૂચવ્યું છે.

શબ્દ	અર્થ	ઉદાહરણ	અર્થ
(સં.) સ્થાન	ઠેકાણું	દેવસ્થાન	દેવનું ઠેકાણું.
(કા.) સ્તાન	ઠેકાણું	અર્ચસ્તાન	આર્યોનિરહવાનું ઠેકાણું.
(સં.) નગર	શહેર	જનનગર	જનને વસાવેલું શહેર.
(પ્રા.) નેર	શહેર	આંપનિર	આંપાએ વસાવેલું શહેર.
(પ્રા.) વાઙ	રહેઠાણ	આજાવાડ	આજાઓનું રહેઠાણ.
(પ્રા.) વાઙો	રહેઠાણ	નાગરવાડો	નાગરોનું રહેઠાણ.
(કા.) આવાદ	વસેલું	અમદાવાદ	અહમદથી વસેલું
(સં.) પુર	ગામ	જયપુર	જયસિંહે વસાવેલું ગામ.
(સં.) શાઙ્ગ	ઠેકાણું	પુરતકથાળા	પુરતકતું ઠેકાણું.
(સં.) કારક	કરનાર	કુઃપકારક	કુઃપ કરનાર.
(સં.) દાયક	આપનાર	સુખદાયક	સુખ આપનાર.
(પ્રા.) દાઈ	આપનાર	આનંદ	આનંદ આપનાર.
(સં.) કર	કરનાર	ભયંકર	ભય કરનાર.
(સં.) કાર	બનાવનાર	લોહકાર	લોહ બનાવનાર લુહાર.
(સં.) આતુર	પીડાતો	શોકાતુર	શોકથી પીડાતો.
(સં.) આલય	ઠેકાણું	વિદ્યાનય	વિદ્યાનું ઠેકાણું.
(સં.) અપિ	પણ	તદપિ	તોપણ.
(સં.) આદિ*	વગેરે	ઈત્યાદિ	એ વગેરે.

*આદિનો અર્થતો અગાડીછે, અને પાંડવદ્વિ શબ્દોનો અર્થ એમ થાય કે પાંડવ જેની અગાડી છે એવા રાજાઓ, એટલે, પાંડવ વગેરે રાજાઓ.

આ શબ્દોના અર્થ જાણવાને હીક પરે માટે આમ લખ્યાછે, તોપણ વિગ્રહ તો બધા ભણનાર પાસે બીજી કક્ષમમાં બતાવ્યુંછે તે પ્રમાણેજ લેવો;—જેમકે
‘દેવ, દેવ+સ્થાન, ઠેકાણું=દેવનું ઠેકાણું’ તે, દેવસ્થાન.

.સ્થાન આદિક શબ્દોના બીજા ઉદાહરણ ભણનાર પાસેથી કઠાવવાં, અને તેનો પણ વિગ્રહ એમજ કરાવવો.

૭. નીચે લખેલા શબ્દો બીજાની પહેલાં આની ઘણીવાર સમાસ કરેછે.

(ક્રૂરસી.)

વે. વિના+માન, ભાન=ભાન વિનાનો, બેમાન.

વે. ઉલટું+કાયદે, કાયદો=કાયદાથી ઉલટું, વેકાયદે.

,, નડાં+હાલ, રિથતિ=જેની નડારી રિથતિ છે તે, બેહાલ.

ગેર, નહિ+હાજર, હાજર=હાજર નહિ તે, ગેરહાજર.

,, ઉલટું+વાજબી, વાજબી=વાજબીથી ઉલટું, ગેરવાજબી.

,, નડાં+વલ્લે, ડેકાણે=નડારે ડેકાણે પડેલું, ગેરવલ્લે.

ના, નહિ+દાનહ, હાલ્લો=હાલ્લો નહિ તે, નાદાન.

કમ, યોધું+વસ્ત, નશીબ=જેનું યોધું નશીબ છે તે, 'કમવસ્ત.

બદ, ખરાબ+બો, વાસ=ખરાબ વાસ, બદબો.

(સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત.)

ન, નહિ+અન્યતર, બેમાંથી એકએ જાતિમાંથી એકે નહિ તે, નાન્યતરજાતિ.

પર, પારકું+અર્ધાન, તાબે=પારકાને તાબે તે, પરાર્ધાન.

સ્વ, પોતાનું+ધામ, ડેકાણું=પોતાનું ડેકાણું, સ્વર્ગ, સ્વધામ.

સ્વયં, પોતાની મેળે+મૂ, હોનાર=પોતાની મેળે હોનાર, ઈશ્વર, સ્વયંમૂ.

સત્, સારી+આચાર, ચાલ=સારી ચાલ, સદાચાર.

પુનર્, ફરીથી+ઉક્તિ, બોલવું=ફરીથી બોલવું, પુનરુક્તિ.

મહા, મોટું+મારત, ભારત=મોટું ભારત, મહામારત.

ચતુર્, ચાર+આનન, મોટું=ચાર મોટાં જેને છે તે, અક્ષા, ચતુરાનન.

ચો, ચાર+પાઈ, ચરણ=ચાર ચરણનો એક છંદ, ચોપાઈ.

બિન, વિના+ગુનાહ, ગુનોહ=ગુનાહ વિના, બિન ગુનાહ.

એ દરેક શબ્દના તથા હવે પછી આશય પ્રત્યય વગેરે જે જે આવે તેનાં કેટલાંક પાતાની તર્ફના ઉદાહરણ હાકરાં પાસે લેતાજ રહેજી, કેમકે પાતાની મેળે શોધવાની મહેલત લીધા વિના કોઈ પણ જ્ઞાન મનમાં 'પૂરેપૂરું' ઠસવું નથી.

આદ્ય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ.

૧. પણ ઘણી વખત તો શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાંથી એક શબ્દ અને બીજા તો અક્ષરોજ હાથ લાગે છે. તે અક્ષરો એવા હોય છે કે છૂટા વાપરી શકાય નહિ. પણ બીજા શબ્દની જોડે આવી તેનો અર્થ ફેરવી નાંખીએ. એવા અક્ષરને આદ્ય કે પ્રત્યય કહે છે.

૨. શબ્દની પહેલાં જે અક્ષર આવીને તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે, તેને આદ્ય(આદિ, પહેલાં+અવ, આવનાર=શબ્દની પહેલાં આવનાર) કહીએ;—જેમકે

અ, નહિ+પાર, પાર=જેનો પાર નહિ તે, અપાર.

બે, વિના+વક્રુફ, સમજ=જેને સમજ નહિ તે, બેવક્રુફ.

એમાં ઍ એ સંસ્કૃત અને ઐ એ ફારસી ભાષાના આદ્ય છે. બધા સંસ્કૃત આદ્યો હવે પછી આપવામાં આવશે, અને જે વગેરે થોડાક ફારસી છે તેનો સાતમી કલમમાંજ આપી દીધા છે, કેમકે એમાંના ઘણાખરા શબ્દોજ છે.

૩. શબ્દની પછી જે અક્ષર આવી તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે તે પ્રત્યય (પ્રતિ, સામા+અવ, આવનાર=શબ્દની સામા-પછીથી-આવનાર) કહેવાય છે;—જેમકે

ગરીબ ગરીબ+આઈ, પાણું=ગરીબપાણું, ગરીબાઈ.

સ્વતંત્ર, છૂટું+તા, પાણું=છૂટાપાણું, સ્વતંત્રતા.

ગુલામ, ગુલામ+ગીરી, પાણું=ગુલામપાણું, ગુલામગીરી.

એમાં ગીરી એ ફારસી અને તા સંસ્કૃત ભાષાના પ્રત્યય છે. આઈ મૂળેનો સંસ્કૃતમાંથીજ ઉત્પન્ન થયેલો પણ હાલ ગુજરાતી પ્રત્યય કહેવાય. ફારસી તથા સંસ્કૃત પ્રત્યયોની વિગતવાર ટીપ અર્થ સાથે આગળ આપવામાં આવશે. ગુજરાતી પ્રત્યયો તો સ્વભાષાના હોવાથી ભણનાર પોતાની મેળેજ ઓળખી શકશે. તેનો અર્થ જોલાવવાની જરૂર નથી.

૪. ભણનાર પાસે નીચે લખેલા ઉદાહરણોમાંથી શબ્દ અને પ્રત્યય જૂદા પડાવી સામટો અર્થ કરાવવો, અને એ પ્રમાણે વાંચન પાઠમાં હંમેશાં કર્યા કરવું:—જેમકે લોહી શબ્દ+આળ પ્રત્યય=લોહીઆળ, એટલે લોહીવાળો.

લોહીઆળ	ઉડાઉ	મોઝલો	ઉંડાણ.
શેડાણી	ભોળાપણું	શાણપણ	દળામણ.
મીનાઈ	લખેલું	ચળકાટ	ગળીઆરો
બોલનાર	મોટાઈ	લખવું	ઢોળાવ
ગડગડાટ	લવારો	હડીલો	દખેલ
કંપારી	નાનમ	મોટપ	કૂદકો
પહેરામણી	ગળપણ	ગળીઆરો	ગુણવાળી

૫ સંસ્કૃત પ્રત્યયો જે જાતના છે:—કૃદંત અને તદ્વિત.

૬ ધાતુ ઉપર જે આવેછે, તેને કૃદંત પ્રત્યય કહેછે;—જેમકે

ચાલ, વહેવું+અન, ક્રિયા=વહન, વહેવાની ક્રિયા, વહેવું
કૃદંત પ્રત્યય વડે ધાતુ ઉપરથી ઘણાં નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાયછે.

૭ નામ વિશેષણાદિક ઉપર જે પ્રત્યયો આવી બીજાં
નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાયછે, તેને તદ્વિત પ્રત્યય
કહેછે;—જેમકે

ધર્મ+ક, વાળો=ધાર્મિક, ધર્મવાળો.

ઉપસા દાખલા ઉપરથી વિવેચના વિદ્યાર્થી જોશે, કે સંસ્કૃત પ્રત્યયો લાગતાં
મૂળ શબ્દમાં પણ કેઈ વખત ફેરફાર થઈ જાયછે. અહિંયા “ધ” નો ધા થયા
તથા “મ” માંનો સ્તર ઉડી જઈ તેમાં ફેર લળી ગઈ. કેઈ અક્ષર ઉડી જાય,
ત્યારે તેનો લોપ થયા એમ કહેવાય છે. અક્ષરોને જોડાઈ જવાના નિયમોને
સંધિનિયમો કહેછે. મોટા મોટા સંધિનિયમો તો આ પ્રસંગે જ શીખવવા,
કેમકે નહિતો સંસ્કૃત શબ્દના લાગ પાડતાં વિદ્યાર્થીને કદી પણ ખરાબર આ-
વડશે નહિ.

ફારસી પ્રત્યયો.

પ્રત્યય	અર્થ	ઉદાહરણ.
દાર	વાળો	આખરુદાર, મામલતદાર, કામદાર, વગેરે.
બાન, વાન	,,	મહેરવાન, દરવાન, પહેલવાન, ,,
મંદ	,,	અકલમંદ, દાનિશમંદ, દોલતમંદ, ,,
વાર	બરેલો	ઉમેદવાર, વિગતવાર, તપસ્વીલવાર, ,,
ગર	કરનાર	ચૂડગર, જાદુગર, કારીગર, ,,
ગરો, રી, રું	,,	વાતગરો, કહ્લાગરી, કાજગરું. ,,
ગાર, ગારો	,,	ગુલમગાર, મદદગાર, કામણગારો, ,,
બાજ	,,	દગાબાજ, કસરતબાજ, નજરબાજ, ,,
સ્વોર	,, આનાર	દગાખોર, હરામખોર, દારખોર, ,,
દાન	ઠેકાણું	કલમદાન, પાનદાન, કદરદાન, ,,
દાની	,,	ચાહેદાની, *ગુલાબદાની, મસ્જીદદાની,
સ્વાનું	,,	હાથીઆનું, તોપઆનું, કારઆનું, ,,
ચી	રાખનાર	ખજનચી, મસાલચી, ટપલચી. ,,
ગીર	જીતનાર	જહાંગીર, આલમગીર, ,,
ગીરી	પાણું, ધંધો	ગુલામગીરી, મહેતાગીરી, ,,
ઈ	,, ,,	બહાદુરી, કારકુની, ગુલામી, ,,

*ગુલાબ એ સામાસિક શબ્દ છે, અને તેનો અર્થ ફારસીમાં ગુલાબજળ (ગુલ, ગુલાબનું ફૂલ + અબ, પાણી) થાય છે તેજ અત્રે કરવો. ગુલાબજળ એ શબ્દ ફારસી પ્રનાણે અશુદ્ધ છે, અને એમાં પાણીનો અર્થ નકામો બેવાર આવે છે,

સંસ્કૃત તદ્ધિત પ્રત્યયો.

૧ ભાવવાચક, એટલે, “વજું” એવો અર્થ દેખાડનારા પ્રત્યય ચાર છે.

તા કુષ્ટતા, કૂરતા, મમતા (મમ, માફ), વગેરે
 ત્વ દાસત્વ, કવિત્વ, તત્વ (તે પાણું), ,,
 ય ધૈર્ય (ધીર, ધીરો), આતિથ્ય (અતિથિ, પહોણો), ,,
 ષ યૌવન (યુવન્, જુવાન), ગૌરવ (ગુરુ, મોટું), ,,

૨ એજ પ્રમાણે નીચેના શબ્દોના ભાગ પાડવા.

અપૂર્ણતા શૈર્ય ગુરુત્વ શૌચ દેવતા
 ચૈતન્ય બ્રહ્મત્વ કાવ્ય કવિત્વ આયુષ્ય

૩ સંબંધ દર્શક, એટલે “વાળો” એ અર્થના પ્રત્યયો.

વત્ ભગવત્ (ભગ, શક્તિ), જ્ઞાનવતી (જ્ઞાનવ-
 ત્+ઈ નારિજાતિનો પ્રત્યય), સરસ્વતી, વગેરે
 વંત ગુણવંત, બળવંત, ધનવંત, દયાવંત, ,,
 વાન્ ગુણવાન્, કૃણવાન્, ભગવાન્, ભાગ્યવાન્, ,,
 મત્ શ્રીમદ્ (શોભાવાળું) ભાગવત, ધીમત્, ,,
 મંત શ્રીમંત, ધીમંત, બુદ્ધિમંત, વગેરે.

માન્ બુદ્ધિમાન્, ભક્તિમાન્, શક્તિમાન્, મતિમાન્, વગેરે.

*ઈન્નો ઈ રોગી, ભોગી, પક્ષી, શાસ્ત્રી, ધની (ધણી). ,,

વિન્નો વી તેજસ્વી, તપસ્વી, મનસ્વી, યશસ્વી, વગેરે.

આલ, આલુ રસાલ, વાચાલ, દયાલુ, માયાલુ, કૃપાલુ, ,,

ઇક ભાવિક, નૈયાયિક, દૈનિક (દહોડાની), ,,

અ તાપસ, (તપસ્, તપ) વૈષ્ણવ (વિ-

ષ્ણુ+અ=વિષ્ણુ વાળા, વિષ્ણુને માનના-

રા), જૈન (જિન+અ=જિનને માનનારા)

શક્ત (શક્તિ+અ), ચૈત્ર (ચિત્રા નક્ષત્ર-

-વાળો મહીનો), આશ્વિન,

૪ “તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું” એવો વિશેષ સંબંધ દેખાડનારા પ્રત્યય:—

અ કૌરવ (કૃ+અ)=કૃ રાજથી ઉત્પન્ન થએલા.

,, મૈધવ (સિંધુ+અ)=સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થએલો, સિંધવ.

ય દૈત્ય (દિતિ+ય)=દિતિના દીકરા.

,,—ગાર્ગ્ય (ગર્ગ+ય)=ગર્ગ ત્રરપિનો પુત્ર.

૩ય—દેશીય (દેશ+ધિય)=દેશમાં ઉત્પન્ન થએલું.

,, , સન્નતીય, સરખા સ્થાનના અક્ષર.

૫ ફે, આ, ને આનો એ નારી જાતિ દર્શક પ્રત્યયો છે, અને તે બીજા કોઈપણ પ્રત્યયની સાથે ભળે છે ત્યારે તેના અર્થમાં નારી જાતિનો અર્થ વધારે છે:—જેમકે, દેવી, દેવની સ્ત્રી અથવા દેવરૂપ સ્ત્રી; ચતુરા, ચતુર સ્ત્રી; ગુણુ-વતી (ગુણુ+વત્, વાળો+ધ) ગુણુવાળી; ભવાની (ભવ=શિવ), શિવની સ્ત્રી; બ્રહ્માણી; ઇંદુરાણી; વગેરે.

૬ ઇન્ સાથે ફે મળીને ઇની પ્રત્યય નારીજાતિનો એક સાધારણ યધ પડ્યો છે, અને તે ઉપરથી અપભ્રંશ યધ ગૂજરાતીમાં પણ અથવા અળ પ્રત્યય ચાલે છે:—જેમકે, મા-લિની=માળા, હાર+ધન્+ધ=હાર ગુંથનારી=માળેણ. મા-ળણ. તેમજ યોગિની, જોગેણ, જોગણ; પદ્મિની; કામિની; કુંભકારિણી, કુંભારણ; સોનારણ, પટલણ, ધોખણ, દર-જણ, વગેરે.

૭ મય, બનેલું, ભરેલું:—જેમકે ગોમય (ગો=ગાય) ગાય-માંથી બનેલું; જળમય; ચિન્મય; તન્મય.

૮. વત્, પેઠે:—માતૃવત્ (માનીપેઠે), શાસ્ત્રવત્, પૂર્વવત્.

૯. ઋ, ઠેકાણે:—સર્વત્ર (સઘળે ઠેકાણે), તત્ર, ધત્ર.

૧૦. દા, વખતે:—સર્વદા (સઘળે વખતે, હમેશાં), યદા, કદા.

૧૧. થા, રીતિ:—યથા (જે રીતે), તથા, સર્વથા.

૧૨. ધા, રીતિ:—સહસ્રધા (હજાર રીતે), નવધા, બહુધા.

૧૩. ક, સમુદાયવાચક:—પંચક (પાંચ દિવસનો સમુદાય), શતક (સોનો સમુદાય, સેકડો, સૈકો), ચતુષક (ચોક), પટક (હક), સપ્તક, અષ્ટક, કુલક.

૧૪. ક, લઘુતાવાચક:—આળક (છોકરું, છોકરૂં); બા-
ળિકા (છોકરડી, છોકરી) દીપક (દીવડો), ગોપિકા.

અકંતી પદે અ. બંને અર્થના ક પ્રત્યયના રૂપમાં પણ નારિનાતિએ ફકા
અર્થ બળ્યછે.

સંસ્કૃત કૃદંત પ્રત્યયો.

૧. અસાર સુધી શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાંથી એક પણ ઓળખાય એવો શબ્દ હાય લાગતો હતો, પણ અહિંયા તો ધાતુને પ્રત્યયજ્ઞ ઓળખી કાઢવાના છે. અમે પ્રત્યેક ઉદાહરણની સાથે ધાતુ તો દેખાડીશું અને બીજાં ઉદાહરણ વિદ્યાર્થીએ ધાતુ પ્રકરણમાંથી શોધીને તૈયાર કરવાં.

૨. બ, બન, તથા ય એ ક્રિયાવાચક તથા કર્તૃવાચક બંને થાયછે, એટલે તેનો અર્થ ગૂજરાતી પ્રત્યય લું તથા નારની સમાન છે:—જેમકે,

ધાતુ	પ્રત્યય*	શબ્દ	શબ્દાર્થ
ભંજ્, ભાગવું	અ	ભંગ	ભાગવાની ક્રિયા.
દિવ્, પ્રકાશવું	,,	દેવ	પ્રકાશનાર.
છિદ્, કાપવું	અન	છેદન	કાપવાની ક્રિયા.
વદ્, બોલવું	,,	વદન	બોલનાર મોઢું.
ક્ર, કરવું	ય	કાર્ય	કરવું, કામ
આ+ચર્, મર્યા- દામાં ચલાવવું	}, , આચાર્ય મર્યાદામાં ચલાવનાર.		

*પ્રત્યયના અનેક અર્થ હોય ત્યાં તેનો જે અર્થ અમુક શબ્દમાં લાગુ પડતો હોય તેજ વિચારીને કહેવા.

૩. તિ, ન, ને અસ્ એ કેવળ ક્રિયાવાચક પ્રત્યય છે:—

ગસ્, જવું   તિ   ગતિ   જવાની ક્રિયા.

યત્, મહેનત કરવી ન યત્ મહેનત કરવાની ક્રિયા.

તપ્, તપવું   અસ્ [તપસ], તપ. તપ કરવું.

૪. અક, *તૃનો તા, ર, અને ઊ એ કેવળ કર્તૃવાચકજ પ્રત્યયો છે. નારી જાતિમાં અક નો ફકા થઈ જાય છે. ર લઘુતાવાચક પણ છે.

ધાતુ	પ્રત્યય	શબ્દ	શબ્દાર્થ
વચ્, બોલવું	અક	વાચક	બોલનાર, દેખાડનાર.

ભ્ર, ભરવું તૃ,નો તા ભર્ત્તા ભરણુ પોષણુ કરનાર, ધણી.
 સાધ્ સાધવું ઊ સાધુ સાધનાર, પ્રમાણિક માણસ
 જીવ, જીવવું ઈકા, જીવિકા જીવવાનું સાધન.
 નમ્, નમવું ર નમ્ર નમનાર.

* તૃનો સંસ્કૃતમાં પ્રથમા વિભક્તિમાં તો યવાથી આપણી ભાષામાં તે બહુધા તે તો રૂપેજ દેખાયછે, પણ ભાવવાચક તોથી ઝાળખત્રા માટે ઝને તૃનો તો કહેવા.

+ ક્રિયા તે કર્તૃવાચક પ્રત્યયોના અર્થ કોઈ વેળા સાધન, ફળ, સ્થળ, કર્મ વગેરે પણ થઈ જાયછે તેથી અમુક શબ્દના અર્થ ઉપર લક્ષ રાખી ત્યાં તેવા અર્થ કરવા,

પ ત્ર, ઇત્ર કરણ ઝેટલે ક્રિયાનું સાધન:—જેમકે,

વસ્ત્ર, (વસ્=ઢાંકવું) શરીર ઢાંકવાનું સાધન.

વાદિત્ર (વદ્=અવાજ કરવો), અવાજ કરવાનું સાધન

પ્રત્યય તથા અર્થ બંને હવેથી પોતાની મેળે ઝાળખીને બેસવા. માત્ર હવે ધાતુ તથા તેનો અર્થજ અમે તો કોષમાં દર્શાવીશું.

૬ ત, ઇત, ને ન ઝે ભૂત કૃદંતના પ્રત્યયોછે:—જેમકે,

જિત (જિ=જીતવું) જીતેલો; સંજિત, ભાગી ગએલું.

ઉત્પન્ન (ઉત્+પત્=પેદા થવું) પેદા થએલું, વગેરે.

ય, અર્નાય, ત્ય, તવ્ય એનો અર્થ દોગ્ય થઈ શકે એવું

અથવા કરવાનું એમ થાયછે:—જેમકે

દશ્ય (દશ્=જોવું) જોઈ શકાય એવું.

મોજ્ય (ભુજ=ખાવું) ખાવા યોગ્ય.

માજ્ય (ભજ્=ભાગવું) જે ભાગવાનો છે તે.

રમણીય (રમ્, રમવું) રમવા યોગ્ય, સુંદર.

રક્ષણીય (રક્ષ્=રક્ષણ કરવું) રક્ષણ કરવા યોગ્ય.

કૃત્ય, કરવાનું જે હોય તે.

ભોક્તવ્ય (ભુજ્=ભોગવવું) ભોગવવાનું જે છે તે.

૮ માન અને અત્ અથવા ત્ એ વર્તમાન કૃદંતના પ્રત્યયછે:—જેમકે,

વર્દ્ધમાન (વૃધ=વધવું), વધતું, વૃદ્ધિપામતું.
 વર્તમાન (વૃત=વળવું, ચાલવું), ચાલતો (કાળ, ખતાવ.)
 યજમાન (યજ્=યજ કરવો) યજ કરતો, યજ કરનાર.
 જગત્ (ગમ્=જવું એવડાઈ જગત્,)જતું, નાશવંત (કુતિયા).
 વિશ્વજિત્, વિશ્વને જિતનારો.

૯ તુ, મ, અને મન્ કે તેનો મ એ ક્રિયા, ક્રિયાનું કૃળ, કર્મ, સ્થ-
 બ્ધ, વગેરે અનેક અર્થ દેખાડે છે:—જેમકે,

તંતુ (તન્=તાણવું), તાણવાથી જે થાયછે તે. (કૃળ).
 ધર્મ (ધૃ=ધારણ કરવું), જે ધારણ કરેલું છે તે. (કર્મ.)
 ધામ (ધા=ધારણ કરવું) ધારણ કરવાનું ઠેકાણું. (સ્થળ.)
 મર્મન્-મર્મ (મૃ=મરવું), મરવાનું ઠેકાણું, તેવું અંગ.

કેટલાક વિવિધાર્થ પ્રત્યયોનું પુનરાવર્તન.

પ્રત્યયોના અર્થવિવિધતો થાયછેજ, પણ જેના અર્થબહુજ
 વિધવિધના થાયછે તેની સામઠા પુનરાવર્તનને માટે અ-
 હિંયા એક નોંધ આપી છે.

અ=ક્રિયા; જેમકે તોલ, લાભ, સંતોષ, ખેદ.

,,=કરનાર; જેમકે, દીપ, કર (કરનાર, હાથ), ચર.

,,=પણું; જેમકે, શૈચ (પવિત્રપણું), મૌન.

,,=વાળો; જેમકે, સાર્વભૌમ (સઘળી ભૂમિ-દેશવાળો).

,,=તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું; પૃથિવિ (પૃથિવિ-
 માટીનું બનેલું).

ય=ક્રિયા; જેમકે બ્રહ્મચર્ય (બ્રહ્મ=વિદ્યા તરફ જવું).

,,=કરનાર; જેમકે છાદ્ય—છાજ (ઢાંકનાર).

,,=પણું; જેમકે, સામાન્ય (સમાનપણું).

,,=સાધન; જેમકે, શય્યા (શી=સૂવું. સૂતાનું સાધન).

,,=યોગ્ય; જેમકે, ભાર્યા (ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય).

,,=વાળો, જેમકે, અંત્ય (છેડાવાળો, છેડા ઉપરનો).

,,=તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું; જેમકે, આદિત્ય (આદિ-
 તિ ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલા, દેવો, સૂર્ય).

સંસ્કૃત આદ્ય.

અ, (ગ્રી. A.); નહિ:—અચળ (હાલે નહિ તે), અયોગ્ય, અન્યાય, અઅંડ, અકાળ, અપક્ષપાત, અપૂર્ણાંક, અકસ્માત્, વગેરે,

* અન્, (પ્રા.) અણ, (ગ્રી. An. લા. In. ઇ. Un.); નહિ:—અનંત, (જેનો અંત નહિ તે), અનાદિ, અનેક, અનાચાર, અનુપમ, અનાદર, અનાવૃષ્ટિ, વગેરે.

✽ પછીથી સ્વર આવે ત્યારે અન્. અને ઓળખ આવે ત્યારે અ આવેછે એ ઉપલા ઉદાહરણા ઉપરથી સમજશે. અન્ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં અણ પ્રત્યય થયો છે તેમાં કંઈ આવે ભેદ નથી;—જેમકે અણભાણ્ય અણદીકું, અણહદ, અણધડ, વગેરે.

વિ (ફા. બે) ૧. વધારે. ૨. વિના:—૧—વિભાગ (વધારે ભાગ, ભાગના ભાગ), વિસ્તાન, વ્યુત્પત્તિ, વગેરે. ૨—વિધવા (વિ=વિના+ધવ=ધણી+આ, નારિજાતિનો પ્રત્યય=ધણી વિનાની), વિદેહી, બ્યર્થ, વગેરે.

અંતર્, (લા. Inter. ફા. અંદર); માંહે, વચ્ચેમાં:—અંત:કરણ (માંહેથી કરવાનું સાધન), અંત:પટ (અંતર=વચ્ચેમાં+પટ=લૂગડું=વચ્ચેમાં ધરેલું લૂગડું, અંત:પટ), અંતઃગાળ, અંત:પુર (જનાનો), વગેરે.

સુ, (પ્રા.) સ, (ગ્રી. Eu.); સાડું, ધણું:—સુવાસ (સારી વાસ), સ્વલ્પ (સુ+અલ્પ=ધણુંજ થોડું), સપૂત (સારો છોકરો), સકોમળ (ધણું કોમળ) વગેરે.

કુ, (પ્રા.) ક; નઠાર્:—કુકર્મ (નઠાર્ કામ), કપૂત (નઠારો છોકરો), કુતર્ક, કુમાર્ગ, કપાત્ર, કવેળા, કટંગું, વગેરે.

દુસ્ (ગ્રી. Dys. Dus.) ૧.—મુશ્કેલાધથી. ૨. નઠાર્:—૧.—દુ:સહ (મુશ્કેલાધથી ખમી શકાય તે); દુર્ગ (દુસ્+ગમ્+અ=સ્થળ) મુશ્કેલાધથી જ્યાં જઈ શકાય તે, પહાડી કિલ્લો; દુસ્તર (દુસ્+તૃ, તરવું+અ) મુશ્કેલાધથી તરી

શકાય તે; વગેરે.—૨.—કુરાચરણ (નહારૂં આચરણ); કુષ્કાળ (નહારો કાળ); વગેરે.

નિસ્. ૧ નહિ ૨. બહાર:—૧ નિઃસંશ (જેમાં સંશય નહિ તે); નિરંકુશ (જેની ઉપર અંકુશ નથી તે); નિષ્કપટી ૨.—નિઃશ્ચિણ—નીસરણી (બહાર જવાનું સાધન), નિરીક્ષા, નિર્ધાર, વગેરે.

સ, સહ. સાથે, સરખું:—સવિસ્તર (વિસ્તાર સાથે), સવર્ણ (સરખી જાતના અક્ષર), સરસ, સજ્જતીય, સટીક, સાર્થક, વગેરે:—સહવાસ (સાથે વસવું) સહધર્મી (સરખા ધર્મવાળા), સહકુટુંબ, સહગમન, સહવર્તમાન, વગેરે.

સમ્, (ગ્રી. Syn. લા. Con. Cum. Co.). ૧. સાથે. ૨. સુંદર રીતે. ૩ બિલકુલ:—૧. *સંગમ (સાથે જવું મળવું), સંવાદ, સંસાર, વગેરે.—૨—સંસ્કાર (સુંદર રીતે કરવું, સુધારવું, કેળવવું.) સંસ્કૃત (સુધારેલી ભાષા), સંખ્યા સમર્પણ, વગેરે.—૩—સંરક્ષણ (બિલકુલ રક્ષણ), સંહાર, સંન્યાસ, સમસ્ત વગેરે.

સમ્ની સાથે ફોર્મણ વ્યજન આઠવાથી એ મૂળરાત્રીમાં સં લખાયછે.

+સમ્ની સાથે કુ ધાતુનું ૩૫ ફોર્મ આવવાથી વચમાં સ્ વધેછે: જેમકે સમ્+કાર=સમ્+કાર=સં+કાર.

ઉપ. (ઇ. Up. ગ્રી. Hypo. Hupo)૧. પાસે, ૨. ઉતરતા દરજ્જાનું:—૧—ઉપસર્ગ (ધાતુની પાસે આવનાર), ઉપયોગ, ઉપમા, ઉપકાર, વગેરે. ૨—ઉપગ્રહ (હલકા દરજ્જાનો ગ્રહ), ઉપશિક્ષક, ઉપવન, ઉપાખ્યાન, વગેરે.

અતિ. પેલીતરફ.—અતીદ્રિષ (ઇંદ્રિયોની પેલીતરફ, ઇંદ્રિયોથી જેનું જ્ઞાન મળી શકે નહિ એવો વિષય), અત્યંત અતિશય, અતિસાર, વગેરે.

*વહુજ એવા બેના અર્થ થાયછે તે માત્ર લાક્ષણિક અને મૂળરાત્રીમાં જ સ્થાપી શકે;—જેમકે, અતિ નિદ્રા, અતિ લોભ, અતિ સ્નેહ, અતિ ક્રુષ્ણ વગેરે.

અધિ. (લા. Ad.) ઉપર:—અધિરાજ(ઉપર પ્રકાશનાર રાજા), અધિકાર, અધિપતિ, અધ્યક્ષ (ઉપર નજર રાખનાર)

અનુ. (ગ્રી. Ana.) પાછળ, તે પ્રમાણે, સાથે:—અનુચર (પાછળ ચાલનાર, ચાકર), અનુસરવું (કોઈની પાછળ પાછળ ચાલવું, તે કરે તે પ્રમાણે કરવું), અનુપાન (વૈદના ઔષધની સાથે ક્વાથ વગેરે કાંઈ પીવાનું કહેછે તે), અનુશન, અનુક્રમ, અનુપ્રાસ, વગેરે.

અપ. (લા. Ab. ગ્રી. Apo. ઇ. Off.) ખોટું, ઉલટું:—અપકાર (ખોટું કરવું), અપરાધ (રાજી કરવાથી ઉલટું ગુનોહ), અપકીર્તિ, અપભ્રંશ, અપમાન, વગેરે.

અભિ. (ગ્રી. Amphi. લા. Am. ઇ. By.) પાસે, તરફ, ઘણું:—અભ્યાગત (પાસે આવેલો, પહોંચો), અભિષેક (તર્ફછાંટવું), અભ્યંતર (ઘણું અંદરનું), અભિલાષા અભિમાન, વગેરે.

અવ, ૧. નીચે ૨. નઠાઈ:—અવતાર (નીચે ઉતરવું), અવદશા (નઠારી અવસ્થા), અવલોકન, અવગુણ, વગેરે.

આ. મર્યાદા:—આકાર (મર્યાદા કરનાર, હદ બતાવનાર), આકરણ (ભાષાની વધારે મર્યાદા કરનાર), આગ્રહ, આચરણ, આવાસ, આરંભ, આલય વગેરે.

અપિ. (ગ્રી. Epi. લા. Ob. ઇ. Up.Be.) ઉપર:—અપિધાન (શરીર ઉપર ધારણ કરવાનું, લુગડું.)

ઋત. (ઇ. Out.) ૧. ઉંચે, બહાર, ૨. ઉલટું:—ઋમેકે ઉત્કંઠા (કોંકી ઊંચી થવી, આતુરતા), ઉત્પત્તિ (બહાર પડવું, પેદા થવું) ઉત્કર્ષ, ઉદય, વગેરે. ૨. ઉત્થાપન (સ્થાપવાથી ઉલટું, ઉઠાવવું)

નિ. ૧. માંહે, પાછળ ૨. વિના:—નિવાસ (જેમાં વસે તે, રહેઠાણ) નિદાન (પાછળથી-છેવટથી-આપવું, રોગની બધી પરીક્ષા કર્યા પછી તે વિષે જે અભિપ્રાય આપવો તે), નિકં-

દત (મૂળ વિનાનું કરવું), નિપાન—નવાણ, નિગમ, વગેરે.

પરા. ૧ પાછું. ૨ મોટું. ૩-ઉલટું:—પરાવર્તન (પાછું વળવું); પરાક્રમ (મોટાં ડગલાં ભરવાં, બહાદુરી કરવી), પરાજય (જયથી ઉલટું), પરાભવ, પરાક્રાજા, વગેરે.

પરિ. (ગ્રી. Peri લા. Per.) ૧. ચોતર્ફ. ૨. ઘણું:—પરીક્ષા (ચોતર્ફથી જોવું), પરિશ્રમ (ઘણી મહેનત), પરિમિતિ, પરિમાણ, પરિપૂર્ણ, પરિપક્વ, વગેરે.

પ્ર. (ગ્રી. Pro. લા. Pro.) આગળ, શ્રેષ્ઠ:—પ્રચાર (આગળ ચાલવું, ચાલ), પ્રભુ (શ્રેષ્ઠ રીતે હોનાર, ધણી, પરમ-શ્વર) પ્રદેશ, પ્રભાત, પ્રખ્યાતિ, પ્રબળ. વગેરે.

પ્રતિ. (ગ્રી. Pros. લા. Re.) ૧. સામું, પાછું. ૨, દ્વેષક:—જેમકે, પ્રતિપક્ષી (સામા પક્ષવાળો), પ્રત્યાઘાત (પાછો આઘાત થાય તે), પ્રતિદિન (દરરોજ); પ્રતિસ્પર્ધી, પ્રતિવાદી, પ્રત્યુત્તર, પ્રતિબિંબ, પ્રતિવર્ષ, પ્રત્યેક, વગેરે.

ભાગ ૨ જો.

—૬૦૬—

બહુ વપરાતા સંસ્કૃત ધાતુ.

ગુજરાતી શબ્દોનો મોટો ભાગ આટલાજ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. માટે, એ પ્રત્યેક ધાતુના શાખાગ્રણી શબ્દો અત્રે તમામ આપ્યા છે. તેની વ્યુત્પત્તિ વિશેષ કાળજીથી તૈયાર કરવી, વિદ્યાર્થીને એમ કરવું સુગમ પડે તે માટે એ શબ્દો પ્રત્યયવાર ગોઠવ્યા છે, એટલે, પ્રથમ બાળબોધ અક્ષરે પ્રત્યય લખ્યોછે, પછી માત્ર ધાતુ સાથે તે મળીને જે શબ્દ થયો તે કાળે અક્ષરે દેખાડ્યોછે, અને એ તે ગુજરાતીમાં નહિ વપરાતો હોય તો તેની આસપાસ આવો કૌષ [ ] મૂક્યો છે. પછી આધ્યાદિકના સંયોગે ધનારા શાખાગ્રણી શબ્દો તો તમામ લખ્યાછે. એ આધ્યાદિક પણ જરૂર જણાઈ ત્યાં શબ્દની પૂર્વે લખી બતાવ્યા છે. અપભ્રંશ શબ્દો, જે ઉપરથી તે ઉત્પન્ન થયા હોય તેની એડે, નાના કૌષમાં આપ્યા છે.

૧. ઇ (અય્).—લા. Eo.)—જવું:—

અ.—[અય્.]; અનુ, ^૧અન્વય; અપ, ^૨અપાય; ઉપ, ઉપાય; ઉત્, ^૩ઉદય; અભિ+ઉત્, ^૪અભ્યુદય; પ્રતિ, પ્રતય; વિ, ^૫વ્યય; ^૬અવ્યય; સમ્, સમય; સહસહાય.—[આય] અંતર્, અંતરાય; નિ, ન્યાય; પરિ, પર્યાય; સમ્+ઉત્, સમુદય.—અન.—અયન; ઉત્તર, ^૭ઉત્તરાયણ; દક્ષિણ, દક્ષિણાયન; પાર, પારાયણ; રસ, રસાયન (રસાયણ, રસાણ); રામ, રામાયણ; પરા, પરાયણ-પલાયન.—ત—[ઈતિ]; ગુણ+અતિ, ^૮ગુણાતીત; ઉત્, ઉદીત; વિ+પરિ, ^૯વિપરીત.

અધિ+ઈ(મૂળધાતુ તો હમેશાં કહેવોજ. કૌષનું રૂપ અ-મુક દાખલામાં લાગતું હોય, તો તે પણ ત્યાં બોલવું.)=ભ-ણવું;—અ-અધ્યાય (અધ્યો), ^{૧૧}અનાધ્યાય, રવાધ્યાય; ઉ-પાધ્યાય ^{૧૨}(ઉપાધ્યો).—અન.—અધ્યયન; અધ્યાપન.—અક અધ્યાપક, ઉપાધ્યાપક, —ત—અધીત.

૧.—એકની પચાડી એક આવે તે, અનુક્રમ, પધના શબ્દો ગ્રથને અનુક્રમે ગોઠવવા.—૨.—અડઅણ, કુઃખ.—૩ બહાર આવવું, ઉગવું.—૪. ધ-હો ઉદય, આબાદી.—૫. ખર્ચ.—૬. જેને ખર્ચ એટલે ફેરફાર થતો નથી તે

શબ્દ.—૭. સૂર્યવું ઉત્તર તર્ફ આવવા માંડવું તે ઉતરાણ, અને દક્ષિણ તર્ફ જવા માંડવું તે દક્ષિણાયન.—૮. રામવું વનવાસ જવું, તે વિષેવું સંસ્કૃતમાં કાઠ્ય છે તે.—૯. ગુણની પેલેપાર ગમ્મલો, નિર્ગુણ.—૧૦. ચોતર્ફથી ઉલટું ગમ્મલું રોત કરતાં ઉંધું.—૧૧.—ન ભણાવવાનો દિવસ.—૧૨.—હલકા દરજ્જાનો ભણાવનાર, ઉપશિક્ષક, અને તેથી કેટલાક પ્રાણશાના કુળવું નામ.

૨. ઈક્ષ્—જોવું:—

અ+ખા.—[ઈક્ષા]; અપ,^૧ અપેક્ષા; ઉત્, ઉત્પેક્ષા; ઉપ,^૨ ઉપેક્ષા; નિઃ, ^૩નિરીક્ષા (૪નીરખ); પરી, પરીક્ષા.—
અક—^૫પરીક્ષક (પરીખ, પારેખ).

ગૂ. ધા.—૧. પરખવું (પરિખ). ૨. ખેખવું (પ્રેક્ષ).

૧.—પોતામાં જોડું—ખામી હોય—તે જાણવું, ખામી, ઈચ્છા, કેમકે પોતાની ખામી જાણવાથી તે ટાળવાવું મન થાયછે.—૨.—જે પરવાહી.—૩.—કુરબાનમાંથી તારા વિગેરે જોવા, તપાસવું.—૪. તપાસ કરી સરકારે જે ભાવ કરેલો હોય તે.—૫.—ચોતરફ જોનાર, તપાસનાર.

૩. કમ્—ચાહાવું, ઈચ્છવું.

અ—કામ; કામી; કામિની; કામધેનુ; નિઃ, ^૧નિષ્કામ; સ, સકામ.—અન—[કામન] (કામણ); કામના (આ.); મનઃકામના.—ત—^૩કંત, (કાંત, કંથ); કાંતા (આ)—તિ—કાંતિ.

૧.—આપણે ચાહીએ તે આપનારી કલ્પિત ગાય.—૨.—લક્ષિત જે પ્રકારની ગણાય છે:—જેમાં કુળની ઈચ્છા તે સકામ, અને નહિ તે નિષ્કામ.—૩.—ચાહેલો, વહાલો, ધણી.—૪.—ચાહાવાપણુ, ખૂબસુરતી.

૪. કર્—(લા. Creo.)—કરવું:—

અ.—^૧કર; કિં (શું, કાંઈપણ), ^૨કિંકર; થ (કલ્યાણ)+
અમ્ (દ્વિતીયા વિમક્તિનો પ્રત્યય), શંકર; સુખકર; સમ્,
^૩સંકર.—[કાર]; લોહ=લોહું, લોહકાર (લુહાર); અહં=હું,
^૪અહંકાર; અધકાર; સત્કાર; ^૫અધિકાર; ^૬આકાર; પ્રકાર.—
અક.—કારક; આશ્ચર્યકારક.—તૃનો તા—કર્તા (કરતાર, કરતાર); જગત્કર્તા.—અન.—કરાણુ; સુખકરણુ; ^૭અધિકરણુ;
^૮અનુકરણુ; પ્રકરણુ (પગરણુ); વિ+આ, બ્યાકરણુ; સ-
મ=પરાપર+ઈ, જે શબ્દ સાધનારો પ્રત્યય, ^૯સમીકરણુ;

કરણી; કારણ. —મન્—કર્મ (કરમ); કર્મક; અકર્મક; સકર્મક; અકર્મી (અકર્મી); કર્મણિ (ક. સપ્તમી વિભક્તિનો પ્રત્યય)—ય.—કાર્ય (કારજ, કાજ); અકાર્ય (અકારજ); ક્રિયા; ક્રિયાપદ; પ્રક્રિયા;—તિ—કૃતિ, આકૃતિ; પ્રકૃતિ; પ્રકૃતિ+અ=પ્રાકૃત; અહંકૃતિ.—ત્.—કૃત; કૃતાર્થ; ૧૦કૃતધ્વ; ૧૧કૃતસ; સુકૃત.—ત્ય.—કૃત્ય; કુલકૃત્ય.—તવ્ય.—કર્તવ્ય.—માન.—ક્રિયામાણ.

અપ+કૃ=પ્લેટું કરવું:—અપકાર, અપકારક, અપકૃત.

ઉપ+કૃ=ભલુંકરવું:—ઉપકાર, ઉપકારક, પરોપકાર.

વિ+કૃ=ફેરફાર કરવો:—વિગડવું:—વિકાર, વિકૃતિ, વિક્રિયા.

સમ્+કૃ=સુંદર કરવું:—સંસ્કાર (સ વચમાં વધે છે), સંસ્કારી, સંસ્કૃત.

અલં+કૃ=શણગારવું:—અલંકાર, અલંકૃતિ, સાલંકૃત.

સ્વ+કૃ=પોતાનું કરવું, કબ્જા રાખવું:—સ્વીકાર; સ્વીકૃત.

ગૂ. ધા.—સ્વીકારવું, સિકારવું, સકારવું.

૧.—કરનાર, હાથ.—૨.—કાંઈ પણ કહ્યું હોય તે કરનાર, ચાકર. =૩ ભેળા થવું, મિશ્રણ, એક જાતની સી અને બીજી જાતના પુરવધી ઉત્પન્ન થ. એસો, વર્ણસંકર, (હાફકાસ્ટ).—૪. હું કરવું, અભિમાન.—૫. ઉપરરહીને કરવું, ઉપરીપાણું, અમલ.—૬. મર્યાદા કરનાર—દેખાડનાર, કેમકે આકારથી કે ઈપણ પદાર્થની મર્યાદા જણાયછે.—૭. જે ઉપર—જે સ્થળે—કાંઈ ક્રિયા થાયછે તે સ્થળ.—૮. ઝેરની પ્રમાણે કરવું, નકલ. અવાજની નકલ.—૯. ગણિતનાં બે પદને બરાબર કરવાં.—૧૦—(દન=નાશ કરનાર) બીજના કરેલા (ઉપકારનો) નાશ કરનારો, ખુશી જનારો, ઉલટો અર્થગુણ કરનારો.—૧૧.—(સ=જાણનાર) બીજના ઉપકાર જાણનારો.

પ. ક્રમ—પગલું ભરવું:—

અ.—ક્રમ; અનુક્રમ; ૧ઉપક્રમ; ૨પરાક્રમ; પરિક્રમા (પરક્રમા, પડક્રમા); ઉવિક્રમ; વિ+ઉત્, વ્યુત્ક્રમ; (ધાતુ બેવડાયાથી), ચક્ર (ચાક).—અન.—ક્રમણ; પરિક્રમણ.—તિ.—ક્રાંતિ; ૪ક્રાંતિવૃત્ત; સંક્રાંતિ.

પ. —૧. પાસે પગલાં ભરવાં, આરંભ કરવા.—ઢોઈની સામાં પગલાં

ભરવાં, બહાદુરીનાં કામ.—૩. વિશેષ પગલાં ભરવાં, બહાદુરી. બહાદુરી કરનારા એક બહાદુર રાજાનું નામ. ૪. સાથે જવું, સૂર્યનું કોઈ રાશિમાં આવવું; મકર રાશિમાં આવવું.

૬. સ્વઙ્ (સ્વંઙ). ભાગવું, નાશ કરવો.

અ.—ખંડ (ખાંડ, ખાંડું)—અન.—ખંડન; [ખંડનક] (ક=લઘુ.પ્ર.) (ખાંડણિયો); [ખંડની] (ખાંડણી-ખાણણી-ખાંચણી).—ઈચ.—ખંડનીય.—ઇત.—ખંડિત (ખંડિયો); અખંડિત.—ગ.—^૧ખડ્ગ (ખડગ).

ગૂ. ધા.—ખંડવું, ખાંડવું.—ગૂ. શ.—ખંડણી (સ્વંઙનીય, કે સ્વંઙની?) ખંડર—ખંડિયર; ખડી(?).

૧.—નાશ કરનાર હથિયાર, એક જાતની તરવાર.

૭. રૂપા.—કહેવું, વખાણવું, પ્રસિદ્ધ કરવું:—

અ+આ.—[ખ્યા.]; વિ+આ; ^૧વ્યાખ્યા.—અન.

આખ્યાન; રૂપાખ્યાન; રૂપાખ્યાપન; વ્યાખ્યાન (વિખ્યાણ, વખાણ).—ત.—[ખ્યાત]; પ્રખ્યાત, અપ્રખ્યાત; વિખ્યાત. તિ.—ખ્યાતિ (ખ્યાત); પ્રખ્યાતિ; વિખ્યાતિ.—इका—^૪આખ્યાયિકા.

સમ્+રૂપા=ગણવું, ગણીને એટલે બરાબર વિચારીને કહેવું:—(અ+આ)સંખ્યા; ^૫અસંખ્ય; ^૬સાંખ્ય. —ત—^૭અસંખ્યાત.

ગૂ. ધા.—વિખાણવું-વખાણવું.

૧.—વિશેષ મર્યાદા બતાવીને કહેવું.—૨. શબ્દનાં રૂપ કહેવાં.—૩. શબ્દનાં રૂપ કહેવડાવવાં.—૪. નાની વાણી, ઉપકથા.—૫. જેની સંખ્યા નથી તે, અગણિત.—૬. ગણીને—સંપૂર્ણ વિચાર કરીને નકહેનાર, સિદ્ધાંત બતાવનાર, દર્શન અથવા શાસ્ત્ર, એક અમુક દર્શન. આપણામાં ધર્માત્મકલ્પ દર્શનો ગણાય છે:—બે મિત્રાંસા (જૈમિનિકૃત પૂર્વમિત્રાંસા અને બાદરાયણ વ્યાસકૃત ઉત્તર મિત્રાંસા અથવા વેદાંત); બે ન્યાય (ત્રોતમકૃત અને કાણાદકૃત); તથા બે સાંખ્ય (કપિલકૃત અને પતંજલીકૃત, છેલ્લું યોગશાસ્ત્ર એ નામથી પણ ઓળખાય છે).—૭. નહિ ગણવું.

૮. ગણ—ગણવું:—

અ.—ગણ, ૧ગણેશ (કૈશ), ગણિકા (ગુણિકા).—અન—ગણુના, અવગણુના.—ઇત.—ગણિત, અંકગણિત, અક્ષરગણિત, મિશ્રગણિત, અગણિત.

ગૂ. ધા.—ગણવું.

૧.—શિવના જ્ઞગણ—ટોળાં—કહેવાયછે તેનો ઉપરી—સેનાપતિ, મુખ્યના ટોળાંનો એટલે તમામ જ્ઞગણનો ઉપરી, પરમેશ્વર.

૯. ગમ્.—ગમવું.

અ.—[ગમ]; પ્લવ=કૂદકારો, ૧પ્લવંગમ; વિહ=આકાશ, રવિહંગમ; ૩નિગમ; સંગમ; (ધાતુ બેવડાપો) ૪જંગમ.—[ગ], ખ=આકાશ; ૫ખગ; ન=નહિ, ૬નગ; ૭નાગ(અ.); નગર (ર); નગર+અ= ૮નાગર;—પદ=પગ+ન=નહિ, ૯પખગ; ભુજ=વાંકું વળવું, ૧૦ભુજંગ; ૧૧કુર્ગ; ૧૨કુર્ગા(આ.); સંગ. સંગી (સંગાં); (ધાતુ બેવડાપો) ગંગા (આ).—અન.—ગમન; નિર્ગમન.—ઇન્—[ગામી], ૧૩ગમ્ગામી, ૧૪ગમ્ગામિની(દની)—ય.—ગમ્ય; અગમ્ય; સુગમ્ય (સુગમ), સુગમ્યતા (તા).—ઘ.—૧૫ગાત.—ત.—ગત(ગયો); ગત+આગત=ગતાગત; અવગત (અવગતિયું);—તિ.—ગતિ; કુર્ગતિ; નિર્ગતિ (નિર્ગત); સંગતિ (સંગત);—ત્.—(ધાતુ બેવડાપો) ૧૬જગત્; જગદીશ (ધશ); જગન્નાથ.

આ+ગમ્=આવવું:—અ—૧૭આગમ.—અન.—આગમન.—ત.—[આગત]; અભિ, ૧૮અભ્યાંગત; ૧૯આગતાશ્વાગતા (આગતાં+સુ+આગતાં)

ગૂ. ધા.—ગમવું, ગમ પડવી, નિર્ગમવું.

૧.—કૂદકારો મારીને ચાલનાર, વાંદરો. એક જાતનો ષંદ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતે કૂદકારો મારતી છે.—૨. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી. ૩ માંહેણ જ્ઞાન, આત્મામાંથી ઉપજેલું જ્ઞાન, વેદ—૪. ચાલ ચાલ કરનાર, જે પદાર્થ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જાયછે અથવા સર્પ જઈ શકાય છે તે.—૫. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી—૬. ન ચાલનાર, આલી ન શકે તે, પર્વત, ઝાડ.—૭. મૂર્ચિતમાં ઉત્પન્ન થએલા, સર્પ, હાથી.—૮. નગરમાં રહેનાર, શહેરી. એક

જાતના પ્રાણિણ, કેમકે તેમનું મૂળ વતન વડનગર (વૃહનગર) ગુજરાતમાં પહેલ વહેલું નગર હોય એમ સંભવેછે.—૯. પગે નહિ (પેટ ધંમડીને) ચાલનાર, સર્પ.—૧૦. વાંકો વાંકો ચાલનાર, સર્પ.—૧૧. જ્યાં જનું અધરું છે તે સ્થળ. પહાડી કિલો.—૧૨. પહાડી કિલો અથવા પહાડમાં રહેનારી (દેવી), પાર્વતી.—૧૩. ગરૂડપર બેસીને જનાર; વિષણુ.—૧૪. હાથીની પેઠે (મહાપત્ની ચાલે) ચાલનાર સ્ત્રી.—૧૫. ચાલવાનું સાધન, શરીરના સાંધા, શરીર.—૧૬. ચાલી જવું, નાશવંત, આ દુનિયા—૧૭. આવનાર (ધર્મસ્થ—શિવ તરફથી) આ બેલું જ્ઞાન, તંત્રના ગ્રંથો. મંત્રના ગ્રંથો નિગમ કહેવાયછે.—૧૮. આપણી તરફ (આપણે ત્યાં) આવેલો, પડેલો, અતિથી.—૧૯. “આવ્યા તે બલે આવ્યા” એમ કહી અતિથિનો આદર સત્કાર કરવા તે.

૧૦ ગૂહ, મંહ. (લા. grex.) લેવું, ઝાલવું:—

ઘ.—ગૂહ (ધર); ^૧ ગૂહસ્થ (સ્થ=રહેનાર); ગૂહિણી (ધરણી); ગૂહ, ઉપગૂહ, અનુગૂહ; આગૂહ; પ્રતિગૂહ; ^૨ વિગૂહ, (વિધરો, વધરો); સંગૂહ, સંગૂહિણી (જન્+ઈ) (સંગરણી);—(એના વૈદિકરૂપ ગૃમ ઉપરથી) અર્ભ (ગાભ, ગામ્બો); ગર્ભિત (જત); સંગર્ભા.—ગ્રાહ.—જન્—[ગ્રાહી]; ગુણગ્રાહી, પદ્મવં-ગ્રાહી.—અન.—ગ્રહણું (ધરણ); પાણિ=હાય, ^૩ પાણિગ્રહણ—અક.—ગ્રાહક (ધરાક).—ય.—^૪ ગ્રાહ્ય.—જત—ગ્રહિત.

ગૂ. ધા.—ગ્રહણું, ધરણું (?), ગ્રહણ કરવું.

૧.—(બ્રહ્મચર્ય—વિધાભાસ—પૂરો કરી) ધરમાં રહેનાર; પરણેલો, ધરખારી, સંસારી બધાં ખરેખર કરી શકે એવો, પૈસાવાળો, આબરૂદાર, દક્ષિણા મ લેનારો પ્રાણિણ.—૨. (કોઈથી) ઉલટું પકડી રાખવું; લડવું.—૩.—હાથ પકડવો, પરણવું.—૪. લેવા ચાગ્ય, લઈ (સમભઈ) શકે એવું.

૧૧. ચર.—૧ જનું ચાલવું, ફરવું. ૨. ચરવું:—

ઘ—ચર; ^૧ એચર; ગોચર; ^૨ અગોચર; જલચર; ભૂચર; ^૩ વનચર; ^૪ અનુચર; ^૫ સંચર+^૬ અચર=સચરોચર; સંહચરી; (કેં).—[ચાર] આચાર; સત્, સંદાચાર; અત્, અનાચાર; ઉત્, ઉચ્ચાર; ^૭ ઉપચાર; દુરાચાર; પ્રચાર; તિચાર; વિ+અભિ, બિભિચાર; સંસાર; સમ્+આ, સમાચાર.—અન.—ચરણું, ^{૧૦} ચરણારવિંદ (ચરવિંદ=કમળ); ચરણામૃત; આચરણ; સત્, સંદાચરણ; મંગળ, મંગળા-

ચરણ—ચારણ—અક. પ્રચારક.—ઇન્—[ચારી]; અહ્ય-ચારી, અહ્યચારિણી; દુરાચારી; બિચારી, બિચારિણી; અવિચારી.—ચ.—[ચર્ય]; ^{૧૧}અહ્યચર્ય; મુઅચર્યા (આ), આ, આશ્ચર્ય.—[ચાર્ય]; આચાર્ય (આચારજી, આચારી); ધર્માચાર્ય.—ઇત્ર—ચરિત્ર—ઇત—ચરિત.—મન્.—ચર્મ, (ચામ, ચામડું); ચર્મકાર, (ચમાર.)

ગૂ. ધા.—ચરવું; ઉચ્ચરવું, ઉચરવું, ઓચરવું; વિચરવું; વિચારવું; સંચરવું, સાંચરવું.

૧.—આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી, ગાંધર્વ.—૨. ગાયો વિગેરેને ચરવાની જમીન; ગો એટલે ઈંદ્રિયો જેમાં જઈ શકે—જે જાણી શકે—તે; જેમકે દૃષ્ટિગોચર. નહિ જાણી શકાય—ધૂપૂ—તે અગોચર.—૩. વનમાં ફરનાર, જંગલી, પશુ.—૪ પછાડી પછાડી ચાલનાર, હજુરી ચાકર.—૫. ચાલવાપણ સહિત, જિવવાળા.—૬. જેનામાં ચાલવાપણ નથી તે, જિવ વગરના.—૭ જિવવાળા અને જિવ વગરના તમામ પદાર્થોમાં જે વ્યાપી રહેલો છે તે, પરમેશ્વર.—૮. સાથે ફરનારી, બહેનપણી.—૯. (મોંઘાધો) બહાર કાઢવું.—૧૦. ચાલનાર, પગ. છંદનો એક ચતુર્થાંશ. વેદ ભણનારાઓની શાખા Shool).—૧૧. અહ્ય એટલે વેદ—વિદ્યા—તરફ જવું; વિદ્યાભ્યાસ; કુંવારાપણ; કેમકે વિદ્યાર્થીએ કુંવારાજી રહેવું જોઈએ એવા ડહાપણ ભરેલા વિચાર વેદકાળમાં હતા.

૧૨. ચલ—હાલવું; ચાલવું:—

અ.—[ચલ]; ^૧અચલ; હીમ, હીમાચલ; નિશ્ચલ; અચિચલ; (ધાતુ ખેવડાયો) ^૨ચંચલ, ^૩ચંચલા, ચંચળતા, ચંચલ્ય.—ચાલ.—અન.—ચલન (ચલણ); [ચાલન] (ચાળણ); ઉત્, ઉચ્ચાલન; [ચાલની] ચાળણી.—ઈચ.—ચલનીય (ચલણી)—ઇત.—ચલિત, પ્રચલિત, વિચલિત.

ગૂ. ધા.—ચાલવું, ચળવું, ચાળવું.

૧.—હાલી ચાલી શકે નહિ તે, સ્થિર, દૃઢ. પર્વત, કેમકે તે હાલતો ચાલતો નથી.—૨. હાલ હાલ કર્મ કરનાર; બુદ્ધિની ગતિવાળો, હોશીઆર; જેનું મન જલદીથી ખસી જાય તે.—૩. સદમી કેમકે તે જેની પાસે હોય ત્યાંથી જલદીથી ખસી જાય છે.

૧૩. ચિ.—એકડું કરવું, ઠબલો કરવો:

અ.—[ચય]; નિઃ, નિશ્ચય (નિશ્ચય); ^૧પરિચય; સંચય

(સંચે) (સંચો!); સમ્+ઉત્, સમુચ્ચય.—ત—[ચિત]^૧ચિ-
તા (આ.); નિશ્ચિત; સંચિત.

ગૂ. ધા.—સંચવું, સાંચવું; સંચય કરવો; નિશ્ચય કરવો.

૧.—ઘણું એકઠા થવું—મળવું; ઝાળખાણ, મહાવરો.—૨. ઢગલો કરેલો, મુકદ્દાને ખાળવા સારૂ લાકડાનો ઢગલો કચો હોય તે.

૧૪. ચિત્.—જાણવું, વિચારવું:—

ક્ષિપ્.—(આ પ્રત્યય નામનોજ છે. ધાતુ હોય તેવોને તે-
વોજ રહે, પણ કર્તા ક્રિયા બિગેરેના અથો તેમાં વધે.)

ચિત્; ચિદાનંદ, ચિદ્ધન; ચિન્મય; સત્=ઉચ્ચેશાં
ને છે તે, સચ્ચિદાનંદ.—અ.—[ચેત]; અચેત; સચેત.—
અન.—ચેતન; ચેતના; ચૈતન્ય(ય); સચેતન.—ત.—ચિત્.
—૨.—ચિત્ર; ચિત્રકાર (ચીતારો); ચિત્રા; ચૈત્ર(અ); વિ-
ચિત્ર; વૈચિત્ર્ય.

ગૂ. ધા.—ચેતવું; ચીતવવું; ચીતરવું.

૧૫. ચિંત્.—વિચારવું; ટ્રિકર કરવી:—

અ.—ચિંતા.—અન.—ચિંતન—ત.—[ચિંત]; નિશ્ચિંત
(નચિંત, નચીન).—ઇત્.—ચિંતિત, અચિંતિઓ, (અચિંતો,
ઓચિંતો);

૧૬. છિદ્.—ઢાંકવું, સંતાડવું:—

અન.—આ+છાદન=^૧આઽછાદન.—ઇત્.—આ+છા-
દિત=આઽછાદિત.—ન.—[છિન્] (છાતું)—ય.—છાદ્ય(છાજ).
ત્ર.—^૨છત્ર (છતર); છત્રી (ઈ).—લો.—^૩છક્ષી (છાલ).

ગૂ. ધા.—છાડવું, છાંદવું.—ગૂ. શ.—છજું, છત,
છાજલી.

૧.—ઢાંકણ.—૨. વર્ષાદ અથવા તાપથી શરીર ઢાંકવાતું સાધન.—૩.
ઝાડ અથવા ફળ ઉપરનું ઢાંકણ.

૧૭. છિદ્.—(લા. scindo.)—કાપવું, ભાગકરવા:—

અ.—છેદ; સમ=ખરાખર, સમઁછેદ; ઉત્, ઉઁછેદ;

પરિચ્છેદ.—ઇત.—ઉચ્છેદિત (ઉચ્છેદિયો).—ન.—છિન્ન;
 ૧અવિછિન્ન—અન.—છેદન, છેદનબિંદુ, છેદનલીટી.—
 અક.—છેદક, ઉચ્છેદક.—૨—છિદ્ર (છીંડું).

ગૂ. ધા.—છેદ્યું, છીન્યું.—ગૂ. શ. છીની—છીણી.

૧.—જેમાં કાંઈ ભાગ પડતો નથી એવી વર્ષાદ કે ભાણુની ધારા.

૧૮. જન.—(લા. Gigno. Geno.)—પેદા કરવું, પેદા થવું:

અ.—જન, દૂર+ઇ=દૂરના, દૂરીજન; મહાજન; સજ્જન;
 સર્વજન, સાર્વજનિક; દુર્જન; નિર્જન; પરિજન; મુજન; મુજ-
 નતા; સૌજન્ય.—[જ]: અંડ=ઇંડું, ૧અંડજ; તનુ=શરીર,
 તનુજ (તનુ, તન); દ્વિ=એવાર, ૨દ્વિજ; પંક=કાદવ, ૩પં-
 કજ; પૂર્વજ; મન; ૪મનોજ; વંશજ; ૫અજ; ઉત્ક્રમિદ્,
 ઉદ્ભિજ્જ; નિજ; ૬સહજ (સહેજ); ૭અનુજ, રામાનુજ;
 પ્રજા.—અક.—જનક; દુઃખજનક.—અન—જનન; જ-
 નની (જનુની)—તૃ.—જનિતા, જનિત્રી (જનિતા, જનેતા).
 ઇત.—જનિત.—ત.—જનત (જાયો), અજનતશત્રુ.—તિ.
 જાતિ (જનત), વિજનતીય, સજનતીય, મુજનતિ (સજનત)—ય.
 જન્ય; ૮જન્યા (આ)—મન્.—જન્મ; જન્મોત્તર.—તુ—જંતુ.

ગૂ. ધા. જણ્યું, જન્મ્યું, જન્મ આપવો.

૧.—ઇંડામાંથી જન્મનાર ગ્રાણીઓ.—૨. એવાર જન્મનાર, જે
 વર્ણો (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, ને વૈશ્ય) ને જનોઈ દેવાય છે તે, કેમકે યજ્ઞોપવિત એટલે
 વિદ્યાસંસ્કારથી માણસનો બીજાવાર જન્મ થયો એમ કહેવાય છે.—કાદવમાં
 ઉત્પત્ત થનાર, કમળ.—૪. મનમાં ઉત્પત્ત થનાર, કામદેવ.—૫. જેનો જન્મ
 નથો તે, બ્રહ્મા, ઇશ્વર.—૬. સાથે જન્મનાર, જન્મશુભ, સ્વાભાવિક, થોડી મહે-
 નતે થઈ શકે એવું, જૂજ.—૭. પછીથી જન્મનાર, નાનો ભાઈ.—૮. જણના-
 રી, સ્ત્રી, રાણી.

૧૯. જિ.—જીતવું:—

અ.—જય(જે); ૧ધનંજય; ૨પરાજય; વિજય, દિક્=દિ-
 યા, ઉદિગિવિજય; વિજયા; ૪વિજયાદયમી.—ન.—૫જિત;

જૈન (અ).—ત.—જિત; જિતેદ્રિય; અજિત; વિક્રમા-
જિત.—ત્.—જિત્, ડુંદ્રજિત્.

ગૂ. ધા. જીતવું.

૧.—પતને જિતનાર, જી.—૨. જયથી ડીલકું, હારવું.—૩ દિશાઓ-
ને એટલે ચાલરૂઢના દેશોને જિતવા. —૪. વિજય કરવાની દશેમ, દશેમ. ચા-
માસામાં બાધ પડેલી લકાર્થઓ પાછી ચત્રાવવા આ દિવસે અસલ રાજ્યો કુચ
કરતા હતા.—૫. જે દિશોને જિતનાર, જૈનમાર્ગે પ્રથમ ચત્રાવનારા સાધુઓ. ૬.
જિત સાધુએ ચત્રાવેલા માર્ગને માર્ગને માનનારા, શ્રાવિક.—૭. ડુંદ્રને જિતનાર,
રાવણનો પાટવી કુવર.

૨૦ જીવ.—(લા. Vivo.)—જીવું.

અ.—જીવ; નિર્જીવ, સજીવ.—જન્.—[જીવી]; ૧અતુ-
જીવી; ચિરંજીવી.—અન.—જીવન (જીવણ); સજીવન;
સંજીવન; મૃત=મુએલું, ૩મૃત સંજીવની (જન્)—ત્.—[જી-
વત્]; જીવત્ક્રિયા.—ક્રા.—જીવિકા, આજીવિકા; ઉપ-
જીવિકા.—જત.—જીવિત.

ગૂ. ધા. જીવવું.—ગૂ. રા. જીવડું, જીવાત.

૧.—એકતી પછાડી જે બીજા સોકોનું જિવન ચાલે છે તે, ચાકરો વિચરે,
અશ્રિત વર્ગ.—૨. લાંબું જિવનાર; (આશિર્વાચને) પુત્ર; કદી મરતાજ નથી
એમ માનેલા જે સાત જાણે તે:—મણિરાજ, પરશુરામ, વિભીષણ, હુવમાન,
વ્યાસ, અશ્વત્થામા, અતે કૃપાચાર્ય.—૩. મુએલાંને જિવતાં કરે એવી કહિયેલ
આપણે કે વિદ્યા.

૨૧ તપ.—(લા. Tepoo.)—તપવું.

અ.—તાપ (તાવ); તાપી (ઈ); પશ્ચાત્=પછાડીથી, ૧પ-
શ્ચાતાપ (પસ્તાપો); પરિતાપ; પ્રતાપ; સંતાપ—અસ્—[ત-
પસ્] (તપ); તપોધન (તપોદન); તપશ્ચર્યા; ૨તાપસ (અ);
તપસ્વી (વિન્); તપસ્ત્રિની (વિન+ર્) —ત.—તપ્ત (તાતો);
સંતપ.

ગૂ. ધા.—તપવું, તાપવું, તાવવું, પસ્તાવવું.—ગૂ. રા.
તાપેલું—તપેલું—પાતેલું; તાવેતો—તવેતો; તાવ-તવી; તા-
વડી; તાવણી; તપત.

૧.—નઠાર' કામ કર્યા પછી જિવમાં જે બળાપો થાયછે તે.—૨. તપ કરનારો, તપસ્વી.

૨૨. તુલ્.—(લા. Tollo.)—તોળવું, બરાબરી કરવી.

અ.—તોલ (તોલો, તોલુ); ^૧અતુલ; (અતોલ); ^૨તુલા (તોળા) [સંતોલ] સંતોલો.—અન.—તોલન, તુલના (તોલના)

ય.—તુલ્ય; અતુલ્ય.

ગુ. ધા.—તોળવું—ગુ. શ. તોલાટ.

૧. જેનો યુકાબલો નથી તે. ૨.—કાંઠે, એ આકારની એક રાશિ. તોળવું, યુકાબલો કરવો. માણસની સામા અજ, સુવર્ણ, વિગેરે પદાર્થોને તોળી દાનમાં આપી દેછે તે.—

૨૩. તુષ્.—સંતોષ પામવું.

અ.—તોષ; સંતોષ(સંતોષ, સંતોષ); અસંતોષ; અસંતોષી (ઇન્).—ત.—તુષ્ટ (તૂઠો, તૂઠ્યો, તૂઠ્યો). સંતુષ્ટ.—તિ.—તુષ્ટિ તુષ્ટિદાન.—માન.—તુષ્યમાણ (તુષ્ટમાન)

ગૂ. ધા.—તૂઠવું—તૂઠવું; સંતોષવું; સંતોષ પામવું:—

૨૪. તૃ.—(લા. Terminus.)—તરવું, ઓળંગવું, ઉછળવું, ફટી નીકળવું:—

અ.—[તર]; ^૧તરંગ (તરંગ); ^૨તરંગિણી; દુસ્તર; ^૩તરી;—

તીર.—તાર; ^૪અવતાર (પ્રવેશારો, આરો); નિસ્તાર.—

અન.—તરણ; અવતરણચિહ્ન;—તારણ;—તૃણ (તરણું).

અક.—તારક (^૧તારો).—તૃ.—ત્રાતા.—ઉ.—^૨તર.—ય.

[ઉત્તાર્ય](ઉતાર)—થ તીર્થ (તીરથ).તીર્થકર—અનિ.—

તરણિ; ^૫તરણિજ.

ગૂ. ધા.—તરવું; તારવું; અવતરવું; ઉતરવું.

૧.—ઉછળીને ચાલનાર, પાણીનાં મેળં, પવનની લહેરો, મનના બુટ્ટા—કલ્પના.—૨. મેળંવાળી, નદી.—૩. હોડી, હોડીનો રસ્તો, જળમાર્ગ.—૪. નીચે આવવું, ઉતરવું. સ્વર્ગમાંથી ઉતરીને આ લોકમાં દેવતા જે જન્મ કરે તે, આત્મા એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જાય તે.—૫. નદીમાં ઉતરવાવું દેહાણું.—૬. તારનારો, તરવામાં ઘણા હોશિયાર. આકાશમાં જે તારા દેખાય છે તેની આ વ્યુત્પત્તિ કમજબી નહિ, અમર જો સંસ્કૃતમાં એને પણ 'તા-

૨૬^{મજ} કહે છે. ઇંગ્રેજ star વિગેરે અન્ય ભાષાના એ અર્થનાજ શબ્દો સાથે મુકાબલો કરતાં એમ સાબીત થયું છે કે એની વ્યુત્પત્તિ સ્તુ ધાતુમાંથી છે.—
 ષ. ફાગો ફૂટી નીકળનાર, ફાગો, છોડ, ઝાડ.—૮. દક્ષિમર્યાદા આજગી
 જનાર, સૂર્ય.—૯. સૂર્યથી ઉત્પન્ન થએલી; યમુના નદી, કેમકે તે સૂર્યની પુત્રી
 કહેવાય છે.

૨૫. દા, દદ્. (લા. Do.) આપવું:—

અ.—[દ]; દુઃખદ; સુખદ; નર્મ=આનંદ, નર્મદા.—અન.—
 દાન (દાણ, દેણ); અપ+આ, અપાદાન; નિદાન; સંપ્ર-
 દાન; [દાપન] (દાપું).—અક.—દાયક; સુખદાય.—ત-દત્ત
 દત્તક(ક=લઘુ પ્ર.) ઉત્+આ+દત્તમાંથી દનો લોપ, ^૧ઉદાત્ત;
 અન્; અનુદાત્ત.—ય.—^૨દાય; વિદાય; સંપ્રદાય.—ઇન.—
 દાયી (દાઈ).

ગૂ. ધા.—દેવું; દાન કરવું.

૧.—ઉચ્ચેથી આપેલા, જે સ્વર ઉપર બહુ ભાર મૂકવામાં આવે છે તે. ભા-
 રને હિસાબે માણસના ઊચ્ચારણમાં ત્રણ સ્વર (Accents) આવે છે:—ઉ-
 દાત્ત, અનુદાત્ત, અને સ્વરિત. ઊચ્ચેથી બોલાય તે ઉદાત્ત, નીચે બોલાય તે અ-
 નુદાત્ત, અને મધ્યમ રીતે બોલાય તે સ્વરિત, એ ભેદ હજી વેદ ભણવામાં
 કાયમ રહેલો છે.—૨. આપવાનું, વારસો.

૨૬. દિશ. —(લા. Dico.) જોવું, દેખાડવું, હુકમ કરવો.

ક્ષિપ્.—દિક્(દિશનું પ્રથમાંત રૂપ), ^૧દિગંત (અંત); ^૨દિ-
 ગંબર (અંબર); દિક્પાણ (દિગ્પાણ); દિગ્વિજય; દિડ્-મૂઢ;
 દિશા (દિશ); ^૩ઉપદિશા—અ.—દેશ; દેશાંતર (અંતર)=ખી
 જો; ^૪આદિશ; ઉત્, ઉદ્દેશ; ઉપદેશ; ઉપદેશક (અક);
 નિદેશાલંકાર; ^૫નિદેશ; પ્રદેશ; ^૬સંદેશ (સંદેશો).—ય.—
 દેશ્ય—ઈય.—દેશીય (દેશાઈ).

ગૂ. ધા.—દીસવું.

૧.—ચારે દિશાનો અંત જે ગોળ વૃત્તમાં થતા દેખાય છે તે, દક્ષિ મર્યાદા.—
 ૨. દિશાજ જેના વસ્તો છે તે; નાગો બાવો; જેન માર્ગના એક અમુક પથના
 સાધુઓ.—૩. હલકા દરજ્જાની દિશાઓ:—વાયવ્ય, દિશાન, અગ્નિ, અને
 નૈઋત્ય દેશો.—૪. રાજા કે યોગીની આજ્ઞા.—૫. દેશથી ઉલટું, પરદેશ.—
 ૬. સારી રીતે કહી દેખાડવું, કહેણ.

૨૭. દિવ્ય.—૧ પ્રકાશવું. ૨ રમવું.

અ.—દેવ; દેવાલય (દેવલ); દેવગૃહ (દેહરે); દેવી, દેવતા; દેવત્વ દૈવ (અ); દૈવત્વ (દેવત); દૈવી (ઇન્).—
 ય.—દિવ્ય.—ન.—દિન; ^૧દિનકર; ^૨દિનમાન; દૈનિક—
 અસ્.—[[દિવસ]; ^૧દિવાકર; દિવસ (અ)—ત.—દ્યૂત (જૂઠું);
 દ્યૂતકારી (કૃ+ઇન) (જ્યુગારી).

૧.—દહાડો કરનાર, સૂર્ય.—૨. દહાડાનું માપ, કેટલી ઘડીના અમુક દહાડો છે. તે.

૨૮. દીપ્—બળવું, પ્રકાશવું:—

અ.—દીપ (દીપો); દીપાલી (આલી=હાર) (દીવાળી);
 દીપતૈલ (દીપેલ); દીપમાળા (દીપમાળ); દીપવર્તિ (દીપટ,
 દીપેટ)—અન.—દીપન; ^૧ઉદ્દીપન.—અક.—દીપક (દી-
 વડો); દીપિકા (દીવી).—તિ—^૨દીપ્તિ.—ત.—[દીપ]; ^૩પ્ર-
 દીપ—માન.—(ધાતુ બેવડાયો) ^૪દેદીપ્યમાન.

ગૂ. ધા. દીપવું.

૧. વધારે પ્રકાશિત કરનાર, રસમાં વધારો કરનાર.—૨. પ્રકાશવાપણું, દીપવું,
 શોભા.—૩. વધારે બળતો જન્યુત.—૪. અતિશય પ્રકાશવું, ઝળાં ઝળાં થઈ
 રહેલું.

૨૯. દૃશ્—જોવું:—

ક્ષિપ્.—[દૃશ્]; તત્=તે, ^૧તાદૃશ્; ^૨સદૃશ્; ^૩સાદૃશ્ય.—
 અ.—આદર્શ (આરસો, આરસી).—અન.—દર્શન, પ્રદ-
 ર્શન, સુદર્શન.—અક.—દર્શક; દૂરદર્શક; સૂક્ષ્મદર્શક.—ય.
 દૃશ્ય, અદૃશ્ય.—અનીય.—દર્શનીય (દરશણીઈ).—ત.—
 દૃષ્ટ (દીઠો); ^૪અદૃષ્ટ (અદીઠો); દૃષ્ટાંત.—તિ.—દૃષ્ટિ; કુ-
 દૃષ્ટિ, દૃષ્ટિમર્યાદા.—ત્.—દૃષ્ટા.

ગૂ. ધા. દેખવું.

૧.—તેવું.—૨. સરખું.—૩. સરખાવણું.—૪. નહિ દીઠેલું, નશીબ.

૩૦. ધા, ધિ—ધારણ કરવું.

ક્ષિપ્ત.—[ધિ]. અવધિ (અવધ);—^૧આધિ, ^૨ઉપાધિ, ^૩વ્યાધિ, સમાધિ, (સમાધ)—^૪નિધિ; ^૫પ્રતિનિધિ; સંનિધિ; સાન્નિધ્ય (ય);—સંધિ, ^૬સંવ્યા(ય+આ); અપ્=પાણી, ^૭અવ્યિ ઉદ્ધ=પાણી, ^૮ઉદ્ધધિ (દધિ); ^૯જ્વલધિ; પરમ્=પાણી, ૮પયોધિ, યોગ=ઉપજાતા, ૯યોગધિ; યોગધ (ય).—અ.—[ધ]; સંધ (સંધિ); સન્-અવ, સાવધ; ^{૧૦}સુધા(આ); વસુ=દ્રવ્ય, ^{૧૧}વસુધા.—અન.—[ધાન]; અભિધાન; અંતર્ધાન;—અવધાન (વ્યાધાન); આશ્રયધાની (શ્વ); શતાવધાની (શ્વ); વ્યવધાન; સ, સાવધાની;—આધાન; ગર્ભાધાન; સમ્, સમાધાન.—પ્રધાન; પ્રાધાન્ય (ય).—નિધાન; સંનિધાન; પરિધાન (પહેરણ); વિધાન; સંધાન(સંધણ); ^{૧૨}અનુસંધાન;—ઉર્ધ્વ=ઉપર, ઉર્ધ્વધાની (ઉદાણી); રાજધાની.—મ. ધામ.—તૂ. ધાતા; ધાત્રી; વિધાતા; વિધાત્રી—ત. —હિત; પુરમ્=આગળ, ^{૧૩}પુરોહિત (પરો'ત); વિહિત; ^{૧૪}સંહિતા(આ).

ગૂ. ધા.—પહેરવું; સાંધવું.

૧.—મનવું ક્રુ.ખ. —૨. પાસેથી—આસપાસથી—આવી પહેરું ક્રુ.ખ. —૩. મનના ક્રુ.ખથી ઉત્પન્ન, શરીરવું ક્રુ.ખ, રોગ. —૪ માંહે ધારણ કરનાર, ખાનના. —૫. સામાની. —ખીજની—તર્કથી અધિકાર પોતામાં ધારણ કરનાર. —૬. જોડનારી, રાત દિવસને જોડનારી વેળા, સવાર કે સાંજ ગમે તે; સાંજ, સાંજ સવાર જે ઝળઝળીયું દેખાય છે તે; સાંજે, સવારે, તથા બધારે જે ધર્મક્રિયા ધ્રુજેને કરવાની કહી જાય છે. —૭. પાણીને ધારણ કરનાર, સમુદ્ર; —૮. પાણી. ને ધારણ કરનાર, સમુદ્ર; વાદળ. —૯. ઉપજાતા ધારણ કરનાર, વનસ્પતિ. આ ઉપરથી જણાય છે કે પ્રાચીન આર્યો જાણતા હતા કે વનસ્પતિને ઉત્રવાને સારૂ ગરમી અવશ્યની છે. —૧૦. અમૃત. —૧૧. દ્રવ્યો એટલે નાના પ્રકારના ખનિજ પદાર્થને ધારણ કરનારી, પૃથ્વી. —૧૨. એકની સાથે બીજાવું સંધાવું, લાગે લાગ મેળવે અથવા મળવે, સંબંધ મેળવી દેવા. —૧૩. યજ્ઞાદિ ધર્મ કર્મમાં જેને આગળ એટલે પ્રમુખ હોય છે તે, ગોર. ક્ષત્રિય વગેરે કેટલીક નાતના ગોરને હાલ પરોત કહે છે. —૧૪. સાથે ધારણ કરેલું; ગોઠવીને સંગ્રહ

કરેલો. વેદની સહિતા કહેવાય છે, કેમકે તેના મંત્રો છૂટા છૂટા ચાલતા હતા તેનો વેદવ્યાસે અનુક્રમે ગોઠવી હાલના આકારમાં સંગ્રહ કર્યો છે.

૩૧. ધૃ, ધીર. ધુર.—ઝાલી રાખવું.

અ.—[ધર]; ૧ગંગાધર; જહંધર (જહંદર), પયસ, ૨પ-
યોધર, ૩ભૂધર; વસુ, ૪વસુંધરા—[ધાર] સૂત=દોરી, ૫સૂ-
ત્રધાર (સુતાર); નિર્ધાર; ધારા(આ).—[ધાર]; આધાર; જગત્,
જગદ્ધાધાર; વિશ્વાધાર; દુગ્ધ=દૂધ, દુગ્ધાધારી (દૂધાધારી)
(ફન્); નિ; નિરાધાર.—ધીર, (ધીરો); ધીરા; ધૈર્ય (ય)
(ધીરજ); અધીર (અધીરો).—ધુર; ધુરંધર; ધૈર્ય (ઈય)
(ધોરી); ધુરી (ધરી)—અન.—ધારણ; સ+આ, સાધા-
રણ, સુધારણ; ધારણા;—ધરણ; ધરણી, ધરણીધર.—
તૃ.—ધર્ષા; ધરિત્રી (ધરતી)—અક.—ધારક, સુધારક.—
મન્.—ધર્મ, ધર્મી, ધાર્મિક.—ફન્—[ધારી]; વેષધારી,
નામધારી; [ધારિણી], વિશ્વધારિણી.—ત.—[ધૃત]; ૧ધૃ-
તરાષ્ટ્ર; વિ, વૈધૃત (આ)

ગૂ. ધા.—ધરવું; ધારવું; નિર્ધારવું, સુધારવું.

૧.—ગંગાને ધારણ કરનાર; મહાદેવ, કેમકે ભગીરથ રાજા જ્યારે રવર્ત્તમાં
થી મંત્રા લાવ્યો, ત્યારે ઉપરથી પડતાં મહાદેવે પાતાના માથા ઉપર તેને ઝીલી
લીધી હતી.—૨. પાણીને ધારણ કરનાર, વાદળ.—૩. પૃથ્વીને ધારણ કરનાર,
પરમેશ્વર. પૃથ્વીએ જેને ધારણ કરેલા છે તે, પર્વત (આ અર્થ મજ્જરાતીમાં આ-
લેતો નથી).—૪. દ્રવ્યને ધારણ કરનારી, પૃથ્વી.—૫. દોરીને ઝીલી રાખનારો;
પૂતળાં નમાવનારો, નાટક મંડળીનો ઉપરી; સુતાર કેમકે તે માપવા સાથે
હથેલાં દોરી હાથમાં લઈને ફરે છે.—૬. રાહુ એટલે દેશ જેણે (જીલમથી) ઝાલી
રાખ્યો છે તે, રાજ્ય પચાવી પડનાર કૌરવોનો બાપ.

૩૨. નમ્.—નમવું:—

અ.—[નામ]; ૧પરિણામ; પ્રણામ—અસ્.—નમ;,
નમોનમ: (નમ: + નમ:); નમસ્કાર; ૨શ્રીગણેશાયનમ:—
અન.—નમન (નમાણું)—ત.—[નત]; ૩નતાંય; ઉત્, ૪ઉ-
ન્નત; ૫ઉન્નતાંય; પ્રણત.—ર.—નમ્ર (નરમ); નમ્રતા.—
તિ.—[નતિ], ઉત્, ૬ઉન્નતિ; વિનતિ (વિનંતિ).

ગૂ. ધા.—નમવું; નામવું; પ્રણમવું. ગૂ. શ.—નમનતાર્થ.

૧.—ચોતથી નમીને જ્યાં જાય તે, ઇંવટ, કૂળ, અસર.—૨. શ્રી ગણેશને નમસ્ક.૨. “ગણેશાય” ચતુર્થીનું એક રૂપ છે.—૩. કોઈ આગની પદાર્થ વિ-શુદ્ધિતથી જેટલા અંશ નમેલો—દૂર—હોય તે—૪. નમેલાથી ઉલટું, અઘડ, અમર. ૫. કોઈ આકાશી પદાર્થ કિતિજથી જેટલા અંશ ઉચ્ચ હોય તે. —૬. ઉંચે આવવું; ચડતી.

૩૩. નશ્ (લા. Nocco.)=જતા રહેવું; નાશ પામવો:—

અ.—નાશ; વિનાશ; વિનાશી (ઇન્); અવિનાશ; અ-વિનાશી.—અક.—નાશક; વિનાશક—ત. નશ્ (નાઠો, નઠારો ?)

ગૂ. ધા.—નાસવું; નાશ પામવો; વણસવું.

૩૪. ની—દોરી જવું, પમાડવું:—

અ.—^૧નય; ^૨વિનય, ^૩નિર્ણય; ^૪પરિણય.—અન.—^૫નયન (નયણ, નેણ, નેન); કમળનયની; ^૬ઉપનયન.—અક.—^૭નાયક; ^૮વિનાયક; નાયિકા (આ).—તૃ—નેત્ર; ^૯ઉપનેત્ર. —ત.—નવ=નવું, ^{૧૦}નવનીત.—તિ.—નીતિ; રાજનીતિ; અનીતિ.

ગૂ. ધા.—આણવું (આનય); પરણવું (પરિણય.)

૧. સુખને પહોંચાડનાર, નીતિ, ડહાપણ.—૨. વિશંષે કરીને સુખને પહોંચા-ડનાર, નમ્રતા, સહૃદયતા.—૩. બહાર દોરી જવું, વિચારોને બહાર એક નિશ્ચય રૂપે કાઢવા.—૪. પરણવું. લગ્ન.—૫. હરવા કરવામાં દોરી લઈ જનાર, આંખ.—૬. હલકા દરજ્જાની આંખ. વિદ્યારૂપ પાસે બાળકને દોરી લઈ જવો; શાળામાં મોકલવો; વિદ્યાર્થી અવસ્થાનાં ચિન્હ દાખલ જેમ હાલ ઈંગ્લેન્ડ પાઠ-શાળાઓમાં અમુક પેશાક પહેરાવે છે તેમ તે સમે જે બાળકને ધાલતા હતા તે, જનોઈ, જનોઈ દેવાની ક્રિયા, એમ કહેવાય છે કે અસલ આર્ય વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિ વર્ષે છૂટીને વખતે પાછા ઘેર આવતા ત્યારે જનોઈ ત્યાં મુકીને આ-વતા અને પાછા જતા ત્યારે તે પાછું ત્યાં ધારણ કરતા હતા, અને એ બંને પ્રસંગે અમુક ક્રિયા કરતા, એ બંને ક્રિયા હાલ પ્રાક્ષણ શ્રાવણી-ને દિવસે ભેગીજ કરે છે, પરંતુ પહેલાં ઉપાકર્મ (જનોઈ પછું પહેરવાનું કર્મ) કેટલાક વખતને આંતરેજ કરવામાં આવતું.—૭. દોરી લઈ જનાર, આ-ગેવાન; ભવાયાની દોળીનો ઉપરી; સિપાઈઓનો ઉપરી; કાન્યાદિકમાં જે પુ-

इयत्-सुम्भत्वे वर्जित इयुं लोय ते; रस शास्त्रमां रसने मूर्तिमान् करनामं के के पात्र विविध प्रकरणा यर्ध शक्ते छिन्ते.—८. निशये करीने—मे टे. उपरी; गल्ल-पति,—९. यरमां,—१० ननु जेथी कहेलु; माभाण.

३५. पच्—(ला. coquo. ग्री. Puso.) संघुं, पङ्घुं;—

अ.—पाङ्; पाङ्क्षाणा; पाङ्क्षास्त्र.—अन.—पायन.—

व (भूतकृतं तना अर्थमां)—पङ्घ (पङ्घुं, पाङ्घुं; पङ्घान्न (अन्न); परिपङ्घ; परिपङ्घता.

गू. धा.—पाङ्घुं; पङ्घवुं; पङ्घुं—गू. श. अप्यो.

३६. पत्—पङ्घुं;—

अ.—[^१पत्]; ^२पतंग (पतंगीया).—पात;^३ अश्रु-पात; पक्षपात; उत्पात; निपात; वि+अति, व्यतीपात (वतीपात); संनिपात (सनेपात).—अन.—पतन; पतन-कोलु (कोण=पूयो); प्र+नि, प्रणिपतन.—अक.—^४पातङ्. उत्पातङ् (उत्पातीया)—र.—^५पत्र; पत्राली; पत्रावलि; ^६पत्री, ^७पत्रिका.—^८इत्.—^९पतित.

गू. धा.—पङ्घुं; पाङ्घुं; उभतपुं.

१.—पङ्घुं.—२. पङ्घो पङ्घो यासनार; पतंगीया; अिक नततो इन-को.—३. पाङ्घनार, पाप.—४. पङ्घनार पातङ्; पुस्तकङ् पङ्घुं; लभ्यवाना कागज; लभेला कागज.—५. बीडी.—६ धर्ममांथी पट्टेला, ब्रष्ट, पापी.

३७. पद्—(ला. Pedis. ग्री. Pates)—१ उगलुं
अरुं. २ भेजवुं.

किप्.—[^१पद्, ^२पत्]; पद्ग; उपपत्ति (हति=हलुवा-पलुं); आपत् (इ. आङ्गत); आपदा (आ); विपत्; सं-पत्.—ति.—[पत्ति]; आपत्ति; उत्पत्ति (उत्पत्त); वि, व्युत्पत्ति; विपत्ति (विपत्त); संपत्ति (संपत्त).—अ.—^४पद्; ^५अष्टपदी, पट्पदी (छपद्, छपय, छप्यो); पद्+अति =यासनार, पदाति (प्याङ्); पदार्थ; ^६पदवी (व+ई)—पाद् (पायो, पा); ^७सपाद् (सवा); पाङ्का (उ+क+आ); पाङ्की

(पावडी).—अन.—उत्पादन; प्रतिपादन; संपादन.—अक
—उत्पादक;—प्रतिपादक; संपादक—य.—पाद्य, पाद्य, प्रति-
पाद्य.—न (भू. कृ.)—[पज]; उत्पन्न, व्युत्पन्न; संपन्न.—
म.—पद्म; पद्मनाभ; पद्मा; पद्मिनी (पद्मणी).
गू. धा. उत्पज्जुं (उत्पद्यते); संपज्जुं (संपद्यते); सांप-
ज्जुं, संपाज्जुं.

१.—पज.—२. पदांत “ह्” नो “त्” यर्जनयछि.—३. पजवडे हुणनार;
पज पज्याथी पडेसो मार्ग, पजथी—शेरडो; भाग; आलु रीत.—४. पज; शा-
पद; गावानी कविता.—५. ज्यहेव कृत गीत गाविंदनां गायन.—६. डगलां
लरवातुं डेजालुं, रस्ते, पययीआं; दरज्जो.—७. पाद ज्मेदले पा (यतुयींश)
सहित.—८. कभज, छ. जेना नाभी कभजनांथी अन्नां उत्पन्न यथा ते, वि-
ज्जु.—९०. लक्ष्मी.

३८. पा.—पाज्जुं:—

अ.—[प]; १गोप; गोपी; गोपिका; नृ=माणुस, २नृप;
३भूप; मंड=शोभा, मंडप (मांडयो); मही=पृथ्वी, ३महीप.
तृ.—पितृ; पिता; प्रपिता; पितामह; पैत्रिक (पित्राद्य).—
ति.—४पति; पत्नी; ५सपत्नी; नृपति.

१.—गायने पाजनार, गेवाजीया—२. माणुसने पाजनार, रक्षाण कर-
नार, राज.—३. पृथ्वीने पाजनार, राज.—४. पाजनार (अद्धिंथां ति नो
अर्थ करनार थाय छि), वल्ली.—५. पाता जेवी जीज पण जे वल्लीयाणी
होय ते, शोक्य.

३९. पा,पी.—पीवु

अ.—[प]; १द्विप; द्विपक (द्विपडो); मधु=मध, २मधुप.
अम्.—[३पयम्] (पय); ४पयोद; पयोधर.—अन.—पान;
५अनुपान; निपान (नवाणु).—ईय.—६पानीय (पाणी).
—य.—६पेय.—त्र. ७पात्र.—क्विप्.—मद्यपी, सुरापी.

गू. धा.—पावुं; पीवुं.

१—जे रीते (संकेने मोथी) पीनार, हाथी—२. मध पीनार, मधमाप्पी,
लभर, लभरो.—३. पीवावुं. पाणी, दूध.—४. पाणी आपनार; वाहणुं—
५. वैधनी मात्रा साये जीवु कांठ पीवावुं के आवावुं आसड कडुं होय ते,

—૬. પીવા યોગ્ય, પીવાનો પદાર્થ.—૭. પીવાતું સાધન, આખખોરો (કાર-
શીમાં એને અર્થ પાણી પીવાતું વાસણ એમજ થાય છે); ગમે તે વાસણ
(એ ઠકાણે પા નો પાળતું એ અર્થ લેવો વધારે ઉચિત છે.)

૪૦. પાલ્—પાળવું:

અ.—[પાલ] (પાળો, વાળો પ્રત્યય); ક્ષેત્રપાલ (ક્ષેતર-
પાળ); ગોપાલ (ગોવાળ, ગોવાળીએ); ગોપાલિની (ગોવાળ-
ણી, ગોવાળણ); દિક્પાલ (દિગપાળ); રક્ષપાલ (રખવાળ),
(રખેવાળ); ભૂપાલ; સુખપાલ, પ્રતિપાલ; [પાલી] (પાળી, પાળ,
પાર-પાર્ય).—અક.—પાલક (પાલખ, પાળીએ); પાલકી
(પાલખી?) પ્રતિપાલક.—અન.—પાલન (પાલણ, પાળણું-
પાણણું-પાયણું); પ્રતિપાલન.

ગૂ. ધા.—પાળવું, પળવું—

૪૧. પૂ.—ચોખું કરવું; પવિત્ર કરવું:—

અન.—^૧પવન; પાવન; ^૨પતિતપાવન.—અક.—^૩પા-
વક.—ત્ર.—પુત્ર (પૂત); રાજપુત્ર (રજપૂત); પૌત્ર (અ);
પ્રપૌત્ર; પુત્રી; પૌત્રી; પ્રપૌત્રી.—ઇત્ર.—^૪પવિત્ર (પવિત્રું);
^૫પવિત્રી.—ઇત. ^૬પુનિત.

ગૂ. ધા.—ઉપાળવું (ઉત્પવન.)

૧ ચોખું કરનાર, પવન.—૨. પાપીને પવિત્ર કરનાર, પરમેશ્વર.—૩. ચો-
ખું કરનાર; અગ્નિ, કેમકે તેમાં નાંખીને તપાવ્યાથી ધાતુઓ ચોખી થાયછે.
—૪. પવિત્ર કરવાતું સાધન, જનોઈ.—૫. એક જાતનું જનોઈ.—૬. પવિત્ર.

૪૨.—પૂ, પૂર, પર્વ.—ભરવું:—

અ.—પુર(પર); પુરી; પૂર.—અસ્.—^૧પુર; ^૨પુર:સર,
અપુરશ્ચરણ; ^૪પુરા, ^૫પુરાણ.—અન્.—પર્વ; સુપર્વ (સપ-
રવો, સપરમો); ^૬પર્વણી (ઈ); પર્વત.—અન.—પૂરણ,
પૂરણી.—ન (ભૂ. ક.) પૂર્ણ (પૂરણ); પૂર્ણાંક; અપૂર્ણ;
અપૂર્ણાંક; [^૬પૂર્ણમા]—પૂર્ણિમા (પુનમ, પુનેમ); પરિ
પૂર્ણ; સંપૂર્ણ.

ગૂ. ધા.—પૂરવું, પૂર્ણ કરવું.

૧.—આગળ.—૨. આગળ જતાર. વિધિપુરઃસર એટલે વિધિ જેમાં આગળ જતાર છે તે, વિધિ પ્રમાણે, યથાવિધિ.—૩. આગળ ચાલવું, તૈયારી કરવી.—૪. પહેલાં, પૂર્વ.—૫. પહેલાવું, ભૂંડવું.—૬. અમાસ પુનેમ, કેમકે એ દિવસે દરિયામાં પૂર્ણ બહુ ભરાય છે—ભરતો આવે છે.—૬ દાકતર ભં નકાર્થ ધારેછે કે “પૂર્ણ માસ”નું આ બગડેલું રૂપ હશે.

૪૩. બંધ, બંધ—(ઇ. Bind)—બાંધવું:—

બ.—બંધ (બાંધો); [બંધક] (બંધિયો); અનુબંધ; નિ-
બંધ; પ્રતિબંધ; પ્રબંધ; સંબંધ (સમંધ, સમંધ);—અન.—
બંધન (બાંધણ); [બંધની] (બાંધણી)—ઉ.—^૧બંધુ, બાંધવ
(મ)—ત.—બદ્ધ (બાંધો, બાંધો); બદ્ધકોષ્ઠ (બંધકોષ).—
દ્વર.—બધિર (બહેરો).

ગૂ. ધા.—બાંધવું.—ગૂ. શં. બંધી, પગડામંધ.—ક્રા.શં.
બંદ, બંદીવાન.

૧.—સગાઈથી બાંધાએલાં પરગાંત્રી; મામાફાઈના કે માસીમાંસીનાં છે-
કરો; ગમે તે રીતનાં સગાં;—ભાઈ.

૪૪. બુધ—(ઇ. Bode)—બાણવું:—

બ.—^૧બુધ; કુબુધ; ^૨વિબુધ; સુબુધ.—બોધ, પ્રતિ-
બોધ; પ્રબોધ; સુબોધ, સુબોધિની (ફની).—અન.—બોધન;
પ્રબોધન; સંબોધન—ત.—^૩બુદ્ધ, બોધ, (મ.)—તિ.—બુ-
દ્ધિ, સુબુદ્ધિ (સુબુધ).—અ.—બોધક, પ્રબોધક.

ગૂ. ધા.—બૂઝવું (બૂઝ-યતે), બોધવું, સંબોધવું, પ્રબોધવું.

૧. બાણનાર, વિદ્વાન; એ નામનો ગ્રહ; એ ગ્રહના નામને વારા—૨.
વિશેષ બાણનાર, દેવ.—૩. પૂર્ણ જ્ઞાન પામેલા, શાક્ય યુનિ.]

૪૫. ભગ્ન—ભગવું:—

બ.—^૧ભગ; ભગવત્; ભગવદ્ગીતા; ^૨ભાગવંત (મ);
ભગવતી;—ભગવંત, ભગવાન્; ભગિની (બહેન); સુભગ.
—[ભાગ]. ભાગ્ય; સુભાગ; સુભાગિની (સુહાગણી, ^૩સુ-
હાગણી); દુભાગિણી (^૪દુહાગણી); ^૫સૌભાગ્ય (સૌભાગ,

સોહાગ); સૌભાગ્યવતી (સૌભાગ્યવંતી), અભાગી (હન);
અભાગિની (અભાગણી, અભાગણ, અભાગીએણ).—
શન.—ભજન; ભજનિક (ભજનિયો)—ઈય.—ભજનીય.—
ત.—ભક્ત (ભગત).—તિ.—ભક્તિ (ભગતી).

ગૂ. ધા.—ભજવું, ભજન કરવું. ગૂ. શ. અભાગિયો.

૧.—ઈશ્વરી શક્તિ; સૈદ્ધ્ય; ધર્મ.—૨. ભગવત્ સંબંધી, એ નામનું
પુગણ.—૩. સારા ભાગ્યવાળી, શાશ્વતી માનીતી સ્ત્રી.—૪. નહારા ભાગ્યવાળી
શાશ્વતી અણમાનીતી સ્ત્રી.—૫. સારું ભાગ્ય, ધણીની હયાતી, હેવાતણ.

૪૬. ભંજ, ભજ્.—ભાગવું:—

અ.—ભાગ; ભાગી (ભાગિયો); ભાગાકાર; વિભાગ;
વિભાગી; સમભાગી;—ભંગ; ભંગા (ભાંગ); ૧અભંગ.—
શન.—ભંજન; ભંજની (ભાંજણી).—અક.—ભાજક; ૬-
૬ભાજક.—ઉર.—ભંચુર, ક્ષણભંચુર.—ત.—૧ભક્ત (ભા-
ત); ૩વિભક્ત; અવિભક્ત.—તિ.—૪વિભક્તિ—ન.—ભગ્ન;
અશાભગ્ન.—ય.—ભાજ્ય, અવિભાજ્ય.

ગૂ. ધા.—ભાંજવું, ભાગવું, ફુભાગવું.—ગૂ. શ. ભ-
ગંદર, ભંગાણ, ભંગાર, ભાગિયો,

૧.—જેમાં ભંગ પડતો નથી તે; એક ભતના ધંદ.—૨. ભાગેલી (જાં-
ગેર), ચાખા.—૩. ભાઈઓ વિગેરે ભાગ રહેતા હોય તે અવિભક્ત, અને
છૂટા પડ્યા હોય તે વિભક્ત કહેવાય છે.—૪. વિશેષ કરીને ભાગ પાડવાપ-
ણું, નામ વિગેરેનાં અંગને પ્રત્યય છૂટા કરી દેખાડવા, એવા પ્રત્યય અથવા
તેથી જે અંગનાં અર્થનો વધારો પાચે તે.

૪૭. ભાષ્.—બોલવું:—

અ.—ભાષા; ૧બાલભાષા; ૨પરિભાષા.—શન.—ભા-
ષણ; ભાષણકવી; મૃદુભાષણી; સંભાષણ.—દત. ૩સુભા-
ષિત.—ય.—૪ભાષ્ય,

ગૂ. ધા.—ભાષવું.—ગૂ. શ. દુભાષિયો (દ્વિભાષિક).

૧.—માત્રથી ભાષા, કેમકે જેમ બાળક બોલતાં ભાષાને અપભ્રંશ ક-
રીને બોલે છે તેમ એ સંસ્કૃતમાંથી થએલી છે.—૨. અચુક શાસ્ત્રના સાંકેતિક
બોલ.—૩. રસાસંકુત છૂટક કવિતા.—૪. એક પુસ્તક વિષે બોલવાનું જે
બહુ હોય તે, સંપૂર્ણ ટીકો.

૪૯ મિદ્ (લા. Findo. ઇ. Bite.) પેસવું, ભાગ પાડવા, ભીંજવું:—

અ.—ભેદ; સાતિભેદ; અભેદ; ભેદાભેદ; ^૧ઉપભેદ—
 ધન.—ભેદના.—અક.—ભેદક.—જ.—^૨ભેદુ.—ભેદ્ય (ભિજ);
 અભેદ્યતા; નિભેદ્યતા.—ન.—^૩ભિન્ન (ભીનું); અભિન્ન;
 ભિન્નાભિન્ન; ભિન્નતા.—તિ.—[ભિત્તિ] (ભીત, ભીંત.)

ગૂ. ધા.—ભેદવું, ભીંજવું—ભીંજવું.

૧.—ભેદનો ભેદ, પેટાવગી.—૨. પેસી જઈને ખબર લાવનાર, ધાની વાત
 જાણનારો, તે કહી દેનારો.—૩. ભાગ પડેલું, ભૂદ;—ભીંજેલું.

૪૯ મુજ્—વાંકું વાળવું:—

અ.—ભુજ; ચતુર્ભુજ(ચતુર્ભુજ); ચતુર્ભુજ; ^૧ભુજગ, ભુ-
 જંગમ, ભુજંગ(ભુજંગ, ભોરંગ); ^૨ભુજંગ પ્રયાત; ^૩ભુજંગી.—
 કનુ.—^૪ભોગી.

૧. વાંકું વાંકું ચાલનાર, સર્પ.—૨. સર્પનો પેઠે ચાલનાર, એ નામનો એક
 ધ્રુવ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતની છે—વાંકું વાંકું ચાલવાવાળો; સર્પ. (જુઓ
 એજ શબ્દનો બીજો અર્થ નીચલા ધાતુની નોટમાં).

૫૦ મુજ્—ખાવું; ભોગવવું:—

અ.—ભોજ-ભોજ; ^૧ભોગી; ઉપભોગ; વિભોગ; વૈભોગ;
 સંભોગ—ય—^૨ભોજ્ય; અભોજ્ય; ભોજ્યાભોજ્ય; ^૩ભોજ્ય;
 અભોજ્ય.—અન.—ભોજન —અક—^૪ભોજક—ત્—ભોક્તા.
 તિ—^૫ભુક્તિ.—ષ્+આ—(ધાતુ ખેવડાઈને) બુભુક્ષા (ભૂખ)

ગૂ. ધા.—ભોગવવું, (?) ભૂંજવું.

૧.—ખાનાર, ભોગવનાર, વૈભવી.—૨. ખાવા ચોગ્ય.—૩. (“જ” ને
 “જ” થઈને) ભોગવવા યોગ્ય, ભોગવવાનું.—૪. ખાનાર, એ નામના કેન
 માર્ગના આશ્રિતા, કેમકે એમ કહેવાય છે કે તેઓ મૂળે બ્રાહ્મણ હતા, પણ
 એક વખત એ મહીના સુધી પાટણમાં આવકોની નોકારશી (જમણવાર)
 ચાલી ત્યારે તેઓ બ્રહ્મચાર્યને વટલી ગયા, અને “શીરા સાદે આવક થાય”
 એ કહેવત તે વખતથી નીકળી.

૫૧ મૂ. (ઇ Be. લા. Fio.)—હોવું:—

કિવર્—[ભુ]; પ્રભુ (પરભુ); વિભુ; શંભુ; સ્વયંભુ—સ્વ-
 યંભૂ.—ભૂ; ભૂધર; ભૂપ; ભૂમિતિ. અ.—^૧ભવ; ભવાન

(અતી); ૧અનુભવ; પરાભવ; વિભવ; ૩વૈભવ; ૪સંભવ; સંભવિત.—ભાવ; ભાવિક; ૫પ્રાકુર્ભાવ; અભાવ (અભાવો); અનુભાવ; માહાનુભાવ (માનુભાવ); પ્રભાવ; વિભાવ;—સ્વભાવ; સ્વભાવિક.—અન ભવન; ૬આપ્ત ભવન; ૭વક્રી-ભવન—ભુવન (ભોવન); ત્રિભુવન (ત્રિભોવન).—ભાવન; ભાવના; સંભાવના.—ત-ભૂત (હૂએ, હૂવો); પંચ મહા-ભૂત.—ય.—૮ભવ્ય; ભવિષ્ય; સંભાવ્ય.—મ+દ.—ભૂમિ (ભોમી—ભોમ, ભાંઈ, ભૂંઈ, ભાંય-ભાં, ભાંય); ભૂમિક્ષા (ક+આ); ભૌમ (ભોમ); [ભૌમિક] (ભોમિયો, ભૂમિયો)—તિ.—વિભૂતિ (ભભુતી-ભભુત)—ઇન્ ભાવી.

ગૂ. ધા.—હોવું; ભાવવું; અનુભવવું; નિભવવું; સંભવવું.

૧.—હોવું; છંદગી;—હોનાર, હમેશાં રહેનાર, મહાદેવ.—૨. કાઈ વસ્તુની પછાડી પછાડી હોવું—જવું, મંડાં રહેવું, માહવરો.—૩ વિશેષ કરીને માત્ર પેટ ભરવા કરતાં—વધારે હોવું, મોજશોખ.—૪. સાથે હોવું, એક બીજાની સાથે બીજી બનવીજ જોઈએ એમ જે આપણે ધારો શકીએ છીએ તે.—૫. પ્રગટ હોવું; ઉદય થવો.—૬. વરાળ થવાની ક્રિયા.—૭. કિરણોનું વાંકું થવું—જવું—૮. હોવા ચોગ્ય મેઠું.

પર મૃ—(ગ્રી. Phero લા. Fero. ઇ. Bear)—ભરવું;—

અ.—[ભર]; વિશ્વંભર; અભર; સભર (સભર)—ભાર (ભારો); ભારી (ઇન્) (ભારે); સંભાર.—અન.—ભરણુ; ભરણી; આભરણુ (આભણુ);—ભારણુ.—તૃ.—૧ભર્તૃ—ભર્તા (ભર્તાર, ભરયાર); ભ્રાતૃ (ભ્રાત, ભાઈ); ભ્રાત્રીય (ઈય) (ભત્રીજો).—ય.—૨ભાર્યા (ભાર્જ); કુભાર્યા (કુભાર્જ) ઈય.—ભૃત્ય.—ત.—ભરત; ભરતખંડ; ભારત; ભારતવર્ષ; ૩ભારતી.

બૂ. ધા.—ભરવું, ભારવું.—ગૂ. શ. ભરતી; ભરતર; ભરતીઈ; અભારાભરણુ.

૧.—ભરનાર, ભરણુપાષણ કરનાર, ધણી.—૨. ભરણુપાષણ કરના

ચોગ્ય, સ્ત્રી.—૩. ભરતખંડમાં ઉત્પન્ન થએલી, તેડું રક્ષણ કરનારી દેવી, સરસ્વતી.

૫૩ ભ્રમ્—ભ્રમવું:—

અ.—^૧ભ્રમ (ભરમ); ^૨ભંગ.—અન.—ભ્રમણ; ભ્રમણા.—ફત.—ભ્રમિત (ભમિએ—ભમીયો—ભમ્યો)—તિ. ભ્રાંતિ (ભ્રાંત).—અર.—ભ્રમર (ભમર, ભમરો); ^૩ભ્રમરી (ભમરી); [ભ્રમરદારી] (ભમરબારી).

ગૂ. ધા.—ભ્રમવું

૧.—ભ્રમવું, હોય તે કરતાં જૂઠું સમજવું.—૩. ભ્રમતો ભ્રમતો ચાલનાર, ભમરો.—૩. ભ્રમ ભ્રમ કરનારી, ભમરી;—૩. પાણીનાં વમળ.

૫૪. મદ્—ગાંડા થવું, મસ્ત થવું:—

અ.—મદ; ઉત્, ઉન્મદ વાયુ; પ્રમદવન; પ્રમદા. [માદ]; ^૧ઉન્માદ (ઉદ્માદ—ઉધમાત); ^૨પ્રમાદ.—ત.—મત (માતો); ઉન્મત્ત, મદોન્મત્ત.—અન.—^૩મદન.—અક.—^૪માદક.—ફત+આ.—^૫મદિરા; મદિરાક્ષી (અક્ષી=આંખવાળી), મદિરેક્ષણી (ઈક્ષણી=આંખવાળી).—ય. ^૫મદ્ય, મદ્યપી.

૧.—ગાંડાઈ, તોફાન.—૨. બેપરવાહી, ગફલત.—૩. ગાંડાં કરનાર કામ-દેવ.—૪. કેરી પદાર્થ.—૫. ગાંડા કરનાર, દારૂ.

૫૫. મન્—ધ્યયવું; વિચારવું:—

અસ્—[મનસ્] (મન); મનોયત્ન; મનોહર (મનહર); મનોજ; માનસિક (इक); ^૧મનસ્વી (વિન્); મનસા.—અન. મનન.—૩.—^૨મનુ; માનવ; મનુષ્ય.—(અ).—ફ.—મુનિ; મૌન (અ); મૌન્ય (ય)—ત.—મત; ^૫મતંગ (માતંગ); અનુમત; સંમત:—તિ.—મતિ (મત); અનુમતિ; કુમતિ; દુર્મતિ; સુમતિ; સંમતિ.—ઋ.—^૬મંત્ર (એ ઉપરથી મંત્ર ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે, અને બીજા ઉદાહરણ તે ધાતુના પેટામાં જોવાં). ય+આ.—માયા.

ગૂ. ધા.—મનન કરવું; મંત્રવું, મંતરવું.

૧—ધ્યયવાળો; સ્વચ્છંદી;—વિચાર શક્તિવાળો.—૨. વિચાર કરી શ-

કનાર, એ નામનો માણસ જાતનો મૂળ પુરુષ, કેમકે સઘળાં પ્રાણીઓમાં માણસ જ વિચાર કરનાર છે.—૩ મનુષી ઉત્પન્ન થએલું.—૪. વિચાર કરનાર, મૂંપ રહેનાર, ધ્યાન ધરનાર, જોગી—૫. ધિષ્ઠાં પ્રમાણે આલનાર, હાથી.—૬. વિચાર કરવાનું—ધ્યાન ધરવાનું—સાધન;—છાનો વિચાર અથવા મસલત.

૫૬. માન. માન આપવું:—

અ.—માન; સન્માન; માની (હન્); માનિની (માનની, માનુની); અભિમાન; સ્વાભિમાન; દેશાભિમાન.—ઇત.—માનિત (માનીતો)—ય—માન્ય.

ગૂ. ધા.—માનવું:—

૧.—માન એટલે શીસવાળી અથવા શીસાએલી સ્ત્રી; સ્ત્રી.

૫૭ મા.—(ગ્રી. Metron. ઇ. Mete.)—માવું, માપવું:—

અ.—[મ]; ૧સમ;સમાંતર;સમીકરણ; સમતા;સામ્ય;—૧વિષમ (વસમું.) ૩ઉપમા (આ); ૪અનુપમ (અ)(અનોપમ, અનુપ, અનોપ).—પ્રતિમા; અપ્રતિમ (અ).—અન.—૫માન (માણ-મણ,માણું, માણી); દિનમાન; ૬અનુમાન; ૩ઉપમાન; નિર્માણ; પરિમાણ—૧પ્રમાણ; પ્રામાણિક-પ્રમાણિક; અપ્રમાણ; સપ્રમાણ;—૭વિમાન, ૮સમાન, ૯સામાન્ય.—માપન; માપની (માપણી).—ય.—૩ઉપમેય. ત્ત્વ.—૧૦માતૃ-માતા (માઈ-માય-મા, માત); ૧૧માતામહ માતામહી; પ્રમાતામહ; ૧૨માતુલ (અવધી અનિયમિત રૂપે; માતુલી,—જ. માત્ર; ૧૩માત્રા, માત્રિક.—ત.—મિત (કેટલાક પ્રત્યયની પૂર્વે માને ઢેકાણે મિ અદિશ થાય છે); ૧૪મિતાક્ષરા; ૧૫મિતાહાર; અમિત; નિમિત્ત (નિમિત-નિમત); નિર્મિત (નિર્મ્યુ-નીર્મ્યું) પ્રમિતાક્ષરા (પ્રમિત=ઉત્કૃષ્ટ રીતે માપેલા+અક્ષરા=અક્ષરવાળી કવિતા). તિ.—મિતિ; ૧૬ભૂમિતિ; ૧૭અનુમિતિ; પરિમિતિ.

ગૂ. ધા. માવું, સમાવું, માપવું, નિર્મવું.

૧.—૨યું માપ જેવું છે તે, સપાટ, ખરાબર.—૨. સમગ્રી ઉલટું, જાંડું.

ચૂંકું, ઉદ્ધટું.—૩. પાસે સૂકીને માપવું; મુકાબલો કરવો;—એ નામનો અ-
લંકાર. “એ રાજાનું મન સમુદના જેવું ગંભીર હતું.” એમાં મનને સમુદનો જે
મુકાબલો છે તે ઉપમાલંકાર, મન એ ઉપમેય (મુકાબલો કરવાનું), અને સ-
મુદ એ ઉપમાન (મુકાબલો કરનાર—જેની સાથે મુકાબલો થાય છે તે) કહેવાય
છે.—૪. ઉપમા—મુકાબલો વિનાનું, બેનમુન.—૫. માપ, તોલ.—૬. ઉત્કૃષ્ટ
માપ, જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધન. ન્યાયશાસ્ત્રમાં તે ચાર ગણ્યાં છે:—પ્રત્યક્ષ, અ-
નુમાન, ઉપમાન, ને શાબ્દ. અનુમાન=એક બીનાનો પછાડી હુમેશાં આવનારી
બીજી બીના જાણવી તે. એમ કરવાની ક્રિયા તે અનુમિતિ.—૭. તોલ—ભાર
વિનાનું, હવામાં ઊડી શકે તે.—૮. સરખા માપવાળું; બરાબર, સરખું.—
૯. સરખાપણું; સાધારણ.—૧૦. (પેટમાં) મવાડનારી, મા.—૧૧. માનો બાપ.
—૧૨. મામો.—૧૩. માપવાનું સાધન, પિંગળમાં જે વડે છંદ પમાય છે તે;—
આસડનું લેતા યોગ્ય માપ;—માપીનેજ લેતા જોગ આસડો, રસાયન.—૧૪.
માપેલા અક્ષરવાળી, એ નામની યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ ઉપર જ્ઞાનેશ્વરે મહા પ્રસિદ્ધ
ટીકા કરી છે તે.—૧૫. માપેલો આહાર, તનકુરસ્તીના નિયમ પ્રમાણે ખાવું
પીવું.—૧૬. જમીનનું માપ, એ નામની વિધા કેમકે પ્રથમ તે મિસરદેશમાં
નીકળી, ત્યારે જમીન માપવાને અર્થેજ હતી; આકારશાસ્ત્ર.

૫૮ મુચ્—છોડવું; છોડવું, છૂટવું.—

અન.—^૧મોચન, વિમોચન—ત.—^૨મુક્ત; ^૩મુક્તા (?મો-
તી નારી જાતિનો હૈં પ્રત્યય ધારતાં); મુક્તા+આવલિ=હાર
અથવા માળા, મુક્તાવલિ (?મુક્તાક્ષણ); મૌકિક (?મોતીઆ)
અ.—^૪મોક્ષ.—૩.—^૫મુમુક્ષુ (મુમુક્ષ).—તિ.— મુક્તિ
(મુગતી).

ગૂ. ધા. મૂકવું; મોચાવું, ? મોકલવું.

૧.—છોડાવનાર, કુખ લાગનાર.—૨. છટેલો.—૩. છૂટેલો, કાળુ માછલીની
પાડેલી સીંધો, તેમાંથી નીકળેલાં—મોતી.—૪. છૂટવાની ઈચ્છા, છૂટવું.
—૫. (લવ બંધનમાંથી) છૂટવાની ઈચ્છા રાખનાર.

૫૯ મુહ—બેભાન થવું; બેભાન કરવું:—

અ.—^૧મોહ; મોહિત.—અન.—^૨મોહન; મોહના; મોહની.
—ત.—મૂઢ (મૂંઢ)—^૩મુગ્ધ; મુગ્ધ બોધિની; મુગ્ધા.

ગૂ. ધા.—મોહવું, મોહ પામવું, મૂઝાવું (મુસ્વાતિ)—ગૂ.
શ.—મૂઝણુ, મૂઝારો (? મુઝકાર)

૧. બેભાન થવાપણું, ભૂલાવો;—અર્થાત પ્રેમ.—૨. બેભાન કરનાર, અ-
ર્થાત પ્રેમ ઉપજાવનાર.—૩. બેભાન થએલો, અજ્ઞાન, બાળક.

૬૦ મૃ. (લા. Mors.) મરવું:—

ઘ. —^૧અમર; અજરામર (અજર ધરડો ન થાય એવો); અમરલોક; અમરાપુરી; અમરાવતી. —^૨માર; ઉમહામારી; (મૃનો મૂળ અર્થ “નખળા હોવું” છે તે ઉપરથી) કુમાર (કુંવર, કુંવારો); કુમારી (કુંવરી—કુંવરી—કૂરી—કૂર—કોર, કુંવારી); કુમારિકા (કુંવારિકા—કુંવારકા). —અન. —મરણ (મરણું); મારણ; —અક. —મારક (મારો). —ઉ. —^૪મુમુર્ષુ (મમરસુ). —ત. —મૃત(મૃત્યો—મૃવો, મૃતું); મૃતક (મડકું, મુડકું); ત. —(હિંચા કર્યાના અર્થમાં લેવો) ^૫અમૃત; ચરણા-મૃત; પંચામૃત—મન્. —મર્મ (મરમ)—ત્. —^૬મરૂત, ^૭મારૂતિ (રૂ). —મૃત્યુ (મોત).

ગૂ. ધા. —મરવું, મારવું, મરણ-મૃત્યુ પામવું. ગૂ. શ. મરકી, મારકણો, મરણિયો.

૧. ન મરનાર, દેવતા. —૨. મારી નાંખનાર, કામદેવ. —૩. મોટી મારી નાંખનારી, મરકી. —૪. મરવાની ઈચ્છા રાખનારો, મરવા જેવો, દેખીતોજ બળ કે ઉત્સાહ વિનાનો. —૫. ન મરનાર, જે પોષાથી માણસ મરેજ નહિ એવો કલિપત આયુષિ. —૬. મરૂત=વાયુ. મરૂતથી ઉત્પન્ન થએલો તે, હવુમાન.

૬૧ મૃગ્—ખોળવું; શિકાર કરવો:—

ઘ. —^૧મૃગ; ^૨મૃગરાજ; ઉમગાંક (મયંક); ^૪મૃગજલ; મૃગતૃણા; ^૫મૃગશિર્; ^૬માર્ગશિર્ (માગસર-માધસર); મૃગલોચના; મૃગાક્ષી; મૃગી; —મૃગયા (યઆગમ+અ+આ); માર્ગ (મારગ, માગ-મગ); માર્ગી (ઈન્); વામમાર્ગી; એકમાર્ગી.

ગૂ. ધા. —(૧) માગવું.

૧. શિકાર કરવાનું પશુ, કેઈ પણ પશુ; —હરણ. —૨. પશુઓનો રાજ, સિંહ. —૩. પશુના (સસલાના) ચિન્હવાળો, ચન્દ્ર. —૪. ખપોરે રણમાં દરથી પાણી હોય એમ મિથ્યા દેખાયછે તેને મૃગજળ કહેછે, કેમકે પશુઓ પાણી સમજે તે પીવા દોડે છે. —૫. એ આકારનું એક નક્ષત્ર. —૬. જે માસમાં પુનેમે મૃગશિર નક્ષત્ર આવેછે તે.

૬૨ યજ્ઞ પૂજ્યું; બળીદાન આપ્યું:—

અ.—યાગ (જાગ); પ્રયાગ.—અન.—યજન.—ન.—યત (જન, જગન); યતોપવીત (ઉપવીત=વસ્ત્ર) (જનોષ્ઠ); યા-સિક્ષ (જની).—માન.—યજમાન (જજમાન).—ઉસ્.—ય-જ્યુર્વેદ (જજ્યુર્વેદ).—તિ.—યજ્ઞો ઇષ્ યદ્ જિહ્વે) ઇષ્ટિ ક્રિય.—૧૩૨ત્વિજ (ઋતુ=યોગ્ય વખત+જન્માં ય ની ઇ યદ્ ગર્ધ).

ગૂ. ધા.—યસ-જગન કરવો, (કોઈ કવિતામાં) યજ્યું.

૧. હિમેશાં ઘરમાં યજ્ઞાદિક કર્મ બરાબર વખતે કરવાને સાર રાખેલો પ્રાશ્ન, ગોર.

૬૩ યમ્—અટકાવ્યું:—

અ.—૧યમ (જમ); યમક (ઝમક); ઉદ્યમ (ઉજમ); નિયમ (નીમ-નેમ); નિયમિત;—૨યામ (જમ); યામિની (જામિની-જામની).—૩નૃ.—નિયંતા; (આ આગમ યજ્ઞાથી) યામાતૃ, (જામાતૃ, જમાઈ).—૪ત્ર.—યંત્ર (જંત્ર-જંતર); યંત્રી (જંત્રી); યાંત્રિક.—તિ.—૫યતિ (જતિ).—ય.—[યા-અ્ય]; યામ્યોત્તરે વૃત્ત.—૬ન્.—૭અંતર્યામી (અંતરજામી).

ગૂ. ધા.—નીમ્યું.

૧. અટકાવનાર, મૂઆ પછી સળ કરનાર.—૨ધર્મરાજ, કેમકે તેની સળને ભયે માણસો પાપ કરતો અટકે છે.—૩. પહોર.—૪. અટકવું; છંદમાં અટક. યાનાં સ્થળ;—(પોતાની ઈદ્રિયોને) અટકાવનાર, યોગી;—જૈન સાધુ.—૫. અટકાવનાર, દક્ષિણ દિશા.—૬. માંહેથી અટકાવનાર, પાપ પુન્ય સૂઝાડનાર, પ-રેમાત્રી, પરમેશ્વર,

૬૪ યા.—જ્યું:—

અન.—[૧યાન] (જાન); પ્રયાણ; ૨ઉદ્યાન; [ઉદ્યાની] (ઉજાણી); ઉદ્યાપન.—૩ત્ર + આ.—૪યાત્રા (જાત્રા).—૫ન્.—૬અનુયાયી.

ગૂ. ધા.—જાવું—જ્યું.

૧. જવું, રૂચ કરવું;—૨રત્ની સાથે પરગામ જનાર માણસોનું ટોણું:—૩. (જામની, બહાર) (મંજાને સાથે) જવાનું ઠેકાણું; વાડી.—૪. જવાનું ઠેકાણું;—૫. સાથે જનાર.

૬૫. યુગ્મ—(લા. Jungo. ઇ. yoke).—જોડવું:—

અ.—'યુગ (જુગ); યુગલ (લ) (જુગલ).—'યોગ (જોગ); યોગી (જોગી); યોગિની (જોગણી, જોગણ);—ઉદ્યોગ; ઉપયોગ; નિયોગ; પ્રયોગ; ત્રિયોગ (ત્રિજોગ); સંયોગ.—અન.—યોજન (જોજન); પ્રયોજન; યોજના.—અક. યોજક, પ્રયોજક, સંયોજક.—ત.—યુક્ત (જુક્ત, જુક્તવું); ઉપયુક્ત; સંયુક્ત.—તિ.—યુક્તિ (જુક્તી-જુક્ત), પ્રયુક્તિ.—ય.—યોગ્ય (જોગ); યોગ્યતા; પ્રયોગ્ય; સ, યસાપુન્ય, મ.—યુગ્મ (જુગ્મ).

ગૂ. ધા.—યોજવું.

૧. જોડનાર, જોડકું;—સત્ય અથવા દૃઢ, ત્રેતા, દ્વાપર, અતે કળિ એવા જે ચાર યુગ ગણાય છે તે.—૨. જોડાઈ જવું;—બ્રહ્મ સાથે જોડાઈ જવું, તેમ કરવાની વિધા;—કોઈ બે કારણવું એકકું થવું, તેમ થવાનો સમય;—સંભવ.—૩. (મનવું) બહાર—પદાર્થો સાથે—જોડાવું, પ્રવૃત્તિ, કામ.—૪. (ઈશ્વર) સાથે જોડાઈ જવું, એ નામની સૌથી મોટી શુક્તિ.

૬૬. રંજ. —રંગવું; ઉશ્કેરવું; રાજ થવું—કરવું; ચલાવું:—

અ. રંભ; રંગકાર (રંગારો).—'રાગ; 'રાગી (રૂં); રાગિણી (રાગણી); ઉચ્ચનુરાગ;—'વિરાગ; વૈરાગી (રૂં) (વૈરાગી); વૈરાગિણી (વૈરાગણ); 'વૈરાગ્ય.—ત.—'રક્ત (રાતું), 'વિરક્ત (વરક્ત).—અન.—રંજન, રંજની, રંજનિ, રંજની(રયણી-રેણી-રેણ-રેન).—ઈત.—રંજિત.—અક.—રંજક.

ગૂ. ધા.—રંગવું, રંજન કરવું.—ગૂ. રા.—અણુરાગ, રાગડો, રાગોટા.

૧. રાજ કરનાર, ગાયનનો એક પ્રકાર.—૨. શોખી—૩. કોઈની સાથે રાજ થવું, પ્રીતિ રાખવી, પ્રીતિ.—૪. (સંસાર ઉપર) પ્રીતિ ન રાખવી—ન રાખતાપણું.—૫. રંગાએણું, લાલ રંગવું;—લોહી, કેમકે તે લાલ છે. રાજ થ—એણા; પ્રેમ ભરેણા.—૬. (સંસાર ઉપર) પ્રેમ વિનાનો, બધું છોડી બેઠેલા.—

૬૭. રમ્. —(લા. Labor)—રાશ કરવું; આનંદ આપવો;—

અ.—[રંભ]; 'રંભા; આરંભ; પ્રારંભ; સમારંભ.—ત.—

^૧પ્રારબ્ધ (પ્રાલબ્ધ)—માન.—આરબ્યમાણ—દ.—^૨સુરભિ (સોરભ, સોરમ, સોડમ, સો'ડ).

ગૂ. ધા. આરંભવું; સો'ડવું

૧. આનંદ આપનારી, સુખ્ય અપસરાતું નામ.—૨. શરૂ કરેલું (કર્મ); નશીબ. કર્મ તથા પ્રકારનાં કલ્યાં છે.—પ્રારબ્ધ એટલે જેનું ફળ આ જન્મમાં લાગવવા માંડ્યું છે તે; ક્રિયામાણ એટલે જે આ જન્મમાં કરાતું અને કેટલુંક લાગવાનું જાય છે તે, અને સંચિત એટલે આવતા ભવમાં લાગવવા સારૂ જે સંચી રખાય છે તે.—૩. આનંદ આપનારી; ગાય, પૃથ્વી, સુગંધ.

૬૮. રમ્.—રમવું, પ્રસન્ન થવું—કરવું, થોભવું:—

અ.—રમા (આ);—રામ; ^૧અભિરામ; વિરામ.—અન: રમણ, રમણી, રમણિક.—ઈય.—રમણીય.—ય. રમ્ય—તૃ+ઈ.—રાત્રી-રાત્રિ-રાત્ર (રાત); અહનૂ-અહસ્=દિવસ; અહોરાત્ર.—ત.—રત.—તિ. ^૨રતિ, ઉવિરતિ.—ત્=કરનારૂં રત્ન (રતન), ^૩રત્નાકર (રતનાગર).

ગૂ. ધા.—રમવું, રમણ કરવું.—ઝૂ. શ. રમત, રમકડું.

૧. ધણું પ્રસન્ન કરનાર, સુંદર.—૨. પ્રીતિ, પ્રીતિની દેવી, કામદેવની સ્ત્રી. ૩. વિશેષ કરીને થોભવાપણું; પિંગળની યતિ.—૪. રતન=મોતી+આકર=કંગલો=મોતી નીકળવાનું ઢંકાણું; સમુદ્ર.

૬૯. રસ્.—સ્વાદ લેવો:—

અ.—રસ (રસો); રસિક (રસિયો, રસીલો); અરસિક; રસમય; રસવતી (રસોષ્ઠ); રસતં; રસાયન (રસાયણ, રસાણ);—નિઃ, નીરસ (નરસ, નરસું); વિરસ; સરસ, સુરસ; ઉર્ધ્વ=ઉચ્ચ, ઉર્ધ્વરસ (ઉર્ધ્વરસ); ગોરસ (ગોરસું);—^૧રાસં (રસો); ^૨રાસમાળા; રાસક (^૩રાસડો).—અમ+આ.—૩. સના.—આજ.—રસાલ (રસાળું).

ગૂ. ધા.—૧ રસ લેવો; ૨. રસવું.—ઝૂ. શ. રસોષ્ઠ્યો, રસોડું, રસી, રસણીઓ, રસોળી.

૧. રસવાણું; એક જાતનું નાટક;—ઈતિહાસ અથવા ઇતિહાસની વાત રસાત્મક શૈલીમાં લખેલી હોય તે. પ્રાકૃતમાં તેને રાસો કહે છે, જેમકે અંદનો રાસો, આત્રા ઘણા રાસ રખાતા પર્થ સર્વ શાર્દૂસ સાહેબે ગૂજરાતનો ઇતિહાસ

રચ્યો છે તેનું નામ રાસમાળા પાડ્યું છે.—૨.—ચાલુ બનાવના વહિનનો મર-
જો.—૩. રવાદ લેનારી, જીભ.

૭૦. રક્ષ.—રક્ષણ કરવું:—

અ+આ.—^૧રક્ષા (રખ્યા, રાખ)—અસ્+અ—^૧રાક્ષસ
(રાખસ); રાક્ષસી (રાખસી).—અક.—રક્ષક (રખો); રક્ષિકા
(રાખડી).—અન.—રક્ષણુ; સંરક્ષણુ.—ઈય.—રક્ષણીય.

ગૂ. ધા.—રાખવું, રક્ષણ કરવું.—ગૂ. શ. અંગરખો
(અંગરક્ષ); પગરખું; રખવાળ, રખવાળ (રક્ષવાળ); રખોપું;
રાખોડી; રાખોડો.

૧. રક્ષણ કરનારી, રાખડી. બળતાં જેનું રક્ષણ થાય છે તે, રાખ ૨.—રા-
સનું રક્ષણ કરનાર એવું નામ તેની પ્રસન્નતાથી અથવા અમંગળ શબ્દ દૂર
રાખવાને માટે પાડ્યું હશે.

૭૧. રાજ્.—(લા. Rego.)—પ્રેકાશવું:—

અન.—રાજન્-રાજ (રાજો)—રાજ (રાય, રાવ); રાસી
(રાણી); રાજધાની; રાજપુત્ર (રજપૂત); ^૧રાજસ્ય; અધિ-
રાજ, રાજધિરાજ; મહારાજ; ^૨યુવરાજ.—ઇત.—વિરા-
જિત—ય.—રાજ્ય, વિરાજ્યમાન (વિરાજમાન); સમ-
સામ્રાજ્ય.—પ્ર. ^૪રાજ, મહારાજ, માહારાજ (મરહટ્ટા-મ-
રહા-મરહા).

ગૂ. ધા.—રાજવું, વિરાજવું—વિરાજવું.—ગૂ. શ. રજ-
ધાડો (રાજપટ્ટ); રાવળ; ? રાવળીયા; રાવણું; રાજવી.

૧. નવું રાજ્ય મેળવનાર રાજ બોલ રાજ્યોને બોલાવી યજ્ઞ કરતા હતા
તે બોલ રાજ્યોને નહિ આવે, તેનું રાજપદ મેં જુર ને થયું એમ સમજાય.
૨. જુવાન રાજ; જેનો એક રાજ પછી માદોએ બિસવામો હક હોય અથવા જેને
તે મુજબ કબુલ રાખવાની ક્રિયા કરી હોય તે.—૩. અકર્તવિ રાજ્ય; શહેનશા:
હત—૪. (રાજને) પ્રકાશવાનું સાધન, મેલુકા દેશ.

૭૨. રુધ્.—રોકવું:—

અ.—રોધ; અવરોધ; વિરોધ; વિરોધી (રુત)—અન.—
રોધન (રૂધણ)—ક.—રોધક; અવરોધક; વિરોધક.—ત.
[રૂધ]; અ+નિ, ^૧અનિરૂધ; વિરૂધ.

ગૂ. ધા.—૩ંધવું; ૩ંધાવું.

૧ નહિ.—અંટકવાએલો, કૃષ્ણનો પૌત્ર આખાને વચ્ચે હોતો તે.

૭૩. રૂપ.—ધડવું; દેખાવું:—

અ.—૩પ; ૧૩પાવલિ; ૩પી (હન્); બહુ૩પી; તત્, ૧તદૂપ; અ૩પ; અનુ૩પ; કુ૩પ (ક૩પ, ક૩પો-કદ૩પો); વિ-૩પ (વ૩પ્યો-વ૩પો); સ, સા૩પ્ય (ય); સ૩પ; સ્વ૩પ.—અક.—૩પક (૩પિયો); ૩નિ૩પક—ય.—[૩પ્ય] (૩પું); [૩પ્યક](અ+ક)(૩પ્યો-૩પિયો); ૩નિ૩પ્ય.—અન.—૩નિ૩પણ.

૧. વ્યાકરણના ૩પોની હાર—ક્રાષક.—૨. તેના જેવું, તમિન.—૩. (મનમાંથી કાઢી)બહાર સ્પષ્ટ દેખાડવું, બરાબર વર્ણન કરવું; નિશ્ચય કરી બતાવવા તે નિરૂપણ. એવું વર્ણન કરવાની વસ્તુ તે નિરૂપ્ય, અને વર્ણન કરનાર તે નિરૂપક.

૭૪. લક્ષ.—ચિન્હકરવું, તાકવું, ધ્યાન આપીને જોવું:—

અ.—લક્ષ (લાખ); લક્ષી (હન્);—૧લક્ષા-લાક્ષા (લાખ); [લાક્ષિક] (લાખીઓ); અન.—લક્ષણ; અવલક્ષણ (અવલક્ષણ); ૧વિલક્ષણ; સુલક્ષણ (સલખણો-સખણો); લક્ષણા; ૩લાક્ષણિક.—ય.—લક્ષ્ય; અલક્ષ્ય; ફલક્ષ્ય.—મન્.—[—લક્ષમન્]; ૪લક્ષમણ (અ); લક્ષ્મી (લખમી-લકષ્મી—લાછ).

ગૂ. ધા. યોગખવું (અવલક્ષ), (?) લખવું, લખવવું.

ગૂ. શ. લખેશરી (લક્ષ્મી).

૧. ચિન્હ કરનારી, ૨મ આપનારી, લાખ.—૨. વિશેષ લક્ષણ—શુભ—વાળો;—૩. લક્ષણથી, કાંઈ સંકેત ચિન્હથી ઉત્પન્ન થએલો અર્થ; શબ્દના વાચ્ય અર્થથી જે જૂદા અર્થ પાડે તે.—૪. ચિન્હવાળો, શુભ; રામનો ભાઈ.

૭૫. લોક, લોચ.—જોવું:—

અ.—લોક; અમરલોક, ગોલોક; ૧લોકાયત (આ+યમ્+ત); ૨લોકાલોક;—લૌકિક (લોકિક); અલૌકિક.—અન.—૩લોચન; ત્રિલોચન; ૩ત્રૈલોચન (અ); સુલોચના;—૪અવલોકન; ૫વિલોકન.

ગૂ. ધા.—અવલોક્યું, વિલોક્યું.

૧. જોવામાં—પ્રત્યક્ષમાંજ—જેનું જ્ઞાન રોકાઈ રહેલું છે તે, આવીકાદિક ના-
સ્તિક મતો.—૨. જેનાવડે દેખવું ન દેખવું થાય છે તે, જેની પછાડી સૂર્ય બધ ત્યારે
રાત અને આગળ આવે ત્યારે દહાડો થાય છે એવાં એક કલિપત પર્વત.—૩. નણ
આંખવાળો, મહાદેવ.—૪. નીચે ધ્યાન આપીને જોવું, ખોળવું. કેમકે માણસ
કાંઈ ખોળવું હોય ત્યારે ધ્યાન આપીને જુએ છે;—તપાસી તપાસીને જોવું.—૫.
વિશેષે કરી જોવું.

૭૬. વચ્.—(લા. Voco)—ખોલવું:—

ક્ષિપ્.—વાચ્ (વાચ); વાગ્દાન; વાચા; વાચિક.—અ.—
૧ ચક્રવાક (ચક્રવો)—અન.—વચન (વચણ—વેણ)—અક.—
૨ વાચક; ભવવાચક; અવાચક.—તૃ—વર્કતા, વર્કત્વ,
—ત્ર.—૩ વકત્ર.—ઈય.—વંચનીય; નિર્વંચનીય; ૪ અનિર્વ-
ચનીય.—ય.—વાચ્ય (વાચ્યેક); પંચવાક્યાં (વાચ્યેકા);
વાચ્ય.—ત.—૫ ઉક્ત; વેદોક્ત, શાસ્ત્રોક્ત.—તિ.—૬ ઉક્તિ;
અતિશયોક્તિ; પુનરુક્તિ; ૭ રૂપાભાવોક્તિ.—આઠ.—વાચાલ;
વાચાલતા.

ગૂ. ધા.—(?) વાંચ્યું.

૧. ચક્રમાં—વારા ફરતી—એક આ કાંઠેથી અને બીજું બીજા કાંઠેથી રા-
ત્રે ખોલનારાં પક્ષી.—૨. કહેનાર, દેખાડનાર.—૩. ખોલવાનું સાધન, મોઢું.—
૪. નિશ્ચય કરોને કહી શકાય નહિ તે.—૫. કહેલું.—૬. કહેવું.—૭. (માણ-
સનો) સ્વભાવ કહેવો, ગુણચિત્ર.

૭૭ વદ્.—ખોલવું:—

અ.—વાદ; વાદી (દન્); પ્રતિવાદી વિવાદ; નિ-
વિવાદ; સંવાદ; ૧ અપવાદ.—અન.—૨ વદન—ય.—૩ વાદ્ય
(વાળું).—૪. —૩ વાદિત્ર (વાજિત્ર—વાજિત્ર).

ગૂ. ધા.—વદ્યું:—વાદ કરવો.

૧. એક નિયમથી ઉલટું હોય તે કહેવું, ઉલટા દાખલા આપવા. ઉલટું,
કોઈની વિરુદ્ધ, કહેવું; તોણોમત મૂકવું.—૨. ખોલનાર, ખોલવાનું સાધન, મો-
ઢું.—૩. ખોલવાનું—અવાજ કરવાનું—સાધન, વાળું.

૭૮ વસ્.—(લા. Vestis.)—રહેવું; ઢાંકવું; હોવું:—

અ.—૧ વાસ (વાસો); વાસી (દન્); પ્રતિવાસી (પાડોશી);

^૧મહીવાસ (મે'વાસ); ^૨મહીવાસી (મે'વાસી); આવાસ (અવાસ); ^૩ઉપવાસ (અપવાસ-અપ્પાસ); નિવાસ; સહવાસ (સે'વાસ); સુવાસ; ^૪સુવાસિની (ફની) (સોવાસણુ-સોભાસણુ—સોહાસણુ)—અન.—^૫વસન; [વાસન] (વાસણુ); વાસના.—ડ.—વસુ; વસુધા; વસુંધરા; વસુદેવ, ^૬વાસુદેવ (અ.); ^૭વાસવ. (અ.)—તુ.—^૮વસ્તુ (વસ્ત-વસ); વસ્તુતઃ; વાસ્તવિક; વાસ્તુપૂજન.—ત.—^{૧૦}ઉદ્વસ્ત.—તિ.—વસતિ (વસ્તી).—ય.—અમા=પાસે, અમાવાસ્યા (અમાસ)—ત.—^{૧૧}વસ્ય.—તવ્ય.—[વાસ્તવ્ય] ^{૧૨}(વસવાયાં).

૧. રહેવું, રહેવાવું ક્રિયાણું;—શરીરને ઢાંકનાર, લૂગડાં;—ગૃહ.—૨. મે'વાસીં ઐટલે મહીનદી ઉપર રહેનારા, કોળી;—લૂટારા, કેમકે તે અસલ લૂટવાનોજ ધંધો કરતા હતા, અને તે ઉપરથી કોઈ પણ લૂટારા મુલકને મે'વાસ કહેવાય છે.—૩. હલકી રીતે—ફસાહાર કરીને—આધાવિના—રહેવું.—૪. સારાં વસ્ત્રવાળી, જેનો ધણી જીવતો છે તે.—૫. લૂગડાં.—૬. વસુદેવથી ઉત્પન્ન થએલો, કૃષ્ણ.—૭. વસુવાળી, ઇંદ્ર.—૮. હોનાર, ખરેખર જે હોય તે.—૯. વાસ્તુ ઐટલે ધરતું પૂજન, નતુ ધર બાંધ્યા પછી જે કર્મ કરવામાં આવે છે તે.—૧૦. વસવાથી ઉલટું—ઉલટું—કરેલું.—૧૧. વસાવવા ચોંચ, આમ વસાવતી વેળા ખેડુતોની સાથે અમુક કારીગરો વિગેરેને વસાવવાવું અનુસ્મૃતિમાં કહેયું છે તે.

૭૪ વહ. —(લા. Veho.)—સર્ધ જવું, વહેવું:—

અ.—[વહ-વાહ] (વોહ); નિર્વાહ; પ્રવાહ; પ્રવાહી (ફન); વિવાહ (વી'વા-વે'વા); વૈવાહિક (વે'વાહ).—અન.—વહન (વે'ન-વે'ણુ); વાહન (વા'ણુ-વાહાણુ); ^૧આવાહન—અક. વાહક; ઉણુતાવાહક; મંદવાહક.—[ઉહ] પ્રોહ; ^૨નવોહા. ફન્+ઈ—પૂર્વ વાહિની.—નિ.—^૩વહિન.

ગૂ. ધા.—વહેવું.—ગૂ. શ.—વહીતરૂં—વૈતરૂં (વહિત્ર); વે'લ, વે'જો.

૧. ફેવને અર્થાદામાં અમુક સ્થળે—સર્ધ જવું, તેમાં વસાવવા.—૨. નવી વહન કરેલી પરણેલી સ્ત્રી.—૩. હોખેલું સર્ધ જનાર, દેવતાને પહોંચાડનાર, અગ્નિ.

૧૦. વિદ્—(લા. Video. ઇ. Wit)—જાણવું;—જાણવું;—હોવું;—

અ.—[વિદ્]; કો=બોલનાર, કહેનાર, ^૧કોવિદ્;—વેદ; ^૨આયુર્વેદ; ^૩ધનુર્વેદ; ^૪વેદાંગ; વેદાંત; વૈદિક (વેદિયો); દ્વિવેદી (દવે); ત્રિવેદી (ત્રિવાડી); ચતુર્વેદી; ઉપવેદ.—અન, વેદના (આ); ^૫નિવેદન.—ઉર.—વિદુર.—તૃ.—વેત્તા; અ. ગોળવેત્તા; તત્ત્વવેત્તા; પ્રહ્લવેત્તા.—ત.—^૬વિત્ત.—ફત.—^૭વિદિત; નિવેદિત.—માન.—^૮વિદ્યમાન.—ય.—વિદ્યા (આ); વિદ્યાર્થી; વિદ્યાલય;—વૈદ્ય (વૈદ); વૈદ્યનાથ (વૈજનાથ); નૈવેદ્ય.—વત્.—વિદ્વત્; વિદ્વન્જન; વિદ્વત્તા,—વાન્.—વિદ્વાન્ (વિદ્વાન).

૧. વિદ્ એટલે પવિત્રજ્ઞાન કહેનાર, પડિત—૨. વૈદ્યકશાસ્ત્ર.—૩. ધનુઃ= ધનુષ્યની વિદ્યા.—૪. વેદના અંગ, તે બરાબર શીખવાને માટે તેના પેટાના જે બ્ર શાસ્ત્ર છે તે.—શિક્ષા (જેમાં ઉચ્ચાર અને સ્વરની સમજ આપી છે તે); કલ્પ (વેદોક્ત કર્મ કરવાની સમજૂતી); વ્યાકરણ (પાણિનિકૃત અષ્ટાધ્યાયી); ષંદ (પિંગળકૃત ષંદશાસ્ત્ર); જ્યોતિષ (વેદોક્ત કર્મ અમુક કાળે કરવાના છે તેથી કાળનિર્ણય કરનાર શાસ્ત્ર); અને નિરક્ત (જેમાં અથરા વૈદિક શબ્દોની સમજૂતી તથા વ્યુત્પત્તિ આપી છે તે).—૫. જણાવવું; જાહેર કરવું.—૬. જાણવું; માલમ.—૮. હયાત.

૧૧. વિશ્—પેસવું; વ્યાપવું;—

અ.—વેશ; આવેશ; સમાવેશ; પ્રવેશ.—અક.—પ્રવેશ. ક.—તુ.—^૧વિષણુ; વૈષણુવ (અ).—કિપ્.—[^૨વિશ્]; ^૩વૈશ્ય (ય).—ત.—[વિષ્ટ] (મિઠો).

શૂ. ધા.—પેસવું;—મેસવું;—

૧. વ્યાપક.—૨. બહુ ફેલાયલા લોક, એ નામની ત્રીણ વર્ણ.

૧૨. ઈ.—ઠાંકવું; રક્ષણ કરવું; પસંદ કરવું.

અ.—^૧વર; ^૨વરિષ્ઠ; ^૩મુનિવર; સ્વયંવર; સરસ્=તળાવ, સરોવર; ^૪પ્રવર;—પરિવાર; વિવાર; સંવાર;—વીર; વૈર (વેર);—અન,—આવરણ; વાતાવરણ.—^૫વારણ; નિવાર-

ણ.—ઉળ.—^૧વરણ; વરણી; વારણી.—ચ.—વીર્ય (ખીજ, ખી); નિવાર્ય.—ઙ.—^૮વારિ (વાર).

ગૂ. ધા.—વરયું;—વારયું;—નિવારયું.

૧. પસંદ કરનાર, સ્ત્રીનો ધણી;—પસંદ થનાર, ઉત્તમ; પસંદ કરીને મા-
ગેલો વસ્તુ.—૨. સર્વોત્તમ, મોટામાં મોટી (કોઈ)—૩. મુનિઓમાં ઉત્તમ.—
૪. ગોત્રમાં ત્રણ કે પાંચ જે ઉત્તમ—અતિ પ્રસિદ્ધ—પુરૂષો થઈ ગયા હોય તેનાં
નામ.—૫. વાત=વાયુનું, આવરણ=ઢાંકણ.—૬. હાથી.—૭. પૃથ્વીને ઢાંક-
નાર, પાણી, સમુદ્ર, સમુદ્રનો દેવ; યજ્ઞને માટે શ્રાક્ષણની પસંદગી.—૮. પાણી.

૯૩. ટૂર્.—(લા. Verto)—વળયું;—વર્તયું;—રહેયું.

અ.—આર્ય+આ, ^૧આર્યાવર્ત; વારી (આ).—અન.—
^૨વર્તન (વતન); આવર્તન; પરા, પરાવર્તન—ત.—વત્ત;
વૃત્તાંત; નિવૃત્ત; પ્રવૃત્ત.—તિ.—વૃત્તિ; અનુવૃત્તિ; આવૃત્તિ;
નિવૃત્તિ; પ્રવૃત્તિ.—માન.—વર્તમાન.—મન્.—[વર્ત્ત]
(વાટ)—ઉલ.—વર્તુલ.— —વર્તુલક.

ગૂ. ધા.—વર્તયું;—(?) વરતયું.—ગૂ. શ. વર્તણિયો
(વર્તનક?); વર્તારો—વર્તણો.

૧. આર્ય લોકોને રહેવાનું ઠેકાણું.—૨. રહેયું; રહેવાનું ઠેકાણું; રહે-
વાનું સાધન, છવાઈ, પગાર.—૩. આત્માનું માંહે પોતાના તર્ક—વળવું તે
નિવૃત્તિ, અને બહાર—સંસારી વિષયો તરફ—વળવું તે પ્રવૃત્તિ.—
૪. માર્ગ.

૯૪. વૃધ્.—વધયું;—

અન.—વર્ધન; ^૧ગોવર્ધન, —અક.—વર્ધક; વિવર્ધક.—ત.
—વૃદ્ધ (બુઢો)—ઙત.—વિ, વિવર્ધિત.—તિ.—વૃદ્ધિ; વૃદ્ધિ-
સૂતક.—માન.—વર્ધમાન (વઢવાણ)

ગૂ. ધા. વાધયું—વધયું.

૧. ગાયને (પુષ્કળ આરો પૂરી પાડી) વધારનારો પર્વત, એ નામની એક
ગોકુળ પાસે કુંગરી છે તે.

૯૫. શક્.—અમયું; શક્તિમાન હોયું;—

અ.—^૧શક; ^૨શકારિ; ^૩શાક (અ); ^૪શાક; ^૫શાકંભરી.—

इन्+ई.—शक्तिनी (શકિતી, શકિતી).—य.—शक्त्य; शाक्त्य
मुनि.—र.—^१शक्त.—त.—शक्त (શક્તો-સકતો), अशक्त.—
ति.—शक्ति; शक्त (अ),—उत्त.—शकुन (શકુન); शकुनावलि
(શકુનાવલિ)—उत्त.—^१शकुन्त; ^२शकुन्तला (ल+आ).—ट.—
—शकट (छकडो); शकटी (शगडी); शकटिका; मृद्=मोटी;
६मृदछकटिक.

जू. धा.—शकुं.

१. શકિતમાન હોનાર, એ નામના એક લોક, સ્વધી અથવા સિધિયન.
—૨. શકનો શત્રુ, તેમને હરાવી કાઢનાર, વિજ્ઞાતાદિત્ય.—૩. શક સંખંધી,
એ નામનું વર્ષ.—૪. શકિતમાન કરનાર, વનસ્પતિ. વનસ્પતિ ભરનાર, પુ-
ષ્કળ ઉગાડનાર દેવી તે શાકમર્યા, રજપૂતોની ઈશ્વ.—૫. શકિતમાન હોનાર,
ઈંદ્ર.—૬. એ નામનું પક્ષી.—૭. શકુન્ત પક્ષીએ ઉછરેલી, કલ્પવૃક્ષિની પા-
ળકપુત્રી; એ નામનું નાટક.—૮. માટીની ગાડી સંખંધી, એ નામનું એક નાટક.

८६. शी.—सूवुं:—

अ.—[शय]; अतिशय; ^१आशय; ^२जलाशय; संशय—
अन.—शयन (શેન-સેન)—य+आ.—शया (સજ્જન-સેજન
સેજ)—इन्.—^३शेषशायी.

१. કહેવાનો મુદ્દો.—૨. પાણીનો આશય, પાણીને રહેવાનું ઠેકાણું.—૩.
શેષનામ ઉપર સૂતાર, નારાયણ.

८७. शुध्.—शोधुं; शुद्ध करवुं:—

अ.—शोध.—अन.—शोधन.—अक.—शोधक; शोधक
बुद्धि.—त.—^१शुद्ध; अशुद्ध; ^२विशुद्ध.—ति.—शुद्धि(शुद्ध.)

जू. धा.—शोधवुं.—जू. श. अशुद्ध; अशीशुद्ध.

१. શોધવું; ભૂલ વગરનું.—૨. ધણું શુદ્ધ.

८८. श्रम्.—महेनत लेवी; थाकी नवुं:—

अ.—श्रम; ^१आश्रम; यतुयश्रम; परिश्रम;—^२वि-
श्राम (વિસામો).—इत्.—श्रमित; विश्रमित (વીસમ્યું)—
ति.—विश्राति.

ગૂ. ધા.—શ્રમ લેવો;—વીસમું.

૧. શ્રમ, તપશ્વર્થ કરવાનું સ્થળ, ઋષિમુનિઓને રહેવાની જગ્યા; આણ-સની જિંદગીના તમામ ઉદ્યોગના ચાર ભાગ પાડ્યા છે તે:—પ્રત્યયર્થશ્રમ (વિ-ધાર્થી અવસ્થા); ગૃહસ્થાશ્રમ (ઘર માંડીને રહેવું); વાનપ્રસ્થાશ્રમ (વનમાં જઈ એટલે કામધંધો છોડી પરમાર્થના કામમાં વ્યપ્ત થાળવા તે); સન્યસ્તાશ્રમ (સંઘણું છોડી પરલોકના ચિંતનમાંજ રહેવું).—મહેનતથી ઉલટું, વિસામો.

૯૯. શ્રિ, શૃ.—જવું:—

અ.—^૧આશ્રય (આશરો)—અન. શરણુ (શરણું); શર-ણાગત (આગત) (શરણાંગત); અશરણુશરણુ.—ઇત. આશ્રિત, ઉશ્ચિત (ઉછર્યો).—નિ.—^૨શ્રેણિ (શ્રેઢિ); શ્રિનિ: શ્રેણિ (નીસરણી.)

ગૂ. ધા.—ઉછરવું; નીસરવું.

૧ કોઈની મર્યાદામાં, હદમાં જવું; મદદ માગવી, મદદ.—૨. જવાનું, ચડવા ઉતરવાનું સાધન, પગથીઓ; પગથીઆવાર આંકડા.—૩. બહાર જવા આવવાનાં સાધન, પગથીઓ, સીઢો.

૯૦ શ્રુ.—સાંભળવું:—

અન.—^૧શ્રવણુ; ^૨શ્રાવણુ (અ).—અક.—^૩શ્રાવક. (શા-વક-સાવક)—તૃ. શ્રોતા.—ત્ર.—^૪શ્રોત્ર; ^૫શ્રોત્રિય.—ત. શ્રુત; બહુશ્રુત.—તિ. શ્રુતિ, શ્રોતકર્મ.

ગૂ. ધા. શ્રવણુ કરવું; શૂણુવું—સૂણુવું.

૧. સાંભળવું; સાંભળનાર, કાન; એ નામનું નદાય; એ નામનો પુરુષ.—૨. શ્રવણ નસત્રયાળો મહીનો.—૩. સાંભળનાર; જ્ઞેનમામના સંસારી લોકો. તેઓને સાંભળનારજ કહેવાતું કારણ એ છે કે એ માર્ગને મતે ખરેખરો જ્ઞેન તો સંસાર છેડે તેનેજ કહેવાય.—૪. સાંભળવાતું સાધન, કાન; વેદ.—૫. વેદ પ્રમાણે ચાલનારો.—૬. સાંભળવાપણું; પરંપરાથી સાંભળાવું આવેલું જ્ઞાન, વેદ.—૭. શ્રુતિમાં, વેદમાં કહેલાં કર્મ.

૯૧ શ્વસ્.—શ્વાસ લેવો:—

અ. શ્વાસ (સાસ); ઉચ્છ-વાસ (ઉસાસ); શ્વાસોચ્છ-વાસ (સાસોસાસ-શ્વાસોશ્વાસ); નિ:શ્વાસ (નીસાસો); વિશ્વાસ; અવિશ્વાસ (અણુવિશ્વાસ), ^૧વિશ્વાસુ (ડ); ^૨વિશ્વાસી (ઈન)

ગૂ. ધા.—શ્વાસ, સાસ લેવો.

૧. વિશ્વાસ રાખવા જન.—૨. વિશ્વાસ રાખનાર પ્રીતી.

૯૨. સહ.—ખમવું, જિતવું:—

અ. ઉત્સાહ (ઉચ્છાહ), દુઃસહ—અસ્.—[સહસ્] ^૧સહસા (આ=તૃતીયાનો પ્રત્યય);—^૨સાહસ (અ); સાહસિક.—અન.—સહન; સહનશીલ—ય.—સહ્ય, અસહ્ય.

ગૂ. ધા. સહેવું.

૧. ઉતાવળે, અવિચારે.—૨. અતિશય હિંમત.

૯૩ સાધ.—(ઇં. send).—મેળવવું:—

અન.—સાધન; સાધના—અક.—સાધક; ^૧સિદ્ધસાધક જ્ઞ.—સાધિત.—ય.—સાધ્ય; અસાધ્ય; સુસાધ્ય.—ઝ.—^૨સાધુ (સાહુ); સાધવી (ફે); [સાધુકાર] (સાહુકાર.)

ગૂ. ધા.—સાધવું.

૧. ઢોંગી સિદ્ધ અને તેના મદદનીશો.—૨. મેળવનાર, પ્રમાણિક (કેમકે પ્રમાણિકપણું એજ ક્રતેહ મેળવવાનો ખરો માર્ગ છે.)

૯૪ સિધ્—પાર પડવું.

અ.—^૧નિષેધ; પ્રતિષેધ.—અન.—નિષેધક.—ત. ^૨સિદ્ધિ (સિદ્ધું, સીધું); અસિદ્ધ; સિદ્ધાંત; સિદ્ધાંતી; સિદ્ધતા; ^૩નિષિદ્ધ (નિપિધ—નપિદ્ધ), ^૪પ્રસિદ્ધ.—તિ.—સિદ્ધિ, પ્રસિદ્ધિ.

ગૂ. ધા.—સીધવું;—સીઝવું (સિદ્ધય); સિદ્ધ કરવું; (?) સીધાવવું.

૧. નિ આધય લાગ્યાથી સિધ્ ધાતુનો અર્થ “મના કરવી” એવો થઈ જાય છે.—૨. પાર પડેલું, તૈયાર થએલું; સીધું, સિદ્ધ કરેલું; રાંધીને તૈયાર કરેલું; રાંધવા સાથે તૈયાર કરેલો સામાન; ચોગાળ્યાસમાં પાર પડેલો, સિદ્ધિ મેળવેલો જોગી. સિદ્ધિએ આઠ કહેવાય છે:—અણિમા (અણુ જેટલું) નાનું ૩૫ ધારણ કરવાની શક્તિ; મહિમા (મોટું ૩૫ ધારણ કરવાની); ગરિમા (અત્યંત ભારે થવાની); લધિમા (અત્યંત હલકા થવાની);—માપ્તિ (આથે તે વસ્તુ મેળવવાની);—પ્રાકમ્ય (આથે તે કરી શકવાની);—ઇશિત્વ (સૌને વશ કરવાની).—૩. ઉત્કૃષ્ટ રીતે પાર પડેલો, નામીઆ (કેમકે પોતાના કામમાં પાર પડવું એજ નામ મેળવવાનો ખરો રસ્તો છે.

૯૫ સુ.—નીચોવવું; પેદા કરવું; જાણવું:—

અ.—^૧ઉત્સવ(ઉચ્છવ-ઓચ્છવ); પ્રસવ.—તૃ.—^૨સવિતા;

૩સાવિત્રી.—૩+ઈ.—સ્ત્રી.—૪.—૧૦જસ્ય.—૭.—સુત;
સુતા; પ્રસૂતકા પ્રસૂતિકા; સૂતક;—મ.—૪સોમ.—તિ.—
પ્રસૂતિ.

ગૂ. ધા.—પ્રસવવું.

૧. મતના આનંદનું કૃતિરૂપે બહાર નીકળવું.—૨. પેદા કરનાર, પરમે-
શ્વર;—સૂર્ય.—૩. સૂર્યની સૌ.—૪ ચંદ્ર.

૯૬ સૃ—(લા. Salio).—વહેવું, જવું:—

બ.—સર (સેર); અથ=અગાડી, ૧અગ્રેસર; ઉપાગ્ર-
સર; અપૂ=પાણી, ૨અપ્સરા (આ) (અપ્છરા);—સાર
(સાર્); અતિસાર, અનુસાર (અણુસાર-અણુસારો); પ્ર-
સાર; સંસાર; સંસારિક; સંસારી (ઇન્).—અસ્.—૩[સરસ્];
૪સારસ (બ); સરોવર (સરવર); ૫સરોજ;સરસ્વતી; ૬સા-
રસ્વત (બ).—બન.—અનુસરણ; પ્રસારણ; સંપ્રસારણ.
—અક.—[સરક] (સડક); પ્રસારક.—ઇન્+આ.—૭સરિતા
(સલિતા).

ગૂ. ધા.—સરવું-સરીજવું; અનુસરવું; ઉસરવું (ઉત્સર)
ઝોસરવું (અવસર); નીસરવું; (નિં:સર) પ્રસરવું-પસરવું.—
ગૂ. શ. સોંસરું (સંસર).

૧. આગળ જનાર, આગેવાન;—આગળ જનારી રકમ.—૨. પાણીમાંથી,
સમુદ્રમાંથી નીકળેલી.—૩. તળાવ.—૪. તળાવમાં ઉત્પન્ન થએલું, તેની
પાસે રહેનાર પક્ષી.—૫. તળાવમાં ઉત્પન્ન થએલું, કમળ.—૬. સરસ્વતી
(પંજબની)નદીને કિનારે ઉત્પન્ન થએલા,એ નામના પ્રાણી.—૭.વહેતી, નદી.

૯૭ સૃજ્—બહાર કાઢવું; પેદા કરવું:—

બ.—સર્ગ; ઉત્સર્ગ; ૧ઉપસર્ગ; ૨વિસર્ગ; ૩સંસર્ગ.—
બન.—સર્જન; ૪વિસર્જન.—ત.—સૃષ્ટ.—તિ.—સૃષ્ટિ(સૃષ્ટિ)
તૃ.—૫સૃષ્ટ (સૃષ્ટા).

ગૂ. ધા.—સરજવું.—ગૂ. શ.—સરજનહાર, સર્જિત
(સર્જિત).

૧. ક્રિયાપદની પાસે જનાર,—૨, વિશેષ કરીને (શ્વાસ) બહાર કાઢવો.

—૩. સાથે જવું, સંગ કરવો.—૪. પેદા કરવાથી ઉલટું, દૂર કરવું, વિદાય કરવું.—૫. પેદા કરનાર, પ્રજ્ઞા, ઈશ્વર.

૬૮ સ્થા.—(લા. Sto ઇં. Stand).

જ.—[સ્થ]; ગૃહસ્થ; તટસ્થ; મધ્યસ્થ; સ્વસ્થ.—અ+આ—[સ્થા];—અવસ્થા; વિ, બ્યવસ્થા; અબ્યવસ્થા;—આસ્થા; પ્રતિષ્ઠા;—અનિષ્ઠા; ઈ નૈષ્ઠિક.—અન.—સ્થાન (થાણું); સ્થાનિક;—અનુષ્ઠાન; ઉપસ્થાન; પ્રસ્થાન (પસ્તાનું); સંસ્થાન;—સ્થાપન (થાપન, થાપણ-થાંપણ); ઉત્થાપન (ઉથાપન) સ્થાપના (થાપના).—ત.—સ્થિત; ઉપસ્થિત; વિ+અવ, બ્યવસ્થિત; અબ્યવસ્થિત;—સ્થાપિત (થાપિત-થાપ્યા).—તિ—સ્થિતિ; સ્થિતિસ્થાપક; સંસ્થિતિ.—અક.—સ્થાપક, બ્યવસ્થાપક.—ર.—સ્થિર (થીર)—ઇન્.—સ્થાયી.—લ.—સ્થલ (થળ); સ્થાલ (થાળું); સ્થાલી (થાળી, થાળ)—વર.—સ્થાવર.

ગૂ. ધા.—સ્થાપવું-થાપવું; થાખડવું; ઉઠવું (ઉત્થિષ્ઠ), ઉઠાવવું (ઉત્થાપ), પાઠવવું (પ્રત્થાપ) ગૂ. શ.—થાખડી.

૧. (માનેલી વાતની) મર્યાદામાંજ રહેવું, વિશ્વાસ.—૨. સાત્રું બેસાડવું; સૂતિને બેસાડવી;—માન આપવું, આખર.—૩. માંહે (ઠરીને) રહેવું.—૪. (યુર પાસે) ઠરીને રહેવાવાળો; હમેરાનુંજ જેણે પ્રજ્ઞાચર્ય લીધું છે તે—૫. સ્થાપન કરવાથી, બેસાડવાથી, ઉલટું, ઉઠાડવું.—૬. હમેશાં રહે—હાલી ચાલી ન શકે—તેવું, જંગમથી ઉલટું.

૬૯ સ્મૃ.—(લા. Memor)—યાદ કરવું;—

અ.—સ્મર—અન.—સ્મરણ (સમરણ); વિસ્મરણ.—અક.—સ્મારક.—તિ.—સ્મૃતિ;—સ્માર્ત; વિસ્મૃતિ.

ગૂ. ધા.—સમરવું; વીસરવું (વિસ્મર).

૧. યાદ કરનાર, કામદેવ.—૨. યાદ કરાવનાર.—૩. યાદ રાખવું, યાદદાસ્ત; સાંભળેલું યાદ રાખવા સારૂ લખી મૂકેલું, એ નામના ધર્મશાસ્ત્રના હિંદુ કાયદાના ગ્રંથો. સ્મૃતિ કરતાં સ્મૃતિયું, અને સ્મૃતિ કરતાં પુરાણયું મન્ત્રણ ઉત્તરવું ગણાય છે.—૪. સ્મૃતિ સંબંધી; સ્મૃતિ પ્રમાણે ચાલનાર,

१०० इन्.—भार्यु, भारी नाभ्युः—

अ.—परिध; संघ;—कृतघ्न; ^१विघ्न;—घन; घनकृण; घनभूण.—त.—उत; उद्धत;—घात; आघात; प्रत्याघात; उप+उत्, ^२उपोद्धात; संघात (संगात-संगाथ)—अक. घातक; विधासघातक—ति.—[हति]; [उद्धति] (उद्धृत); पद्, पद्धति.—त्व+आ—हत्या; [हत्याकार] (हत्यारो).—उ.—^३[हनु]; ^४हनुमान् (हनुमान-हनुमान).—नि.—हनि.—अन.—हनन.

भू. धा.—हणुवुः—

१. विशेषे करीने भारनार, हरेकत करनार, नउतर.—२. ग्रंथनो प्रवेशक लाग—उ. भारी नाभनार, नउथुं.—४. मेढां नउभांवाजो, रामयद्रना सेन. भांनो अक मुज्य वानर.

१०१ हु. होमवुं.

अ.—हुवन.—य.—^१हव्य.—त.—हुत; हुत द्रव्य; ^२हुताशन (अशन=आनार); ^३हुताथनी.—ति.—आहुति.—त्र.—^४[होत्र]; अग्निहोत्र; अग्निहोत्री (इन्).—तृ.—^५होता.—म.—होम.

गू. धा.—होमवुं.

१. होमयागोऽय.—२. होमवुं आनार, अग्नि.—उ. होणी.—४. होमवानुं साधन, पात्र.—५. होमनार.

१०२ ह्.—लघ् लवुंः—

अ.—हृर; ^१विघ्नहृर; प्रहृर;—हार; [हारक] (हारो); ^२आहार; अधि+आ, अध्याहार; निराहार;—^३उद्धार (आहार); प्रतीहार;—विहार; विहारी (विहारी); वि+अव, व्यवहार; व्यावहारिक-व्यवहारिक (वे'वारियो); व्यवहारी (इन्);—संहार (संधार).—तृ.—हर्षा.—इ.—हरि.—अन.—हरेणु; उत्+आ, उदाहरेणु.—इन्.—[हारी]; दुःअहारी अक.—उद्धारक; संहारक.

गू. धा.—हरेवुं; हारवुं; उधरेवुं; उधारवुं; संहारवुं.

१. विघ्न-हरेकता लघ् लनार, लघुपति.—२. आ, वि, अव, सं

વિગેરે ઉપસર્ગો આઠ્યાધી આ ધાતુના અર્થ જુદાજ થઈ જાય છે તે તેનાં ઉદાહરણો ઉપરથી સમજ લેવા.—૩. બહાર લઈ લેવું; બાદ કરવું;—(સંસાર સંસુદમાંથી) બહાર કાઢવું; કહ્યાણુ કરવું.

૧૦૩ ક્ષિ ૧ રહેવું. ૨ મેળવવું. ૩ નાશ પામવો:—

અ—ક્ષય (અધિ-મે); અક્ષય (આખ્યું).—ત.—ક્ષત;
 ૧ અક્ષત.—તિ.—^૨ક્ષિતિ; ^૩ક્ષિતિજ.—ત્.—પરિક્ષિત્.—
 વ્ર.—^૪ક્ષેત્ર (ખેતર); ક્ષેત્રજ; ક્ષેત્રસ.—ત.—ક્ષીણ.—મ.—
 ક્ષેમ (ખેમ.)

ગૂ. ધા.—ક્ષય-ખે-થવો; ક્ષીણ થવું:—

૧. જેનો નાશ થએલો, ખડન થએલું નથી તે; એખાના અખડિત દાણા અપવા નહિ ખાંડેલી ડાંગર.—૨. દિશા.—૩. દિશામાં જન્મેલી, દિશાઆની હદ કરનારી લીટી.—૪. રહેવાનું, જિવન મેળવવાનું સ્થળ, ખેતર; નાશ કરવાનું, લગાઈવું સ્થળ.

૧૦૪ ક્ષિપ્—ફેંકવું જલદીથી જવું:—

અ.ક્ષેપ(ખેપ); કાળક્ષેપ; આક્ષેપ(આખેપ-આખ્યેપ); વિક્ષેપ; સંક્ષેપ.—ત.—સંક્ષિપ્ત. —અક.—^૧ક્ષેપક(ખેપીઆ).—૨+આ—ક્ષિપ્રા.

૧. જૂના ગ્રંથમાં બીજાએ ઉમેરી દીધેલું હોય તે; જલદીથી જનાર.

૧૦૫ જ્ઞા.—(લા. Nosio)—જાણવું:—

અ.—[જ્ઞા]; કૃતસ; તત્વસ; અસ; અભિસ; અનૃ; અનભિસ; સુસ;—[જ્ઞા]; આજ્ઞા (આન્યા, આણુ); ^૧અવજ્ઞા; પ્રતિજ્ઞા; ^૨સંજ્ઞા; સંસિક.—અન.—જ્ઞાન; સુજ્ઞાન (સુજ્ઞાણુ); અજ્ઞાન (અજ્ઞાણુ); ^૩અભિજ્ઞાન; વિજ્ઞાન.—ત્.—જ્ઞાતા.—તિ.—^૪જ્ઞાતિ(ન્યાતિ-ન્યાત-નાત); ^૫વિજ્ઞપ્તિ.—મ.—^૬જ્ઞેય.

ગૂ. ધા. જાણવું:—

૧. હલકું જાણવું; તુચ્છ ગણવું; ન ગણકારવું.—૨. સારી રીતે જાણવું; નામ; સંકેતિક નામ.—૩. જ્ઞાણખવું; જ્ઞાણખવાની નિશાની.—૪. જ્ઞાણખ, ધંધા વતન વગેરે ઉપરથી જ્ઞાણખ આપવા સાથે જે નામ પડેલાં છે તે. જાતિ જન્મ અને જ્ઞાતિ ધંધા વિગેરેની ઉપર આધાર રાખેલું.—૫. વિશેષ કરીને જ્ઞાણવું, જાહેર ખબર.—૬. જાણવા યોગ્ય, જાણવાનું.

ઉત્સર્ગ.

સંસ્કૃત શાબ્દોને અપભ્રંશ પતાં જે નિયમો લાગુ પડે છે, તેને ઉત્સર્ગ
છે. એમાંના મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. જોડાક્ષરમાંથી વખતે એક અક્ષર હડી જાય છે,
અને સારે તે જોડાક્ષરની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે:—જેમકે
સંસ્કૃત. ગૂજરાતી. સંસ્કૃત. ગૂજરાતી.

અર્ક	આક (આકડો)	કર્મ	કામ
ચક્ર	ચાક	ચર્મ	ચામ
દુગ્ધ	દૂધ	નક્ર	નાક
પુત્ર	પૂત	સર્પ	સાપ
ઘર્મ	ધામ	પટ્ટ	પાટ
ગલ	ગાલ	મર્મ	મામ
અન્ન	આજ	ફલ	ફૂલ
મ્લક	ભાત	વલ	વાલ
સપ્ત	સાત	અર્પ	આપ
કર્જલ	કાજળ	અર્ગલી	આગળી

(બધા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

અષ્ટ	આઠ	અશ	આજ
અશ્રુ	આંમુ	ઉત્કર(ક)	ઉકરડો
વર્ણ	વાન	કર્ણ	કાન
ચર્મ(ક)	ચામડું	તુષ્ટ	તૂઠો, તુઠ્યા
પક્વ	પાકું	વિલ્વ	ખિલ્લું, ખીલું
દર્મ	ડાલ	મિષ્ટ	મીઠું

મલ્લ	ભાણ	રુષ્ટ	રૂઠો, રૂઠયો
હસ્ત	હાથ	અગુષ્ટ	અગૂઠો, અંગુઠો
કક્ષ	કાખ	શબ્દ	સાદ
સિદ્ધ	સીધું	કર્કટી	કાકડી.
કૃષ્ણ	કાઠન, કા'ન	કુબ્જ(ક)	કૂખડો.
ચંદ્ર	ચાંદો	છિદ્ર	છીકું
દુર્બલ	દુખળો	નગ્ન	નાગો
મિત્ર	ભીનું	રક્ત	રાતું
શર્કરા	સાકર	અગ્નિ	આગ
ચિકન	ચીકણું	વસ્ત્ર(ક)	વાછડો
સુંક	સૂકું	મર્કટ	માકડો.

૨. ન્યારે સંસ્કૃત અનુસારનો ઉચ્ચાર મળેો પડી જધને સ્થાન રહિત ક્રૂત અનુનાસિક ઉચ્ચારણ રહેછે, ત્યારે પણ પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાયછે, કેમકે ખરેખરો એ એક નો-ડાક્ષરનો લોપજ છે:—

દંત	દાંત	રંક	રાંક
કંકણ	કાંકણ	અંગુલી	આંગળી
(અથા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી સેવાનાં ઉદાહરણ).			
કંકર	કાંકરો	વંધન	ખાંધણ, ખાંધણું
કંઠ	કાંઠો	વંશ	વાંસ
સંધ્યા	સાંઝ, સાંજ	વંધ્યા	વાંઝ(ણી)
લંઘન	લાંધણ, લાંધણું	ઝંઝર	ઊખરો, ઉમરો
ત્રિવ	ખીણું	મંડપ	માંડવો

કંચુલી કાંચળી કંચલ કાંખળો, કામળો

૩. શબ્દને છેડે અઃ આવે, તો તેનો ઓ થઈ જાયઃ—

કંકરઃ કાંકરો અંચર ઊંમરો

કંઠઃ કાંઠો રાસઃ રાસો

મલ્લઃ ભાલો નગ્નઃ નાગો

(અથા ઉત્સર્ગે ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ).

કુર્કુટઃ કૂકડો ઘટઃ ઘડો

પુટઃ પુડો, પૂડો દીપઃ દીવો

મંડપઃ માંડવો વટુકઃ બડબો

ગૂજરાતીમાં ઓંકારાંત નરજાતિના શબ્દો છે તે અથા-
માંજ ઘાણુંકરીને ઓ વિસર્ગ ઉપરથી થએલો છે એમ
સમજી લેવું. એ વિસર્ગ સંસ્કૃતમાં પ્રથમાના એક વચનનો છે.

૪. શબ્દને છેડે અમ્ આવે, તો તેનું ડં થઈ જાય.

કાલમ્ કાણું મલ્લં ગણું

મધુરમ્ મધુરું રક્તમ્ રાતું

પક્કમ્ પાકું નક્કમ્ નાકું

(અથા ઉત્સર્ગે ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કર્પટમ્ કાપડું કદલમ્ કેળું

સ્વાદ્યમ્ ખાણું ગૌરમ્ ગોરું

સ્થાનમ્ થાણું વક્ત્રમ્ વાંકું

સ્વપ્નમ્ સ્વપ્નું નાણ(ક)મ્ નાણું

ગૂજરાતીમાં ડંકારાંત નાન્યતરજાતિના શબ્દો છે તે અ-
ધાનાજ મૂળ સંસ્કૃતમાં અમ્ છે એમ સમજી લેવું. એ અમ્
સંસ્કૃતમાં નાન્યતર જાતિના શબ્દોને પ્રથમાના એક વચનમાં
લાગે છે.

૫ લઘુતાવાચક ક ઉપરથી ગૂજરાતીમાં ઢો, ડી
ઢુ; ને ળો, ળી, ળું પ્રત્યય થયાછે:—

રાસક	રાસડો	એકક	એકલો
કચ્છક	કાછડો	અંધક	આંધળો

(અથા ઉત્તરંગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

*કાકક	કાગડો	પુચ્છક	પૂંછડું, પૂંછડું
વત્સક	વાહડો	વંશક	વાંસડો
પંગુક	પાંગળો	વીસક	વીસડું

● હાલ સંસ્કૃતમાં લઘુતાવાચક ૩૫ નહિ બોલાતું હોય, તેપણ તે અસલ
આવા શબ્દોમાં બહુ બોલાતું હતું એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાયછે. તેમજ હાલ
સંસ્કૃતમાં કેટલા શબ્દ લઘુતાવાચક ૩૫માંજ બોલાય છે, તે અસલ મૂળ ૩૫
બોલાતા હશે એમ પણ પ્રાકૃતભાષાના શબ્દો ઉપરથી સાબીત થાયછે:—જેમકે
માધું, પોથી, વિગેરે શબ્દોને ઠકાણે અસલ મસ્તમ, પુસ્તી ૩૫ સંસ્કૃતમાં
વપરાતા હશેજ.

૬. ય નો જ થાય:—

આર્યા	આર્જ	યજ્ઞ	જશ, જસ
યમ	જમ	યજમાન	જજમાન
યવ	જવ	યાત્રા	જાત્રા
યાન	જાન	યાચક	જાચક
યોગ	જોગ	યુદ્ધ	જુદ્ધ
યૂ	જૂ	ભાર્યા	ભાર્જ

(અથા ઉત્તરંગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

અદ્ય	આજ	ઉદયમ	ઉજમ
યત્ર	જત્ર, જાત્ર	લાદ્ય	ભાજ્ય

વિદ્યુત્ વીજળી માત્રિય ભત્રીજો

યની પહેલાં ત નોડામ્મલો હોય, ત્યારે ય ના ચ થાય, અને ત ઉડી
જાય:—જેમકે સત્ય ઉપરથી સાચ, નૃત્ય ઉપરથી નાચ, વગેરે.

૭ ન નો ન થાયછે:—

જન	જણ	જમન	જમણ
ગાન	ગાણું	સ્થાન	થાણું
રંધન	રાંધણું	લંઘન	લાંઘણ
હાનિ	હીણ	દાન	દાણ

(અથા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કઠિન	કઠણ	ધમની	ધમણ
ફાવ્ગુન	ફાગણ	ભાજન	ભાણ
નયન	નેણ	વચન	વેણ
નિપાન	નવાણ	વ્યાખ્યાન	વિખાણ, વખાણ

૮. પ નો વ થઈ જાય:—

ગોપાલ	ગોવાળ	તાપ	તાવ
દીપાલી	દીવાળી	કૂપ	કૂવો

(અથા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

વાપિ	વાવ	નિપાન	નવાણ
વાપ	ખાવો	વિરૂપ	વરૂવો

૯. વ નો વ થાય:—

વર્કર	ખર્કરૂં	કાલ	ખાલ
વર્તિ	ખતી	કાષ	ખાષ, ખાવો
દ્વાર	ખાર	વંશી	ખંશી, ખંસી

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

વૃજવાસી બ્રિજવાસી વાષ્પ ખાફ
વિરાજિત બિરાજ્યો વિષ્ટ બેડો
દ્વિ બે ઘૃતવર ઘૃત, ઘૃત

આ નિચમ હિંદી વિગેરે ભાષાઓમાં બહુજ ચાલેછે.

૧૦. ઇ અથવા ડ નો કવચિત્ લેખ થાયછે:—

કઠિન કઠણ જાતિ જાત
સપુત્ર સપૂત કુદૃષ્ટિ કદૃષ્ટિ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

અક્ષિ આંખ કૃષ્ણદાસ કિસન-કિસનદાસ
વાપિ વાવ ઉજ્વલ અજવાળું

ગુન ગુણો, ગરબો વિરૂપ વરૂણ, વરૂણો

૧૧. ઈ નો એ, અથવા ડ નો ઓ કોઈ વખત થાય.

પિંડ પેંડો પુસ્ત(ક) પોથું
પિંદ પેંદી કપા આખા
ચિન્હ ચેત પુત્કાર પોકાર

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

તિત્તિર તેતર કુદાલ કોદાળો

૧૨. ક્રા નો અ, ઈ, કે ડ થાય.

મૃત મડું મૃંગક શીંગડું
શ્રુગ શુણ, સ્ત્રુણ કૃચ્છ પૂછ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કૃષ્ણ કા'ન, કિસન ઘૃષ્ટ ઘાઢો, ગાઢો
શંખલા સાંખળ અમૃત અમી

ઘૃત	ધી	મૃધ	ગીધ
પૃષ્ઠ	પૂઠું	વૃદ્ધ	ખૂઠો

૧૩. એ, ને ઓ ને ઠકાણે એ, ને ઓ થાય:—

એકૈક	એકેક	ગૌર	ગોરું
ભૈરવ	ભેરવ	કૌપીન	કોપીન
વૈર	વેર	ગૌરવ	ગોરવ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

ગૌરિક	ગેરું	યૌવન	જોખન
વૈદિક	વેદિકા	ગૌરી	ગોર
સૈન્ય	સેન	દૌહિત્ર	દોહિતર

૧૪. કને ઠકાણે ગ, અને ટને ઠકાણે ઢ થાય:—

કાક	કાગ	વટ	વડ
વક	ખગ	ઘટ	ધડો
મૂક	મૂગો	ઘોટ	ધોડો
સકલ	સગળું, સઘળું	તટ	તડ-તેડ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કાર્યકર	કાજગરો	પર્પટ	પાપડ
વટુક	ખડુઓ	મર્કટ	માકડો, માકડે
શાટી	સાડી	વાટી	વાડી
કુર્કુટ	કૂકડો	કંદુક	ગેદ

૧૫. ષ અથવા ક્ષ નો લ થઈ જાયછે:—

હર્ષ	હરખ	પટ્	ખટ
ક્ષાર	ખાર	મોરક્ષ	ગોરખ

વિષ	વિખ	ઉષા	ઉખા, ઝોખા
ક્ષીર	ખીર	દ્રાક્ષ	દ્રાખ, દરાખ
લેક્ષ	લાખ	ચોક્ષ	ચોખ્ખો, ચોખો

(અથા ઉત્સર્ગ બાણ પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

વૃક્ષ(ક)	વરખડો, રૂખડાં	કક્ષા	કાખ
પક્ષી	પંખી	રક્ષા	રાખ
લિક્ષા	લીખ	અવલક્ષ	ઝોળખ
કુક્ષિ	કૂખ	પ્રેક્ષ	પેખ
નિરીક્ષા	નીરખ	તીક્ષ્ણ	તીખું
ગવાક્ષક	ગોખલો	સુલક્ષણ	સલખણો

૧૬ જા, ને ષ ને પ્રાકૃતમાં સ થઈ બનયછે:—

જ્યાલ	સાળો	વંશ	વાંસ
જાળક	સસલો	વિષમ	વસમું
વર્ષ	વરસ	પૌષ	પોસ

(અથા ઉત્સર્ગ બાણ પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

દંશ	ડાંસ	પાર્શ્વ	પાસ
શ્વશુર	સસરો	શબ્દ	સાદ
અશ્રુ	આંસુ	ષોડસ	સોળ

૧૭ સ ને પછી મૂળ પ્રાકૃતમાં હ પણ બહુ થતો:—

હણ	હહ-નું, હહું	કૃણ	કાહ-ન, કા'ન
પાષાણ	પાહાણ, પા'ણ	સ્ના	ન્હા

૧૮ ષ ને કતો ભાગધી પ્રાકૃતમાં છ પણ બહુ થતો:—

ષટ્	છ	શુર	છરો
-----	---	-----	-----

ઉત્સવ ઓછવ,ઓચવ	ઋણ રીછ, રીંછ
મત્સ્ય મચ્છ	લક્ષ્મી લાછ
મત્સ્યક માછલું	મનસા મનછા-મંછા
મત્સર મચ્છર	વત્સલ વચ્છળ

૧૯ શબ્દને આરંભે ન હોય એવા મહા પ્રાણીનો

હ થઈ બધા:—

સત્ત્વી સહી	મેઘ મેહ
માઘ માહ	દધી દહી--દહી
અધુના અહુણા, હમણા	મુલ મુહ, મો', મોં
મથિત મહી	વધિર બહિરે, મહેરે
સાધુકાર સાહુકાર	આમીર આહીર

(બધા ઉત્સર્ગ બાપ્પા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

નલ્લર નહર, નો'ર	લેલક (લેલિક) લહીઆ
પ્રાણુણ પ્રાહુણા, પુર'ણા	કથિતવ્ય કહેવું
પ્રથુક પહુઆ, પૂઆ	માધુમ ગહું, ઘઉં
લામન લાહાહું	લામ લાહાવો
નિમાલ નિહાળવું	કોથ ફોહ

૨૦. ત વર્ગને ઠકાણે ટવર્ગના અક્ષરો અનુક્રમે થાય:—

ઉત્થ ઊઠ	ઉત્થાપ ઉઠાવ
એકસ્થ એકઠું	મંથો ગાંઠ
છિદ્ર છીડું	પત્તન પાટણ
દંડ ડંઠ	વર્તિ વાટ

(અધા ઉત્સર્ગ બાણા-પછી લેવાનાં ઉત્તરરણ.)

દાહ	ડાધ	માર્દિત	મરડ-ચો
મૃત્તિકા	મટ્ટી, માટી	ગર્ત	ગાડવું
વૃદ્ધ	બુઢ-ઢો	સાર્ધપંચ	સાઢાપાંચ
ઉર્ધ્વાધાની	ઉઢાણી	વર્ધ્વમાન	વઢવાણ

૨૧. ડ, ર, લ, ને ળ એક બીજાને ઠેકાણે થાય:—

તડાગ	તળાવ	નાડી	નાળ
હરિદ્રાં	હળદર	રુધ	લૂખું
પોંડશ	સોળ	ગુડ	ગોળ

૨૨. જોડાક્ષરમાંથી ઘણું કરીને પહેલો અક્ષર ઉડી જાય, પણ મ, ન, ય, લ, વ, તથા ર એ બીજા હોય, તો પણ લોપ પામે:—

અર્ક	આક	યુગ્મ	બૂગ
શ્મશાન	મસાણ	નમ	નાગો
ક્ષસા	નસ	વંતરી	વંતરી
જ્ઞેહ	નેહ	રાશિમ	રસી, રસી-રાસ
સુત	સૂતો	શત્ર્ય	સાલ
ફાલ્ગુન	ફાગણ	વ્યાઘ્ર	વાધ
અદા	આજ	શૂન્ય	સૂનું
અર્પ	આપ	ધાન્જ	ધાન
ચાદ	ખાજું	ચક્ર	ચાક

૨૩. ક, ગ, ચ, જ, ત, દ, પ, ય, ને વ એ શ-
બ્દની વચ્ચે હોય, તો લોપ પામે, અને તે ઠેકાણે અ

ખાકી રહી જાય, તો તેની રૂ થાય, અને એ રીતે થ-
એલી કે ખીછ રૂ નો ય થાય અથવા પાછલા સ્વર
સાથે મળી એ પાણ થાય.

સાગર	સાધર, સાયર	નાલિકેર નીળિએર
વચન	વધણ, વયણ-વેણ	મૃદિકાર ભઠ્ઠિઆરે
કાતર	કાધર, કાયર	કુંભકાર કુંભાર
ગત	ગધઆ-ગયો	કેદાર કેઆરે-કયારે
રજની	રધણી, રયણી, રેણ	કોપી કોઈ
નગર	નઢર, નયર, નેર	જાતિ જાઈ
લવર	ખધર-ખેર	સિંહપુર સિહડર-સિહોર
પાદ	પાઈ, પાય	સમય સમઈ-સમે, સમે
કોકિલ	કોઈલ, કોયલ	મયૂર મઝર-મોર
જાતિકલ	જાઈલ-જાયલ	ભૂમિ ભૂંઈ, ભોંય, ભાંય
યૂકા	જૂઆ, જૂવા	દુત જૂઉ, જૂડું
વટુક	ખડુઆ, ખડવો	લડુક લાડુઆ, લાડવો
સૂચિ	સૂઈ, સોય	મગિની ખહિન, ખેન

૨૪. ય, ને વ નું સંપ્રસારણ એટલે રૂ, ને રૂ થઈ
જાય, અને તે પાછલા સ્વર સાથે મળી એ કેઓ રૂ પ ઘડે:--

ક્ષય	ખઈ, ખે	નયન નેણ, નેન
ભય	ભે	સ્વર્ગ સુનું, ગેનું
ધવલ	ધોળું	રસવતી રસોઈ
અવસર	આસરવું	અવલક્ષ આળખ

કવલક કોળિઆ

લવણ લૂણ

૨૫. સકાર ઉપરથી કે કોઈપણ રીતે આવેલા હ્
ની પાસે ક આવે તો લ, ગ આવે તો ઘ, ચ આવે તો
છ, જ આવે તો ઙ, ટ આવે તો ઠ, ઢ આવે તો ઢ,
ત આવે તો ધ, દ આવે તો ધ, પ આવે તો ફ, અને
વ કે વ આવે તો મ થાય:—

સ્કંધ	ખાંધ	પશ્ચાત્	પછી
શૃંગિક	વીછી, વીંછુ	અષ્ટ	આઠ
મિષ્ટ	મીઠું	દષ્ટ	દીઠું
મૂષ્ટિ	મૂઠી	ગોષ્ટિ	ગોઠ
સ્તંભ	ચંભ	સ્તર	થર
સ્તંભક	થાંભલો	દધિસ્તર	દહીંથરું
સ્તોમ	થોભ	પૂસ્ત (ક)	પોથું
હસ્ત	હાથ	મુસ્તા	મોથ
વાષ્પ	ખાંડ	ગુહ્ય	ગૂંઝું
દાહ્ય	દાઝ	મૂહ્યતિ	મુઝાય
વંદ્યા	વંઝ	સંધ્યા	સાંઝ, સાજ
જિઘ્ઘા	છંભ	ઉર્ધ્વ	ઊભું

૨૬. કોઈ વખત અક્ષરોનો વ્યત્પય એટલે ઉલટ
પાલટ થાય:—

કલશી	કુશલી	નમ્ર	નરમ
વારાણસી	ખનારસ	વિઢાલ	ખિસાડો
હદ	દહરો, ધરો	લઘુ	હળુ, હળવે.

भाग ३ जो.

अधरा संस्कृत धातु.

अङ्—अङ् करवुं:—अङ्-आङ्—आङ्, अङ्कित, आङ्कित, पर्यङ्क-पङ्कग;—आङ्कवुं, आङ्कणे, आङ्कणी.

अङ्ग—अङ्गवुं:—अङ्ग-आङ्ग, (अङ्गन)-आङ्गणुं, अङ्गना, अङ्तरङ्ग-अङ्तरङ्ग, व्यङ्ग, साङ्गोपाङ्ग.

अञ्ज—अञ्जवुं, वञ्जवुं:—अञ्जय, अञ्जयान, इहीय, प्राञ्जय.

अञ्ज—(ला. unguo) तेज लगाडी मुँदर करवुं, आङ्गवुं, प्रकाशवुं:—अङ्गित, अङ्गन, व्यङ्ग, अव्यङ्ग, व्यङ्ग्य, निरङ्गन, व्यङ्गन;—आङ्गवुं, आङ्गणी.

अट्, अत्—अट् करवुं:—अटन, अटवी, अतिथि, आतिथ्य, देशाटन, पर्यटन, (पदाति) पाटुं.

आङ्, अन्—(ला. animus) धमवुं, धास लेवो, अङ्गवुं-अपान, आनन, उद्यान, गङ्गनन, प्राङ्, प्राङ्गायाम, व्यान, समान.

आह्—(ला. edo; घ. eat) आहुं—हंत, अन्न, स्वाद, स्वादु, स्वादिष्ट.

आर्च—आन आपवुं, पूजवुं:—आर्क, आर्चन, आर्चा;—आर्चवुं.

आर्ज—अर्जवुं, कर्मावुं:—आर्जुन, उपार्जन, उपार्जना, उपार्जित, स्वोपार्जित.

आर्थ—आगवुं, अरज करवी:—आर्थ, आर्थशास्त्र; अनर्थ-अनर्थ, प्रार्थना, समर्थ, व्यर्थ.

अल—सलुगारवुं—अलङ्कार, अलङ्कृत, अलङ्क, अलङ्का, अलि-आली-अली.

आश—आहुं—आशन, प्राशन, हुताशन; प्राशवुं.

અસ્—(અં.is.લા.İsse.esti) હોવું, ફેંકવું:—અસ્તિ-
ત્વ, આસ્તિક, નાસ્તિ-નયી, નારિતક, સત્, સત્ય, સપ્તા,
સત્વ; અભ્યાસ; અસ્ત, અસ્ત્ર, ન્યાસ, બ્યસન, બ્યાસ, સં-
ન્યસત, સમર્યા, સમાસ, સ્વરિત.

અર્પ.—આપવું:—અર્પણ; સમર્પણ;—અર્પવું—આપવું.

આપ.—(લા. opto?) નેળવવું, વ્યાપવું:—પ્રાપ્ત, પ્રાપ્તિ,
પ્રાપ્ય, વ્યાપક, વ્યાપી, વ્યાપ્તિ, વ્યાપ્ય, સમાપ્ત, સર્માપ:—
વ્યાપવું, પાવવું, પામવું.

આસ.—એસવું:—આસન, ઉદાસી, ઉપાસક, પ્રાસ.

ઈષ્.—ઈષ્ટવું:—અનિષ્ટ, ઇચ્છા, ઇચ્છુ, ઇષ્ટ, ઇષ્ટરાચી.

હિતૈષી—હિતૈષી.

ઠચ્.—કંચ—પ્રકાશવું, આંધવું:—કચ, કંચન, કાચ, કાંચ-
ન, કંચુકી, કંચુલી:—કાંચળી, કાંચી.

કથ્.—કહેવું:—કથન, કથા, કથિત, કથ્ય:—કહેવું.

કન્.—ચાહવું, પ્રકાશવું:—કનક, કંદ, કન્યા, કાનન, કાંત,
કાંતા.

કણ્.—અવાજ કરવો:—કંકણ, કણિકા—કણકી.

કપ્, કંપ.—(ગ્રી.campto)જવું. ધૂંજવું. દયા કરવી—
અનુકંપા, કંપ, કંપાપમાન, કપિ, અપજ.

કલ્—(લા. celer, swift.) જવું, ગણવું, ફેંકવું, ચ-
બ્દ કરવો:—કલહ, કલ્યાણ, કલા, કલિ, કલ્પોલ, કાલ, કા-
લિકા, નિકાલ, સંકલના, વિકલ;—ઉકલવું—(ઉત્કલ), આકળી-
(ઉત્કલિકા), અકળાવું.

કાશ—દીપવું, દેખવું:—અવકાશ, આકાશ, પ્રકાશ,
કાશી, કાષ્ટ.

કિત્.—જાણવું, વસવું:—કિતવ, કેતકી, ચિકિત્સા, નિકેત,
સંકેત.

કુ, કૂ.—ખોલવું:—કવન, કવિ, કવિતા, કવિત્વ, કાવ્ય,
કુંત, કૂપ—કૂવો.

કુલ્.—એકકું કરવું:—આકુલ, કુલ, કુલક, કુલીન,
આકુલ, વિરહવ્યાકુલ-પ્રેરેવાકુળો-એહેઆકુળો.

કુશ્, કુસ્—ભેટવું—કુશ, કુશલ.

કૃપ, કલૃપ—દયા કરવી; યોજના કરવી—કલ્પ, કલ્પ-
ના, વિકલ્પ. સંકલ્પ, કૃપણ, કૃપા.

કૃષ્.—ખેંચવું:—આકર્ષણ, ઉત્કર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ, કર્ષણ-કશણું,
કૃપિ, કૃષ્ણ, સંકર્ષણ.

કૃત્—વખાણવું:—અપકીર્તિ, કીર્તન, કીર્તિ, કીર્તિત,
પ્રકીર્તિત, કીર્તિમાન.

કિલશ્.—કુખેદવું—અકિન્નષ્ટ, કિલષ્ટ, કલેશ, કેશ, કેસર,
કેશરી.

ખન્.—(લા. canalis.) ખોદવું:—ખાતક-ખાડો.
અખાત, ખનિજ ખનિત્ર-ખાતરિર્ઞિ, ખાત્ર-ખાતર, (ખનિ)
ખાણ;—ખણવું. ઉખેડવું—(ઉત્ખાત.)

ખાદ્.—ખાવું:—ખાદ-ખાધ, ખાદ્ય-ખાન્નું;—ખાવું.
ખિદ્—કુઃખી થવું:—ખિન્ન, ખેદ;—ખીજવું.

ગદ્.—(અં. quoth.) બોલવું:—ગદગદિત, ગદ્ય.

ગલ્.—ગળવું:—ગલ-ગળું, ગલ્લ-ગાલ, (ગલન) ગલણું,
નિર્ગળ;—ગળવું, ઘોગળવું-(અવગળ), નિગળવું, પિ-
ગળવું (અપિગલ?)

ગા, ગૈ,—ગાયુ:—ઉદ્ગીતિ, ઉપગીતિ, ગાથા-ગાહો,
ગાન, ગાયત્રી, ગાયન, ગાયક, ગીત, ગીતિ, સંગીત.

ગુણ્—વધારવું, ગણવું:—ગુણ, ગુણક, ગુણ્ય, ગુણાકાર
કુર્ગુણ, નિર્ગુણ, સદ્ગુણ, સગુણ;—ગુણવું.

ગુપ્.—રક્ષણ કરવું:—ગુપ્ત, ગુપ્તિ, ગોપ્ય-ગોપ, ગોપન.

ગુહ્.—સંતાડવું.—ગંહર-ગંધર, ગુહા-ગુફા, ગુહ્ય, ગૂઢ.

ગૃ.—ખાવું, બહાર કહાડવું:—ઉદ્ગાર, ગુર, ઉપગુર,
(ગમરી)-ગાગર, ગિરા.

અથ્.—ગૃથવું:—ગ્રંથ-ગાંઠો, ગ્રંથી-ગાંઠ-ગાંઠડી;—ગૂંથવું, ગાંઠવું, ગંઠિઓ, ગંઠીછોડ-ઘંટિઓર.

અસ્.—ખાવું, લેવું:—ગ્રાસ, બાધિગ્રસ્ત.

ઘટ્.—ઘડવું, એકઠા થવું:—અઘટિત, ઘટ-ઘડો, ઘટ-ના, ઘટિકા, ઘટિત, સંઘટન;—ઘડવું, ઉઘાડવું, (ઉઘઘાટ.)

ધુર.—ખીવાડવું, ભયંકર શબ્દ કરવો:—અધોર, ધોર:—ધોરવું, ધરધર, ઘડઘડાટ.

ચક્ષ્.—જોવું, સ્પષ્ટ કહેવું:—ચક્ષુ-ચક્ષુ—ચક્ષુ વિચક્ષણ.

ચત્.—માગવું:—ચતુર, ચાતક.

ચદ્, ચંદ—(લા. candeo.) પ્રકાશવું:—ચંદ્ર, ચંદન, ચંદ્રમા, ચંદ્રિકા.

ચલ્.—હાલવું, ચાલવું:—અચલ, ચલ, ચલન,—ચલણ ચલિત, ચાલ, ચાલની-ચાલણી, નિશ્ચલ;—ચાલવું, ચળવું, ચાળવું, ચલ્હુ—(ચલુ).

ચર્વ્.—ચાવવું:—ચાર્વાક, ચર્વણું (ચર્વણ):—ચાવવું.

ચ્યુ.—જવું:—અચ્યુત, ચ્યવન, પદચ્યુત.

જગૃ.—જાગવું:—ઉજ્જગર-ઉજગરો, જાગરણ, જા-ગૃત, જાગૃતિ, જાગૃત્;—જાગવું.

જ્ઞૃ.—(લા. Granum.) જીર્ણ થવું:—અજર, અજીર્ણ-અજીરણ, જર્જર, જરા, જીર્ણ-જૂનું, જર-જરવું, જળી જવું, ખૂંજવું.

જ્વલ્.—ભડકો થવો, પ્રકાશવું:—ઉજ્જ્વલ-ઉજ્જ્વળું, જ્વાળા-જ્વાળ, પ્રજ્વલિત;—જલવું, અજવાળવું, (ઉજ્જ્વલન.)

તન્.—(લા. tendo, tenio.) ખેંચવું, તાણવું:—તનું, તનુજ, તંતુ, તાન-તાણો, સંતાન, સંતતિ.

તર્ક્.—શોધી કહાડવું, વિચારવું:—અતર્ક્ય, કૃતર્ક, તર્ક, વિતર્ક, તાકવું.

તલ્.—જવું, રહેવું:—અતલ, તન-તળીર્ગ, તલાતલ, તાલ-તાડ, તાલી, તાલુ-તાળવું, પાતાલ, ભૂતલ, મહાતલ, વિતલ, રસાતલ, સુતલ.

તિજ્.—(અં. sting. લા. stingo.) આણી કરવી:—ઉ-ત્તેજક, ઉત્તેજન, તીક્ષ્ણ, તેજ, તેજસ્વી, તેજોમય, નિસ્તેજ;—ઉટકવું (ઉત્તેજ.)

તુર્.—ઝપટ કરવી:—આતુર, ત્વરા, તુરગ, તુરંગ, તુરંગમ;—તૂર્ત, તરત.

તૃપ્.—સંતોષ પામવું:—અતૃપ્ત, તર્પણ, તૃપ્ત, તૃપ્તિ.

ત્થજ્.—તજવું, છોડવું:—ત્યાગ, ત્યાગી, પરિત્યાગ:—તજવું, તાજ કરવું.

દમ્.—(લા. damnum, domo. અં. tame.) દમવું, દમ, દમન, દમયંતી, દંડ, દમવું.

દય્.—આપવું:—દયા, દયાલુ, દયાવંત, દયિતા, નિર્દય.

દલ્.—ભાગ કરવા, દળવું:—દલ દાળ, દિલીપ, દલન-દળાણું-દયાણું;—દળવું, અવડાળવું-ઓડાળવું (અવદાલ.)

દહ્.—પાળવું:—દગ્ધ, દહન, દાહ, વિદગ્ધ, દાહ (દાધ.)

દશ્.—કરડવું:—દંથ-ડંસ-ડાંસ, દંટ્રા-દાદ, દશા, દશન-ડસવું-ડંસવું.

દક્ષ્.—ઉતાવળ, કરવી, સારી રીતે કરવું:—દક્ષ, દક્ષિણ, દક્ષિણા, પ્રદક્ષિણા.

દુષ્, દૂષ્.—ભૂલ કરવી:—ત્રિદોષ, દુષ્ટ, દૂષણ, દોષ, નિર્દોષ, પ્રદોષ, વિદૂષક.

દુહ્.—દોહવું:—કામદુધા, દુહિતા, (દુગ્ધ,)-દૂધ, દોહન, (દોહનો)-દોહણી-દોણી, દોહિત્ર-દોહિતર:—દોહવું.

દૃપ્.—અહંકાર કરવો:—કંદર્પ, દર્પ, દર્પણ.

દૃહ્.—વધવું:—દદ, દીર્ઘ.

દ્.—ક્રાડ્યું, બીવું:—દારણ, દાર, (દ્રૂ)-દાદર, વિદા-
રણ;—વિડારવું.

દ્યુત, જ્યુત—પ્રકાશવું:—ઉદ્યોત, અદ્યોત, જ્યોત્સ્ના,
જ્યોતિ, દ્યુતિ, વિદ્યુત્-વીજળી.

ધન.—શબ્દ કરવો, ચલાવવું, અનાજ પેદા થવું,
મારી નાખવું:—ધન, ધની-ધણી, ધનુસ્, ધન્ય, ધાન્ય,
નિધન, પ્રધન.

ધાવ્—ધોવું:—ધવણ-ધોળું દંતધાવન, ધાવક-ધોબી
ધોતિ-ધોતી.-ધોવું.

ધૂ—પૂજવું:—અવધૂત-અબધૂત, ધવ, ધૂનિ-ધૂણી, ધૂમ,
ધૂમ્ર, (ધૂળી)—ધૂળ, —ધૂણવું.

ધ્યૈ.—વિચારવું, ચિંતન કરવું:—ધ્યાતા, ધ્યાન, ધ્યેય,
ધી, સંધ્યા.

ધ્મ.—ધમવું:—ધમન-ધમણ, ધમની;—ધમવું.

નટ્.—નાચવું—નટ, નટી, નાટક, નાટ્ય;—નટવું.

નદ્.—શબ્દ કરવો:—નદ નદી, નાદ.

નલ્.—આંધવું, ગંધ આપવો:—અનલ, નલ, નાડી,
નાળ-નાળવો, પ્રણાલ-પરનાળ, પ્રનાલિકા, —નડવું.

નદ્, નંદ્—ખુશ થવું:—અભિનંદન, આનંદ, નંદ, નંદન,
નંદિની, નંદી, નાંદી-આનંદવું.

નાથ—ભાગવું, દુઃખ દેવું:—જગન્નાથ, નાથ, વિશ્વના-
થ;—નાથવું.

નૃત્.—નાચવું:—નર્તક, નર્તકી, નર્તન, નૃત્ય, નૃત, સુનૃત.

નર્.—લઈ જવું:—નર, નરસિંહ, નર્મ, નારંગ, નારી.

પઠ્.—શુદ્ધ બોલવું, ગાયવું:—પાઠ, પાઠક, સંહિતાપાઠી; પઢવું.

પથ્.—જવું:—કુપથ, પથ, પંચ, (પાથેય)-ભાથું.

પલ્.—જવું:—ઉત્પલ, પલ, પલાયન, (પલાલ)-પરાળ,
પાળી, પિપ્પળ-પીપળો;—પાળવું, પળી જવું.

પશ્.—(લા. pactum.) બાંધવું:—પશ્ય, પાશ્ય-કાંસો

પક્ષ—લેવું:—અપક્ષપાત; પક્ષ; પક્ષી-પંખી, પ્રતિ-પક્ષી.

પુષ્—પોષવું, વધારવું:—પુષ્કર, પુષ્કળ, પુષ્ટ, પુષ્ટિ, પુષ્ય, પોષક, પોષણ, પૌષ;—પોષવું-પોષ્યવું.

પૂજ્.—પૂજ્યવું:—અપૂજ્ય-અપૂજ્ય, મૂર્ચ્વપૂજક, પૂજત, પૂજ્ય, પૂજનીય, પૂજનીક; પૂજ; પૂજિત, પૂજતરી.

પૃ.—કામે લાગવું:—આપાર-વેપાર, આપારી-વેપારી; વાપરવું-વાવરવું.

પ્રશ્.—(લા. precor.) પૂછવું:—પૃષ્ટ, પ્રશ્ચક, પ્રશ્ચા, પ્રશ્ન:—પૂછવું.

પ્રથ્-પૃથ્—પ્રુહ્યુ થવું:—પૃથિવી, (પૃથુક)—પહોંકે—પહુંઆ, પ્રથમ, પ્રથા,

પ્રી.—(અં. friend.) આહાવું:—અભિપ્રાય, પ્રિય—પિયુ, પ્રિયતમ-પ્રીતમ, પ્રીત, પ્રિયા, પ્રીતિ, પ્રેમ.

ભક્ષ્.—(લા. fames.) ખાવું—અમશ્ય, ભક્ષ, ભક્ષ્ય. ભક્ષક, ભક્ષણ:—ભખ્યવું.

ભા.—પ્રકાશવું:—આભા, પ્રભા, પ્રભાકર, પ્રભાત, ભાત, ભાતુ, ભામા, ભામિની.

ભામ્.—દેખાવું, પ્રકાશવું:—આભાસ, ભાસ, ભારકર.

ભિન્.—(અં. beg.) માગવું; ભિક્ષા, ભિક્ષુ, ભિક્ષુ-ક:—ભીખવું ભીખ, ભીખારી (ભિક્ષાહારી).

ભી.—બીહીવું—અભયવચન, નિર્ભય, ભય, ભયંકર, ભયાનક, ભીતિ, ભીમ, ભીર, ભીષ્મ, ભેર, ભૈરવ, ભૈરવી, વિભીષણ.

ભ્રશ્.—પડવું:—અપભ્રંશ, ઉભયભ્રષ્ટ, ભ્રષ્ટ, ભંશ.

મંડ્.—શણુગારવું:—મંડત-માંડણ, મંડપ-માંડવા, મંડલ, મંડલી, મંડિત:—માંડવું (!)

મંત્ર.—છાનો વિચાર કરવો:—આમંત્રણ, નિમંત્રણ, મંત્ર, મંત્રી;—મંતરવું.

મલ્લ. મત્—ધારણ કરવું:—અમલ, (આમલકી) આ-મલી; નિર્મલ, પરિમળ, મલ, મલયાચલ, મલ્લ, મલિન, મેલું, મલિકા માલતી, માલા.

મંજ્—શબ્દ કરવો:—મંજરી-માંજર, મંજરા, મંજુલ, મંજુષા-મંજુસ.

મસ્.—વિકાર પામવો.—મસ્ત, મસ્તક.

મસ્જ.—ખૂડકી મારવી:—નિમગ્ન, મગ્ન-મગન, મંજન.

મહ્.—(લા. magnus.) મોટા થવું:—મહતા, મહત્વ, મહત્, મહા, મહાન, મહિતા-મહેતા, મહિષી, મહિલા—મહેલા, મહી, મહીપતિ.

મથ્.—વલોવવું:—મથન, મથુરા, મન્મથ, મંથન, મંથર.

મિશ્ર્—(mix.) એકઠું કરવું—મિશ્ર, મિશ્રગણિત; મિશ્રણ, મિશ્રિત.

મુડ્.—ભાગવું:—મુંડ, મુંડન-મૂડણ, મુંડી, મુંડિત, મૂડિયો:—મૂડવું, મોડવું.

મુદ્.—પૂરા થવું:—કુમુદ-કમોદ (!) પ્રમોદ (મુદ્ગર) મોગરો, મુદ્રા, મુદા, મોદ, મોદક-મોદિક.

મૂઠ્—એભાન થવું:—મૂઠન, મૂઠા, મૂઠિત.

મૃજ્—શુદ્ધ કરવું:—માર્જન, માર્જર, સન્માર્જની;—મા-જવું-માંજવું.

મૃદ્.—(લા. mordeo) ચૂરો કરવો:—પીઠમર્દન, મર્દન, (મર્દલક)-માદળીર્ષી, મૃત્તિકા, મૃદંગ, મૃદુ.

યત્—મેહેનત કરવી:—પ્રયત્ન, યત્ન—જતન.

યાચ્.—માગવું:—અયાચિત-અજાચિત, યાચક-જાચક યાચના-જાચના;—જાચવું.

યુ.—(લા. juvo.) જીવના થવું, આંધવું:—અયુત, યુવા-
વસ્થા, (યવાસો) જવાસો, યુત, યુપ, (યોત) જોતુ-જોતરું.

યુધ્.—લડવું:—આયુધ, કુર્યોધન, યુદ્ધ, યોધ—જોધ, યો-
દ્ધ-જોદ્ધો, યુધિષ્ઠિર, સુયોધન;—જૂઝવું.

રહ્.—તજવું, છોડવું:—રહસ્ય, રહિત, રાહ, વિરહ.

રાધ્.—પ્રસન્ન કરવું:—અપરાધ, આરાધન, આરાધ્ય,
રાધા.

રિચ્.—(લા. liceo. અં. leave) ખાલી કરવું:—રેચ, રેચક, અતિરેક.

રૂ.—ખૂમ પાડવી:—પૂરવ, રવ, રાવણ, રેડ;—રોવું.

રૂચ્.—(લા. luceo, lux lumen. અં. light)
અભિરૂચિ, ગોરોચન, રૂકમ—રૂખમયો, રૂકિમણી, રૂચિ,
રૂચિર;—રોક, રોકડા, રૂચવું.

રૂઝ્.—દુઃખ થવું:—આરોગ્ય, નીરોગી, રોગ.

રૂદ્.—રડવું:—રૂદ્ર, રૂદ્રી, (રોદન)—રૂદન; રડવું, આ-
રડવું, (આરોદન.)

રૂપ્.—ગુસ્સે થવું:—રૂઝ-રૂઝ, રોપ, રોપણ-રૂપણું, —રૂપવું.

રૂઢ્.—ફણગો ફૂટવો:—આરૂઢ, આરોહણ, રૂઢ, રૂઢિ,
રોહિણી.

લગ્.—સાથે જવું:—લગ્ન, —લગન-લાગો, સંલગ્ન;—
લાગવું, લગની.

લઘ્.—જવું, ભૂખ્યા રહેવું:—ઉલ્લંઘન, લંઘન—લાંઘણ,
લઘુ, લાઘવી, —લાંઘવું, લંઘાવું (?), ઓળંગવું, (ઉલ્લંઘ).

લપ્.—(લા. loqui.) બોલવું:—આલાપ, પ્રલાપ, વિ-
લાપ;—લવવું, વિલપવું.

લપ્.—લંપ (અં. limp.) લપડવું:—અવલંપ-ઓળંખો,
અવલંબન, લંપ-લાંખ, વિલંપ;—લંખાવવું.

લભ્—મેળવવું:—આલભ્ય, લબ્ધ, દુર્લભ; લભ્ય,લાભ-
લાહયો. (લાભન), લાહણ—લાહણું, શૂન્યત્ત્વિધ, મુલભ,
વિપ્રત્નંભ.

લક્ષ્.—રમવું:—લક્ષના, લક્ષિત, લાલ, લાલન, લાલિત્ય,
લાલસા—લાલસ;—લાડવું.

લસ્ લૃ.—રમવું, પ્રકાશવું:—આલસ્ય, ઉલ્લાસ, વિલાસ;—
લસવું, આળસવું, વિલસવું.

લિપ્.—લખવું:—ઉલ્લેખ, રેખા, લેખ, લેખક-લહીઓ,
લેખન, લેખની, લેખણ:—લખવું, આલેખવું. (આલિખ).

લિપ્, -લીપવું. ચોપડવું:—નિર્લેપ, લેપ, લેપન—લીપણ;—
લીપવું.

લી.—રહેવું, મળી જવું, ગળી જવું:—આલય, નિ-
લય, પ્રલય, લય, લીન.

લુપ્.—(લા. rumpo.) નાશ કરવો:—લુપ્ત, લોપ, લો-
પતા;—લોપવું.

લુભ્.—લોભ રાખવો:—નિર્લોભ, લુબ્ધ, લોભ.

વંદ્.—વખાણવું:—અભિવંદન, વંદન, વંદના, વંદનીય,
વંદ્ય, વંદિત;—વંદવું.

વન્—શબ્દ કરવો, ચલાવું:—વન, વનિતા, વાનર.

વર્ણ્.—રંગવું, વર્ણન કરવું:—વર્ણ, વર્ણન, વિવર્ણ, સવ-
ર્ણ, સુવર્ણ,—વર્ણવું.

વિચ્.—છૂટા પાડવું:—અવિવેક, વિવેક, વિવેચન;—વ-
હેચવું (!), વેચવું (!)

વિધ્, વ્યધ્—ધડવું:—નિર્વેધ, વિધાન, વિધિ, વિધુ,
વેધ-વેહ;—વિંધવું. (?)

વૃજ્, (લા. Vergo.) છોડી દેવું, વર્જવું:—અવર્ગી-
ય, અપવર્ગ, વર્ગ, વર્જન, વર્જ્ય, વર્જિત, વિવર્જિત;—વર્જવું.

વૃષ્, વરસવું:—અનાવૃષ્ટિ, વર્ષણ, વર્ષા, વૃષ્ટિ;—વરસવું.
 વે:—(અં. Weave.) વણવું:—ઉપવીત, પ્રોત-પ્રોયું,
 (વાન)-વાણો, (વાનકાર)વણકર;—વણવું:—પ્રોવું-પરોવવું.
 શપ્. —ખોલતું, નિંદતું, સાપવું:—અભિશાપ, શપથ,
 શપ્દ, શાપ.

શંક. —વહેમ આણવો:—આશંકા, નિ:શંક, શંકા, શંકિત.
 શમ્. —સમવું:—શમ, શમન, શાંત, શાંતિ, શામ.
 શાસ્. —શીખવવું, હુકમ કરવો:—અનુયાસન, આ-
 શિસ્, દુ:શાસન, શાસન, શાસ્ત્ર, શિષ્ય.

શિષ્. —ખાકી રહેવું:—અશેષ, ઉચ્છિષ્ટ, નિ:શેષ, વિશે-
 પ, વિશેષણ, વિશેષ્ય, વૈશેષિક, શિષ્ટ, શેષ.

શિક્ષ. —શીખવું-શિક્ષક, શિક્ષા-શીખ, શિક્ષિત;—શીખવું.
 શુચ્. —પ્રકાશવું, દિલગીર થવું, ભીના થવું:—શુક, શોક,
 શોચના.

શુચ્. —પવિત્ર થવું—આશૌચ, શુચિ, શૌચ.
 શુભ. —પ્રકાશવું:—શુભ, શુભ, શોભન, શોભિત—શો-
 ભિતું, શોભા, શોભાયમાન, સુશોભિત, —શોભવું, સોહવું.
 શુષ્. —સુકાવું:—શુષ્ક-સૂકું, શોષ-સોસ, શોષક, શોષણ;—
 મૂકવું.

સદ્. —(અં. sit લા. sedeo) બેસવું. જવું:—આસન,
 ઉપનિષદ્, નિષાદ, પરિષદ્, પ્રસાદ, પ્રાસાદ, પ્રસન, સદન,
 સભાસદ.

સિચ્. —છાંટવું:—અભિષેક, સેચન;—સિચવું.
 સેવ્. —ચાકરી કરવી:—સેવક, સેવન, સેવ્ય, સેવા;—સેવવું.
 સ્તુભ્. —સ્તબ્ધવું:—અનુક્રુપ, ત્રિક્રુપ, સ્તંભ—
 યંભ-યાંભલો, સ્તબ્ધ, સ્તંભન, સ્તોમ, —ધામ;—યંભવું, યોમવું,
 ઉઠાવવું, ઉથામવું, (ઉતંભ ?)

સ્તુ-વખાણ કરવા:-પ્રસ્તાવ, પ્રસ્તાવના, પ્રસ્તુત, સ્તવન, સ્તુતિ, સ્તુત્ય, સ્તોત્ર, (સ્તોક)-થોડું; સ્તવવું.

સ્મિ.-(અં. smile.)હસવું:-વિસ્મય, વિસ્મિત, સ્મિત.

સ્વપ્.-(લા. sopor somnus, cupo? અં. sleep) ઉઘઘું:-સ્વપન, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ;—સૂવું.

સ્તૃ.-(અં. strew.) પાથરવું:-થર (સ્તર), (પ્રસ્તર) -પથર, પ્રસ્તાર, (પ્રસ્તરણ) પાથરણું, ભૂસ્તર, વિસ્તાર, વિસ્તીર્ણું;-પાથરવું, વિસ્તરવું.

હસ. —હસવું:-અદૃહાસ, ઉપહાસ, હસન, હરત, હસિત, હાસ્ય, હાસ, સહસ્ર—હસવું.

હા. —છોડી દેવું:-વિહિન-વિહોણો-વોહોણો, હિન-હીણ —હીણો, હાતિ, હેય.

હિ. —જવું, વધવું—ત્રિહિત, હેતુ, હેતુતા.

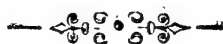
હ-લાદ. —(અં. glad.) ખૂશ થવું:-આહ-લાદ, આહ-લાદક, પ્રહલાદ.

ક્ષણ. —હણવું:-અક્ષ, અક્ષાંશ, ક્ષણ, ક્ષત, ક્ષત્રિય;—ખણવું.

ક્ષમ્. —ખમવું:- (અક્ષમ) —અખમ, ક્ષમા, ક્ષાંતિ;—ખમવું.

ક્ષર. —ખરવું, ઝરવું:-અક્ષર, (પક્ષર) —પાખર, ક્ષર, ક્ષાર;—ખરવું.

ક્ષુભ્. —ગભરાવું:-વિક્ષોભ, ક્ષોભ, ક્ષોભિત.

આરબી ધાતુ.

આજખ.—આશ્ચર્ય પામવું; અજખ, અજખેખ, તાજખ.

અઝમત.—મોટા થવું;—આઝમ, (આજમ), તાઝીમ.

અસ—હુકમ કરવો;—અમીર, ઉમરા (ઉમરાવ),

અમલ—કરવું;—અમલહ (અમલ, અમલો), મામૂલ,

અર્ખ.—લખવું;—તારીખ, તવારીખ.

અસર.—અસર કરવી;—અસર, તાસીર.

આદત.—ટેવ પાડવી;—આદત, એદી (આદી).

ઈદમ.—જાણવું;—આલીમ, ઓલમા (જીલમા), ઈદમ.
ઇલમ, તાલીમ-તાલિમ.

ઈશક.—આહવું;—આશિક, આશક. ઈશક-ઈશિક-માશુક.

ઉલૂ.—ઈંચા થવું;—આલીજહ, આલીશાન, અલખેલો,
(અલાખઅલા.)

કુઝા.—ઠેરવવું, માગવું;—કન્જિયો (કઝોય) કાઝી, તગાદો,
(તકઝા).

કદ.—ખેસવું;—કાયદા, કવાયદ,

કદમ.—આપવું;—કદમ, કદમી (કદીમ), મુકદ્દમ.

કદર.—મુકરર કરવું;—કુદરત, તકદીર, મગદુર (મકદુર.)

કબુલ.—કબુલ કરવું;—એકબાલા (ઇકબાલ), કબુલકું, ક-
બુલસુરત, કબુલાત.

કિયામ.—ઉભા રહેવું;—ક્યામત, કાયમ, કીમત, મકામ-મુ-
કામ.

કરાર.—વચન આપવું;—ઇકરાર (એકરાર), કરાર
કલમા-કલમો, કોલકરાર.

કસદ.—છરાદો રાખવો;—કાસદ, મકસદ.

કસ. — કુંકું કરવું: — કસર.

કૌન. — થવું: — કાયતાત, મકાત.

કૌલ. — બોલવું: — કાયર (કાયલ), કાએલી, કોલ (કાલિલ)

કિષ્. — મોટા થવું: — અકબર, અકાબર, કબીર, તકોબરી (તકૂબરી.)

કિતાબ. — લખવું: — કિતાબ, મકતબ.

ખત્ર. — બીડીવું: — ખતરો (ખતરાહ), ખાતરનિયાત, ખાતરજમાં, ખાતરદારી, ખાતર, (ખાતિર), ખાત્રી.

ખસ. — પોતાનું કરવું: — ખવાસ, ખસસ — ખુસસ, ખાસ, ખાસીયત, ખાસું, (ખાસહ).

ખેર. — પસંદ કરવું: — ખેર, ખેરખાઈ, ખેરાત, ખેરીયત.

ધક્કલત. — ભૂલ કરવી: — ગફલત (ધક્કલત), ગાફેલ (ધાફિલ).

ધીબત. — છાનું કહી દેવું: — ધીબત, ગેબ (ગાઈબ), ગોબી.

ધુર્ર. — અભિમાન કરવો: — ગર્રી (ધર્રી), મગર્ર (મધર્ર).

ધુર્બ. — ગરીબ થવું: — ગરીબ, યુરબા, ગરીબ પરવર.

જમા. — એકઠું કરવું: — જમા — જમે, જમાત, જમાદાર, જમાબંદી, મજમુદાર (મજમુઆદાર).

જલ્સ. ખેસવું: — મજલિસ — મિજલસ.

ઝપ્ત. — પકડવું: — જપતી (ઝમી), મઝપૂત.

ઝહમત. — મુશ્કેલીમાં પડવું: — ઝેમત (ઝહમત), મુઝાહમ.

ઝિક. — યાદ રાખવું: — ઝીકર, મઝકૂર.

ઝુલમ. — જુલમ કરવો: — જુલમ, જલમ — જલમ, તકલીદ.

તકલીદ. — તકલ કરવી: — તકલીદી — તકલેદી.

તઅઅ. —તાઅ થવું :—તાઅ, તાઅદારી.

તલઅ. —ઉગવું :—તાલે, તાલેમંદ, તાલેવર.

તલઅ. —માગવું :—તલઅ (તલપ), મતલઅ.

દઅઅ. —પેસવું :—દઅઅ (દઅલ), દાઅઅ (દાઅિઅ).

દર્સ. —શીખવું :—મદ્રેસા.

દલાલત. —ખતાવવું :—દલાલ દલીલ.

દા. —દાવો કરવો :—દાવો, મુદ્દો.

દાર. —ફરવું :—મદાર.

નકશ. —છાપવું :—નકશો, નકાશ.

નજલ. —ઉતરવું :—નજલો, મજલ (મંજિલ).

નઝ. —ગ્મિવું :—નઝરાયું. નઝરાનાહ, નાઝર, મંઝુર, નઝરઅંદી.

નસઅ. —મુકરર કરવું :—નસીઅ, મનમુઅો (મનમુઅહ)

નિષ્ક. —સમભાગ કરવા :—નિસાફ, મુનસિફ.

ન્યામત. —આપવું :—ઇનામ, ન્યામત.

ફના. —નાશ પામવો :—ફના, ફાની.

ફરાગત. —છૂટા થવું :—ફારેગ, ફારગતી. (ફારિગ્પતી.)

ફસલ. —છૂટા પાડવું :—તફસીલ, મુફસસલ, મુફસીલ, ફસલ, ફેસલો.

ફેલ. —કરવું :—અદફેલી, ફેલ, ફેલનમીન.

મઝી. —જવું :—માઝી—માઝ (પેહેલાનો)

મશી. —ચાલવું :—તમાશો (તમાશાહ).

મિલ્ક. —ધણી થવું :—માલિક—માલેક, મિલ્કત.

રઝા. —રીઝવું :—નારઝ, મઝીર, રઝા, રાઝી.

રતઅ. —ગોડવું :—તરતીઅ, મર્તઅહ, રાતિઅ—રાતઅ.

રઘૂ. —રઘૂ કરવું :—રઘૂ, રઘૂ, રઘૂઆત—રઘૂઆત,

લુઝૂમ. —જરૂર પડવી :—જાઝિમ—લાઝમ, લવાઝિમ—લવા-જમ.

વકલ—સોંપવું?—વકીલ, વિકાલત—વકાલત.

વઝન—તોળવું:—મિઝાન, વઝન.

વુરફ—જાણવું:—વકૂફ, વાકિફ, ખેવકૂફ.

વુજૂબ—લાયકથવું:—મુજિબ—મુજબ, વાજબ, વાજબી.

શર—જાણવું:—શાહરિ—શાહેર, શૂર—શૌર.

શિકલ—ઘાટઘડવો; મુશ્કિલ શિકલ.

શુર્મ—પીવું:—શર્મત, શરાબ.

શોલા—ભડકાયવો:—મશાલ (મશઅલ), મશાલ-
ચી, શોલો.

સુલહ—ગોઠવણ કરવી:—મસલત, મસાલહ—મસાલો.

સફ—મુસાફરી કરવી:—મુસાફર, સફર,

સુરત—ઘાટઘડવો:—ખુશસુરત, તસવીર, બદસુર-
ત, સુરત,

હસલ—મેળવવું:—તહસિલ, મહસુલ—મહેસુલ, મો-
હસિલ—મોહસલ, હાસિલ—હાંસલ.

હિમાયત.—રક્ષણ કરવું:—હામી, હિમાયત.

હુકમ—હુકમ કરવો:—હકીમ, હાકિમ—હાકિમ, હુકુમત,
હુકમ—હુકમ.

હુન્નૂર—હાજરથવું:—હાજર, હુન્નૂર, હન્નૂર,

દ્વારસી ધાતુ.

અંદાખતન—ફેંકવું:—અંદાખો, ગોલંદાજ, તીરંદાજ.

આમદન—આપવું:—આમદ, આમદની—આમદાની,
આયંદા, ખુશામદ—ખુશામતી.

આસુદન—મુખી થવું:—આસુદો, દિલાસો.

ખાસ્તન—છેલ્લવું:—ખામુખા.

ખુર્દન—ખાવું:—કીનાખોર, ખુર્દો, ખુવાર, ખોરાક,
હાખોર, હરામખોર.

જાદન—જન્મવું:—આદમજાદ—જાત, કમજાદ, દોલત-
જાદા, શાહજાદા.

દાનેસ્તન—જાણવું:—દાનસ્તો, દાના, દાનાઈ, દાનેશ-
મંદ, દાનાઈ.

દાસ્તન—મૂકવું:—દાર, નાદાર, યાદદાસ્ત.

નવાખ્તન—મોટાઈ આપવી:—ગરીબનવાજ, બંદનવાજ,
નવાજવું.

પરવરદન—પાળવું:—પરવરદેગાર, પરવરશી—પરવશી.

પરહેજદન—દૂર રહેવું:—પરહેજ—પરેજ, પરહેજગારી
પરહેજ.

પોશીદન—પેહેરવું:—પાયપોશ, પોશાક.

પૈમુદન—માપવું:—પાયપોશ—પેમાશ.

પ્રસ્તીદન—પૂજવું:—આતશપરસ્ત, ખુદાપરસ્ત, ખુતપર-
સ્ત, યજ્ઞદાંપરસ્ત.

બાઝીદન—રમવું:—આતશબાઝી, નઝરબાજ, બાઝંદો

બસ્તન—બાંધવું:—બંદોબસ્ત, બાબરતા (વાબસ્તા)

બુદન—બઢિજતું:—પેગંબર.

માલીદન—મસાજવું:—પાયમાલ, રૂમાલ.

રક્તન—જવું:—રંદાહ—રંદો.

રેખતન—રેડવું:—રંગરેઝ, રેઝા—રેન્ને.

શર્મીદન—થરમાવું:—બેશર્મ, શર્મિંદો, શર્મ.

સાખ્તન—કરવું:—સાજ, સાજંદો.

ધાતુ જેવા કારસી આરબી શબ્દો.

(કા.) આફ્તાબ.—સૂરજ:—આફ્તાબ, આફ્તાબગીરી—
આબદાગીરી.

(કા.) આબ, —પાણી:—આબખોરો, આબરૂ, યુઝાબ,
તેઝાબ, પંજાબ.

- (અ.) આમ.—સાધારણલોક:—આમની સભા, શરીઆમ (શાહરાહે આમ).
- (અ.) ઈસ્મ.—નામ:—આસામી.
- (ફા.) ખુદ.—પોતે:—ખુદમદા-ખુદા, નાખુદા.
- (ફા.) ખુશ:—ખુશનુમા; ખુશમો, ખુશી, ખુશહાલ—ખુશાલ, ખુશહાલી, ખુશાલી.
- (ફા.) ગાહ.—જગા:—દરગાહ, પાયગાહ.
- (ફા.) ઓખ.—સોટી:—ફારઓખી, ઓખદાર, ઓખો.
- (ફા.) જાન.—જીવ:—જનન, જનનવર, દિલોજનન.
- (અ.) જુઝ.—થોડું, ઓપડીનો ભાગ:—જુઝ-જુજવી, જુઝદાન-જોસદાન-જોસતાન.
- (અ.) જોહર.—રત્ન:—ઝપેર, ઝનાહિર, ઝવાહિરાન.
- (ફા.) ઝમર.—ઉપર:—ઝમર, ઝમરદસ્ત-જસ્ત, જખરો.
- (ફા.) ઝર.—સોનું:—ઝર-જર. ઝરીઆન, ઝરીપટકો.
- (ફા.) ઝયાન.—જીભ:—ઝયાન, ઝયાની.
- (ફા.) જોખ.—ચળકાટ:—અવરંગજોખ, જખ.
- (ફા.) જરે.—હેકલ:—જરે, જરેખંધ.
- (ફા.) તેઝ.—તીકગુ, તીખું:—તેઝ, તેઝદાર, તેઝાનો, તેઝાખ, તેઝી.
- (ફા.) દર.—મહિ:—દરકાર, દરગાહ, દરવાર.
- (ફા.) દસ્ત.—હાથ:—ઇમામ દસ્તો, જખરદસ્ત, દસ્તા-ખત—દસ્તક, દસ્તાવેજ.
- (ફા.) દિલ.—અંત:કરણ:—દિલગીર, દિલદાર, દિલાવર, દિલાસો, દિલોજનન.
- (ફા.) ના.—હોડી:—નાખુદા.
- (અ.) નૂર.—તેજ:—કોહીનૂર. નૂર, નૂરજહાં.
- (ફા.) પાય—પગ:—પાય, પાયગાહ, પાયજામો, પાય-તખ, પાયમાલ, પાયઝાર—પેજર.

- (ફા.) પેશ.—આગળ:—પેશતર, પેશવા, પેશો, પેશાવર,
 (ફા.) પેગામ.—સંદેશો:—પેગામ, પેગંબર.
 (અ.) ફર્શ.—ગલીઓ:—ફર્મંદી, ફરાસ.
 (અ.) ફુ.—મોઢું:—અફવાહ.
 (ફા.) ખાર.—પેસવું,—કારોખાર.
 (ફા.) રાહ.—રસ્તો:—રાહ, રાહદારી, શરીયામ, (શાહ-
 રાહેઆમ.)
 (ફા.) રૂ.—મોઢું:—આખર, રમાલ.
 (ફા.) સિયાહ.—કાળું:—સિયાહ-શાહા, સિયાહી શાહી.
 (અ.) સફા.—સ્વચ્છ:—સફા, સફાઈ, સાફ, સાફી.
 (ફા.) સળ.—બદલો:—સળ, સળવર.
 (અ.) સખખ.—અસખખ, સખખ.
 (ફા.) સર.—માથું:—સરકાર, સરદાર, સરભરા (સરખ-
 રરાહ,) સરામરી, સરંજમ.
 (ફા.) સંગ.—પત્થર:—સંગીન, સંગેમરમર.
 (ફા.) સાલ.—વરસ:—આખિરસાલ, સાલ, સાલગીરી,
 સાલગુદમ્ત, સાલીર્જી.
 (અ.) શાન.—આકાર, દરજ્જો:—આલીશાન, શાન, શા-
 નદાર,
 (ફા.) હર.—પ્રત્યેક:—હરકારો (હંકારો), હરગીઝ, હર-
 દમ, હરોઝ, હરેક.
 (અ.) હાલ.—અવસ્થા:—અલમમ્ત (હાલમમ્ત) અ-
 હવાત-હવાલ, ખેહાલ, હાલ, હાલત,

શુચિપત્ર.

ભાગ ૧ લો.	પૃષ્ઠ.
સમાસના શબ્દો જીજ્ઞાસા પાડવા વિષે...	૧
આદ્ય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ.	૫
ફારસી પ્રત્યયો.	૭
સંસ્કૃત તદ્વિત પ્રત્યયો.	૮
સંસ્કૃત કૃદંત પ્રત્યયો.	૧૧
વિવિધાર્થ પ્રત્યયોનું પુનરાવર્તન.	૧૩
સંસ્કૃત આદ્ય. (ઉત્સર્ગ)	૧૪
ભાગ ૨ જો.	
ખડુ વપરાતા સંસ્કૃત ધાતુ	૧૮
ઉત્સર્ગ. (શબ્દ અપભ્રંશ થવાના નિયમ)	૬૧
ભાગ ૩ જો.	
અધરા સંસ્કૃત ધાતુ.	૭૩
આરબી ધાતુ.	૮૫
ફારસી ધાતુ.	૮૮
ધાતુ જેવા ફારસી આરબી શબ્દો.	૮૯

સંક્ષેપ ચિન્હ.

અં, ઇં.=અંગરેજી ભાષા.	આ, અ=આરબી ભાષા.
ગ્રી.=ગ્રીક ભાષા,	લા=લાટિન ભાષા.
સં=સંસ્કૃત ભાષા.	ફા=ફારસી ભાષા.

જાહેર અખબર.

(શ્રીનવલરામ લક્ષ્મીરામ કૃત)

बीजी आवृत्ति.

ડિરેક્ટર સાહેવે મંજુર કરેલી.

દર નકલની કિંમત રોકડે આના છ તથા ટપાલ
ખરચ આનો અર્ધો દશ નકલની કિંમત તથા ટપાલ
ખરચ (ચાર આના) મોકલનારને એક નકલ કમિશન
દાખલ મળશે.

મુ. સુરત.

અપાઠિયાચકલા

હરિલાલ વલ્લભરામ.

૨-૨-૮૯

માહ માતેજર (ગૂંજશત શાળાપત્ર)

